

KERESZTÉNY MAGVETŐ

115. évfolyam • 2009 • 1. szám
Kolozsvár

Tartalom

TANULMÁNYOK

Benyik György
Pál leveleinek hatástörténete 7

Dr. Rezi Elek
Keresztény erkölcsi válaszok a változó társadalom szociáletikai kérdéseire..... 20

Pál János
Vissza- és elrománosítási kísérletek ideológiai gyökerei a székelyföldi
unitárius egyházközsegekben (3.) 38

B. Kiss Attila
Adam Franck (1639–1717) pályája (3.) 56

Ferenczi Enikő
Az idősök lelkigondozását befolyásoló gerontopszichológiai problémák 84

MŰHELY

Bódis Tamás tanulmánya egy 18. századi unitárius énekeskönyv
antifonáiról és zsoltáiról (Jakabffy Tamás) 116

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA – SZERTARTÁSOK

Bálint Benczédi Ferenc
Az egyház jel a mai világban (Mk 10,35–45) 119

Bálint Róbert Zoltán

A reménység lelke. Újévi beszéd (2Tim 1,7) 126

Szász Ferenc

Megbotránkozás (Mt 18,7) 129

Tódor Csaba

Megtérés (Jn 3,8) 135

Szász Ferenc

Én az én szerelmesemé vagyok. Esketési beszéd (Én 6,3a) 139

KÖNYVSZEMLE

Négyszáznegyven év – 1568–2008 (Kocsis Tünde) 143

Egyházi élet – Hírek 148

Tájékoztató Szerzőink számára a szerkesztőségünkhöz beküldendő kéziratok
formai előkészítéséről 153

A kiadvány megjelenését
a Communitas Alapítvány
támogatta

Alapítási éve: 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként.

Főszerkesztő: **dr. Kovács Sándor**

Felelős szerkesztő: **dr. Szabó Árpád**

Szerkesztő: **Jakabffy Tamás**

Olvasószerkesztő/korrektor: **Kürti Miklós**

Műszaki szerkesztő: **Ruzsa István**

A szerkesztő bizottság tagjai: **dr. Czire Szabolcs, Gyerő Dávid, Koppándi Botond, Molnár B. Lehel,
dr. Rezi Elek, dr. Szabó Árpád** (a szerkesztő bizottság elnöke), **Szász Ferenc**

Szerkesztőség címe: 400105 Kolozsvár, 1989 December 21 út, 9 sz.

Tel: +40 264 593236, +40 364 405558; fax: +40 264 595927; e-mail: tamas.jakabffy@unitarius.com.

Postacím: 400105 Cluj-Napoca, b-dul 21 Decembrie 1989 nr. 9.

Készült az Unitárius Egyház Heltai Gáspár Nyomdájában. ISSN 1222-8370.

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church, Romania
CXV • Cluj-Napoca • 2009/1

Contents

STUDIES

György Benyik
History of Influence of Paul's Letters 7

dr. Elek Rezi
Christian Moral Answers to Our Contemporary Society Moral Questions.
Family Violence and Our Possibilities to Overcome It 20

János Pál
The Ideological Roots of the Romanisation Attempts in the Unitarian
Congregations (3.) 38

Attila B. Kis
The Career of Adam Franck (1639–1717) (3.) 56

Enikő Ferenczi
The Gerontopsychological Problems Influencing the Pastoral Care of the
Elderly 84

WORKSHOP

A Study of Tamás Bódiss about the Antiphones and Psalms in a Unitarian
Hymnbook from the 18th Century (Tamás Jakabffy) 116

SERMONS

Ferenc Bálint Benczédi
The Church Is a Sign in Today's World. Thoughts at the Occasion of Bishop's
Installation 119

Róbert Zoltán Bálint

The Soul of Hope. Sermon on New Year's Day..... 126

Ferenc Szász

Indignation..... 129

Csaba Tódor

Conversion 135

Ferenc Szász

I Am My Lover's. Sermon for Marriage..... 139

BOOK REVIEW

Fourhundred and forty years 1568–2008 (Tünde Kocsis) 143

Church Life – News 148

Year of Foundation: 1861. Edition by Unitarian Church. Appears quarterly.

Editor in Chief: **dr. Sándor Kovács**
Responsible Editor: **dr. Árpád Szabó**
Editor: **Tamás Jakabffy**
Copyreader: **Miklós Kürti**
Layout: **István Ruzsa**

Members of the Editorial Board: **dr. Szabolcs Czire, Dávid Gyerő, Botond Koppándi, Lehel Molnár B., dr. Elek Rezi, dr. Árpád Szabó** (president), **Ferenc Szász**

Editorial Office: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania
Tel: +40 264 593236, +40 364 405558; fax: +40 264 595927; e-mail: tamas.jakabffy@unitarius.com.
Printed in the Heltai Gáspár Unitarian Printing House. ISSN 1222-8370.

SEMĂNĂTORUL CREȘTIN

Revistă editată de Biserica Unitariană din Transilvania
CXV • Cluj-Napoca • 2009/1

Conținut

STUDII

György Benyik
Epistolele apostolului Pavel – reflexii istorice 7

Dr. Elek Rezi
Răspunsurile moralei creștine la problemele socio-etice ale societății
în transformare. Violența în familie și posibilitățile combaterii ei. 20

János Pál
Originea ideologică a încercărilor de românizare și reromânizare
în comunitățile unitariene din Secuime (3.) 38

Attila B. Kiss
Cariera lui Adam Franck (1639-1717) (3.) 56

Enikő Ferenczi
Problemele geronto-psihologice care influențează îngrijirea psihică
a vârstnicilor 84

ATELIER

Studiul lui Tamás Bódiss despre antifonele și psalmurile unei culegeri
de cântece bisericești unitariene din secolul al 18-lea (Tamás Jakabffy) 116

PREDICI

Ferenc Bálint Benczédi
Biserica este un semnal în lumea de astăzi. Cugetări cu ocazia înscăunării
noului episcop 119

Róbert Zoltán Bálint

Psihicul speranței. Predică de Anul Nou..... 126

Ferenc Szász

Indignare 129

Csaba Tódor

Pocăire..... 135

Ferenc Szász

Eu sunt a iubitei mele. Predică de cununie 139

RECENZII

Patru sute patruzeci de ani 1568–2008 (Tünde Kocsis) 143

Știri..... 148

Fondat în 1861. Publicat de Biserica Unitariană din Transilvania. Apare trimestrial.

Redactor șef: **dr. Sándor Kovács**

Redactor responsabil: **dr. Árpád Szabó**

Redactor: **Tamás Jakabffy**

Îngrijirea textelor/corecție: **Miklós Kürti**

Tehnoredactor: **István Ruzsa**

Colectivul de redacție: **dr. Szabolcs Czire, Dávid Gyerő, Botond Koppándi, Lehel Molnár B., dr. Elek Rezi, dr. Árpád Szabó** (președintele colectivului de redacție), **Ferenc Szász**

Adresa redacției: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania

Tel: +40 264 593236, +40 364 405558; fax: +40 264 595927; e-mail: tamas.jakabffy@unitarius.com.

Tipărit în Tipografia Heltai Gáspár a Bisericii Unitariene. ISSN 1222-8370.

Tanulmányok

BENYIK GYÖRGY

PÁL LEVELEINEK HATÁSTÖRTÉNETE

Az alábbiakban csak igen vázlatosan szeretnénk ismertetni azt a hosszú, több évszázados folyamatot, amelynek eredményeként Pál apostol leveleinek gyűjteményét magyar nyelven is kezünkben tarthatjuk, és azokat a szempontokat, amelyek Pál leveleinek mai olvasását meghatározzák, a róluk szóló prédikációt befolyásolják.

Pál igehirdetését nem ismerjük teljes egészében,¹ de az igehirdetésének írott részét igen.² Életének legkorábbi krónikása Lukács evangélista, aki az Apostolok Cselekedeteiben méltó emléket állított a leghatásosabb ókeresztény igehirdetőnek.³ Lukács sokat írt ugyan Pálról ebben a művében, tanúsága mégis inkább az apostoli egyház fejlődésére koncentrált, és eközben apologetikus szempontokat is követett, védeni akarván nemcsak Pál tevékenységét, hanem a pogány misszió ügyét is e missziót ellenző zsidó-keresztényekkel és a római hatóságokkal szemben. Az sem kizárt, hogy *Az Apostolok Cselekedetei* című írás nem más, mint egyfajta védirat Pál perében.⁴

¹ Legismertebb Pál-monográfiák: Holzner, J., *Szent Pál, Az apostol élete és levelei*. Bp., 1982; Gnllka J., *Paulus von Tarsus Apostel und Zeuge*. Freiburg–Basel–Wien, 1996; Jerome Murphy O'Connor, *Pál története*. Bp., 2007. Részletes bibliográfiát ld. ezekben a könyvekben.

² Kutatástörténeti összefoglalót ld. Schweitzer, A., *Geschichte der Paulinischen Forschung: Zusammenfassung und Problemstellung*, Ingerngstorf, K. H. (ed.), *Das Paulusbild in der Neuen Deutschen Forschung*. Darmstadt 1964. 113–123.

³ Benyik Gy., *Az Újszövetségi Szentírás keletezés- és kutatástörténete*. Szeged, 2004. különösen 323–361. A legjelentősebb Pál-életrajzok és teológiai monográfiák szerzői: Bornkamm G. (1909), Bultmann R. (1964), Coppens, J. (1956), Deissmann, A. (1925), Dibelius, M.-Kümel, W. G. (1964), Ramsay, W. M. (1920), Ricotti, G. (1957).

⁴ Az ApCsel és a levelek adatainak eltéréséről született irodalom igen gazdag, néhány jelentős szerzőt említünk meg: Dodd, C. H., Vielhauer, Ph., Haenche, E., Conzellmann, H., Wilkens, U. stb.

A páli levelek majdnem mindegyike – leszámítva a Római levelet – eredetileg alkalmi írások voltak,⁵ amelyeknek háttérében élő és vitatkozó egyházak álltak, ezért a levelek egy részét csak a lokális viták háttéréből lehet helyesen megérteni. A tesszalonikiaknak írt két levél például a közeli világvég-várás eltorzult formái ellen lép fel (1Tessz 5,2–11, 2Tessz 2,1–3).⁶ Az egyes egyházközségeknek és csoportoknak írt levelek azonban Kr. u. 67-től – Pál mártírhálálát követően – egycsapásra kiemelkedtek az eredetileg címzett egyházak behatárolt érdeklődéséből, és minden pogány-keresztény egyház figyelmébe ajánlott tanítássá váltak. A Pál által misszionált egyházak igyekeztek mesterük írott tanítását a többi egyházközségben is közzétenni. Ezért Pál leveleinek gyűjteménye viszonylag gyorsan kialakult. A hellén keresztények úgy érezték, hogy nemcsak a Názáreti Jézus tanítása, hanem Pál levelei is fontosak és a kinyilatkoztatás írott forrásai számukra.⁷ Nem véletlen ez, hiszen Pál magát is a kinyilatkoztatás letéteményesének értelmezte és apostolságát is isteni eredetűnek tartotta (Gal 1,1–3.11–24), amelynek kezdete megtérésének eseményéhez kapcsolódik.

Pál ugyanakkor saját korábbi műveltsége és kora gondolkodásának hatása alatt áll. A. Deissman nem véletlenül gondolta, hogy a feltámadás tana mögött – nyelvi alapokként (Ef 2,2, Kol 2,14, 1Kor 15,24) – azok a hellenista megváltás-elképzelések is megtalálhatók, amelyekről a delphoi jósdában feliratokat olvashatunk.⁸ Pál tanítását sok hallgatója és olvasója a platóni gondviselés-hit alapján értelmezte, a misszionált rabszolgák pedig egyben a rabszolgaságból való pszichikai szabadulásként is érthette a megváltás tanát. Mint ahogy a démonok uralma alól való felszabadulásként is megélhették Krisztus megváltását a Galáciában élő keresztények (Gal 4,3; Kol 2,20).

Etikai tanítása mögött felfedezhetjük a sztoikus erénytant, avagy akár a pogány Epiktétosz (Kr. u. 55–135) gondolatait is.⁹ Vagyis Pál szimbolikus értelem-

⁵ Käsemann, E., *The Problem of a New Testament Theology in NST* 19. 1972–73. 235–245.

⁶ Az eltérést már H. Grotius is kimutatta (1641), de jórészt a tübingeni iskola dolgozta ki, J. Weisstől kezdve M. Albertsig. A legjelentősebb katolikus véleményt ld. Brown Raymond, E., *An Introduction to the New Testament*. Toronto, 1997. 590–598. ld. bővebb bibliográfiát is.

⁷ Wayne A. Meeks, *Urchristentum und Stadtkultur. Die soziale Welt der paulinischen Gemeinden*, Gütersloher Vlg. 1983.

⁸ Munck, J., *Paulus and the Salvation of Mankind*, Richmond 1959.

⁹ Epiktétosz (60–120) görög filozófus. Néró római császár testőrének rabszolgája, akit Rómában szabadítottak fel. Domitianus Kr. u. 89-ben Rómából száműzte a többi filozófussal együtt, ekkor Görögországban, Nikopoliszban alapított iskolát, amelyet haláláig vezetett. Gyakorlati sztoikus, aki szerint a baj oka a jó helytelen megismerése. Filozófiája

ben „megkeresztelte” a pogány világ legértékesebb etikai kísérleteit, és beemelte a keresztény egyházba. Nemcsak csipkelődéstől sem mentes érvelése kötődik az ókori *diatribe*¹⁰ (Róm 2,1–5.17–24; 3,1; 3.5; 7.9 ld. még 12,11–12) műfajához (R. Bultmann), hanem a sztoikus etikai gondolkodás és erénytan is lépten-nyomon felfedezhető írásaiban (1Kor 12,4sköv).

Mindenekelőtt azonban Pál írásait olvasva nem szabad elfeledkeznünk, hogy megtért farizeussal állunk szemben.¹¹ A farizeus szót ez esetben nem az evangéliumokból megismert negatív, ’képmutató’ értelemben kell felfognunk, ehelyett olyan teológiai iskolához tartozó zsidó ember írásait olvassuk Pál leveleiben, akinek gondolatait Jézus után a Tóra és a próféták irányítják, és aki előző életében azért tanulmányozta az „Írásokat”, hogy új alkalmazott vallási tanítást adjon kortársainak. Pálnál az ószövetségi etikai tanítás adaptációja Krisztus hatása alá került, ezért nála a Törvény alatt állni és „Krisztusban lenni” párhuzamos jelentésű fogalom lesz.

tanítványai, elsősorban Flavius Arrianus lejegyzéséből maradt ránk, aki gondolatait *Diatribai* (Elmélkedések), illetve *Homiliai* (Beszéddek) címmel adta közre. Magyarul is megjelent az *Enkhiridion* (Kézikönyvecske) c. műve. Hatott Marcus Aureliusra, a sztoikus császár is. Népszerűsége a humanisták körében a legerősebb.

¹⁰ *Diatribé* (διατριβή) – időt tölteni, társalogni, de jelent tanulmányt és a beszélgetést is, a műfaj nem bibliai, hanem a hellenizmusban és annak előtte is ismert antik beszédforma. A műfajt a cinikusok fejlesztették ki Bión (Borüszthenész?, Kr. e. 4. század – Kr. e. 3. század közepe), de talán már Antiszthenész, a Kr. e. 3. századtól. A peripatetikus filozófiai iskolákban átvették és szívesen használták. Belőle származtak a filozófiai dialógusok. Szókratész és a szofista körök párbeszédében jó talajra talált és tovább fejlődött a hellén irodalomban, és igen kedvelte Epiktétosz, Plutarchosz, Horatius, Seneca és Philón. De megtalálhatjuk Musonius Rufus (Kr. u. 30–101) írásaiban is, aki Rómában vezetett rétoriskolát. A párbeszédtől az különbözteti meg, hogy itt az egyik fél a képzeletbeli ellenféllel vitatkozik, és szónokias kérdéseire sok esetben gunyoros, megsemmisítő választ ad. A választ jól tagolt, gyakorta költői kérdésekkel és felkiáltásokkal élénkített formában adja. Azt mímeli, hogy valakivel beszélget, de valójában a hallgatóságához szól. Az ókori görög zsinagógai prédikációban is alkalmazták ezt a stílust. Megtalálhatjuk ennek elemeit Mt 6,26-ban, valamint 11,16-tól kezdődően is. Sok esetben ez csak arra jó, hogy a beszélő bővebben kifejtse érveit. Pál a Római levélben sokszor alkalmazza. Számos diatribét találhatunk a Kor, Gal, Ef, Tim, Tit levelekben, sőt a Jakab-levélben is. Ezt a gondolkodási formulát átvették az ókeresztény egyházatyák, pl. Római Kelemen, és szívesen alkalmazták írásaikban. Témájukat illetően a legtöbb diatribe morális kérdésekkel foglalkozik. Az ókeresztény írók közül Tertullianus (160–240) gyakran élt vele, a 4. században pedig Nagy Szent Vazul alkalmazta igen eredményesen.

¹¹ A farizeusokról készült legjelentősebb monográfiákról ld. Boccaccini, G. 2002 és Bruce, F. F. 1988, Cohen, Shaye J. D. 1988, Fredriksen, Paula 1988, Neusner, Jacob 1998, Segal, Alan F. 1986.

Tanítását Pál a zsidó diaszpórában¹² fejti ki, amely a Kr. e. 7. századtól áll fenn. A zsidóságnak a hellén birodalomban való szétszóródásától kezdve kialakultak azok a zárt csoportjai, amelyek egymással szoros kapcsolatban álltak és vallási és kereskedelmi közösségi hálózatot alkottak. Ezekben a közösségekben az ószövetségi iratokat görögül olvasták, és a közösség tagjai a próféták és Mózes¹³ tanítását igyekeztek szintetizálni a görög filozófusok írásaival és a hellén etikai tanításokkal is. A Pál által alapított keresztény közösségek egyfelől ennek a teoretikus gondolkodási folyamatnak újabb impulzust adtak; másfelől ezekben a zsidó- és pogány-keresztény közösségekben új típusú kapcsolatok alakultak ki zsidók és „pogányok” között. Pál hatékony igehirdetése jórészt a közös isten-gyermekség-koncepcióra alapozta a közösségi érzést. Érdemes megemlíteni e helyen, hogy a keresztény közösségen kívül a pogányok is ápolták az emberek és istenek közötti rokonság gondolatát, és kísérleteztek azokkal a vallási szertartásokkal, amelyek segítségével az istenek boldog életében részt tudnának venni. De az istenlátás Platón szerint csak a szabad emberek előjoga volt, és az isteni életet homályos misztériumok fedték el az emberek elől. Pál a pogányok lelki igényeinek orvoslására lépten-nyomon a misztériumtanításokra alapozva írja le a Jézus Krisztussal való új vallási közösséget, amelyben zsidók és pogányok, görögök és barbárok, szabadok és rabszolgák egybekapcsolódhatnak.

Nem véletlen, hogy Péter maga is bírálta Pált, mint akinek levelei nehezen érthetők és homályosak (2Pét 3,14–16), de még többen kritizálták Pált – Péterre hivatkozva. Az ősegyházban a péteri (zsidó-)kereszténység és a páli (pogány-)kereszténység összehangolása nem volt könnyű feladat, és eltartott egy ideig, de a levelek írásának idején ez a konfliktus még igen élő volt.

Pál iskolája azonban nemcsak gyűjtötte a mestere írásban megmaradt tanításait, hanem gyarapította is. A Kolosszei levél (Kr. u. 70–75), az Efezusi levél (Kr. u. 85–95), valamint a 2Tesszaloniki levél (1. sz. vége) Pál gondolatait az általa alapított iskola interpretálásában közli, ezért deutero-páli leveleknek szokás nevezni. Az ún. pasztorális levelek, az 1–2Timóteus- és a Titusz-levelek pedig a Kr. u. 1. század egyházközi állapottait tükrözik, ezért újabban trito-paulinus leveleknek szokás nevezni őket.¹⁴ A bennük szereplő himnuszok gyakran Jézusra alkalmazzák az 1. századi zsinagógai költészetben az Istenről írottakat:

¹² Témánk szempontjából csak a Római Birodalomban létrejött zsidó diaszpórák érdekesei.

¹³ Alexandriai Philón, *Mózes élete*. (ford. Bollók János) Bp. 1994.

¹⁴ Vö. Brown, R. E., i. m. 638–652 és 653–680 – pasztorális levelek datálása.

„15 Ő a láthatatlan Isten képmása, minden teremtmény elsőszülötte. 16 Mert benne teremtett mindent a mennyben és a földön: a láthatókat és a láthatatlantokat, a trónusokat, uralmakat, fejedelemségeket és hatalmasságokat. Minden általa és érte teremtetett. 17 Ő előbb van mindennél, és minden benne áll fenn. 18 Ő a testnek, az Egyháznak a feje. Ő a kezdet, az elsőszülött a halottak közül, hogy övé legyen az elsőség mindenben. 19 Úgy tetszett [az Atyának], hogy benne lakjék az egész teljesség, 20 s hogy általa békítsen ki magával mindent a földön és a mennyben, minthogy Ő a kereszten vérével békességet szerzett. 21 Nektek is, akik azelőtt idegenek és ellenséges érzületűek voltatok gonosz tetteitek következtében, 22 most nektek is megszerezte a kiengesztelődést halandó testében a halál árán, hogy szentté, szeplőtlen és feddhetetlenné tegyen benneteket színe előtt. 23 Csak álljatok szilárdan és rendületlenül a hitben, és ne tántorodjatok el az evangéliumi reménytől, amelyről hallottatok, hiszen minden teremtménynek hirdették az ég alatt, és én, Pál is ennek a szolgája lettem.” (Kol 1)

Jézuson keresztül Pál továbbviszi az ószövetségi kinyilatkoztatást, ezért Pál és iskolája számára Jézus Krisztus lesz az autentikus kinyilatkoztató, és egyben minden pogány filozófust meghaladó filozófus is.

Pál személyisége és írásai mély nyomot hagytak a pogány-keresztény közösségekben. De nagy jelentőségű a Lukács által kialakított Pál-kép is, amelyet továbbvittek a Pálról szóló legendák.¹⁵ Ezekben nemcsak Pál damaszkuszi útját olvashatjuk másként, vagy Pál és Tekla viszonyát ábrázolják legendásan, hanem a Filippiben végzett tevékenységét, sőt a korinthusi levelét és a korinthusiaknak a testről írott szavait és vértanúságát is a későbbi vértanúakták fényében mutatja be a keresztény szerző.

Pál levelei akkor emelkednek ki az ókeresztény irodalom más írásai közül, amikor az újszövetségi kánoni gyűjteménybe felvették őket. A szír Marcion (Kr. u. 85–144) ugyan csak tíz levelet emelt be „saját” Újszövetségébe¹⁶, de a 2. századi Muratori töredékben¹⁷ már tizenhárom páli levelet sorolnak fel mint

¹⁵ Vö. Adamik T. (szerk.), *Az apostolok csodálatos cselekedetei*. Bp. 1996. 79–102. old. A Pál-aktákról ld. Hennecke- Shneemelcher: *Neutestamentliche Apokryphen*, II. Tübingen, 1964. 221–270. bőséges bibliográfiával.

¹⁶ A témában a legjelentősebb tanulmányok ld. Blackman, E. C. 2004, Clabeaux, J. J., Grant, Robert, M. 1984, Harnack, A. 1961, Knox, J. 1942, Wilson, R. S. 1933.

¹⁷ Muratori töredék – Az Újszövetség könyveinek legrégibb jegyzéke „kánonja”, nevét a felfedezőjéről, L. A. Muratoriról (1672–1750) kapta, aki Milánóban az Ambrosiana könyvtárban felfedezte a 85 soros listát és 1740-ben publikálta. Az ő feltételezése szerint ez a latin szöveg egy korábbi görögnek a fordítása volt. A szöveg Kr. u. 180–200 között keletkezett. 82 sorból állt és megszakadt a szöveg, tehát a lista az eredetiben folytatódott. Több

különlegesen tisztelettel őrzött írást. Igaz, látszik, hogy Pál iskolája a számunkra ismeretlen Laodiceai és Alexandriai levelet is felvette a listára, sőt Hermász *Pásztor* című munkája is szerepelt ezen a lajstromon, de a kánoni listán való szereplés azt mutatja, hogy Pál leveleit ekkorra vitán felül a kinyilatkoztatás írott forrásának tekintették. A 360-ból származó Cheltenham-kézirat már minden általunk ismert Páli levelet felsorol. A 397-es karthágói zsinaton, amelyen Augustinus (354–430) is részt vett, minden általunk ismert páli levelet az Újszövetség szövegéhez soroltak.

A gnosztikus tanítók homályos érvelésével szemben az egyházi tanító hivatalnak szüksége volt olyan írásokra, amelyekből az igaz keresztény hitről folyó vitákban érvelhetett, és amelyeket az igehirdetés alapjának is tekinthetett.

A patrisztikus írók mindenekelőtt a Pál által meghonosított műformát, a „vallási levél” formát népszerűsítették tovább, és fejtették ki tanításukat ilyen módon. A Római és Alexandriai Kelemennel elkezdődő „sorozat” számtalan keresztény vallási levelet produkált, és ezeknek a szerzőknek az írásait gyakorta az újszövetségi kódexekhez másolták, ezzel is kifejezve a keresztény tanítás folytonosságát. A keresztény egyház papjai és püspökei tekintélyüket az újszövetségi iratokban való jártasságból is szerezték, ezért igyekeztek azokat nyilvánosan is magyarázni. Amikor Irenaeus (megh. 202)¹⁸ az egyházi hagyományokat és a hitszabályokat magyarázni kényszerült, fontosnak tartotta különbséget tenni a

tudós – így Zahn és Lagrange – a 2. században keletkezett írásnak tartja, és Hippolitoszt tartják a szerzőjének, mások Szardesi Meliton munkájának gondolják. Harnack véleménye szerint a lista apologetikus célt szolgált, és hivatalos nyelvezete arra enged következtetni, hogy tekintélyes személy tette közzé talán Rómában azért, hogy megvédje az egész evangéliumi hagyományt – talán Victor pápa (189–199), vagy Zefirinus pápa (199–217). Campenhauser lett a töredék legnagyobb védelmezője, amely szerint a lista a nyugati egyház véleményét képviseli. Talán Marcion vagy a montanista eretnekség ellenében fogalmazták meg. A keletkezési idejére vonatkozóan viták merültek fel, ezt főleg a szövegben szereplő „urbs” és „catholica ecclesia” szóra alapozták és egyesek a 2. mások a 3 századra datálták. Irodalom: Lietzmann, H.: *Kleine Texte* Bonn 1933. Campenhausen H. von, *The Formation of the Christian Bible*, Philadelphia 1972.

¹⁸ Irenaeus Lyonban élt, 202-ben halt meg, görög nyelvű ókeresztény író, akinek korai éveiről semmit sem tudunk, saját bevallása szerint Szmürnai Szent Polükarposz ismertette meg az egyházi hagyományokkal. 177-ben lett püspök. Főműve az *Elenkhosz kai anatropé tész pseudonomu gnószéosz* (Az úgynevezett „tudás” (azaz a gnózis) bírálata és cáfolata). E művének ismertebb címe a latin *Adversus Haereses* (Az eretnekségek ellen). A könyv egy nagyszabású áttekintés a Kr. u. 2. századi gnosztikus nézetekről. A mű 1. könyve a gnosztikus tanok ismertetése, a 2–4. ezek cáfolata, mégpedig először a józan értelem, majd a szent hagyomány, végül a bibliai tanúhelyek szerint, az 5. könyv az eszkatológia kifejtése. Művében 27 újszövetségi művet idézett. *Epeideixisz tu aposztoliku kériugmatosz* (Az apos-

kánoni írások és a későbbi hagyományok között. Tertullianus (155–230)¹⁹ már az eretnekekkel folytatott vitában nehézkesnek ítélte az apostoli iratok nyelvezetét, és szembekerült a filozófiai értelmezés nehézségeivel. Az ókeresztény irodalom újszövetségi értelmezése úgy használta a levelek anyagát, hogy elsősorban a dogmatikus definíciók számára keresett érveket az apostoli levelek szövegeiben. Ezért a magyarázatnak egészen sajátos formáját alkalmazta, amely nagy hatással volt az egész középkor értelmezéseire. A keresztény hitvitákban igen gyakran idézték ezeket a leveleket, sőt Alexandriai Kelemen (megh. 215)²⁰ azt is megjegyzi, hogy az első Tesszaloniki levelet gyakrabban idézték, mint a másodikat. De hamarosan megszülettek a leveleknek a hittanulók számára prédikációkban végzett magyarázatai is. Ioánnész Khrüszosztomosznak (347–407)²¹ a felbecsülhetetlen értékű magyarázatai sajnos csak töredékekben maradtak ránk, Mopsuestiai Theodorétosz (megh. 428)²² a kisebb leveleket is kommentálta. A 3. században

tolí tanítás szemléltetése) című munkája a 20. században bukkant fel örmény fordításban. Egyéb műveiből mindössze töredékek maradtak fenn.

¹⁹ Tertullianus Quintus Septimus Plorens (megh. 220), Karthagóban született 160 körül, ügyvéd Rómában, 190 körül keresztelkedett meg, latinul és görögül írt, küzdött a montanista eretnekség ellen, az antik Tacitus volt a példaképe. Küzdött Marcion ellen is (*Adversus Marcionem*). Ismerte Salamon Ódait és a Jakab ős-evangéliumát is, amire Mária szűzi születésének tanítását alapozta.

²⁰ Kelemen, Alexandriai (Titus Flavius Clemens) 140–150 k. Athén – 215 Kappadókia. Görög keresztény egyházi író, teológus. Itáliában, Görögországban, Szíriában, Palesztinában tanult, majd Alexandriába ment, ahol magániskolát alapított. 202 k. a Septimus Severus-féle keresztényüldözés idején Kappadokiába menekült. Etikai, teológiai műveket és bibliamagyarázatot írt. Ő az első keresztény tudós, aki a Biblia és a görög filozófia igazságai között megteremtette az összhangot. Szentírásmagyarázata Philón hatása miatt erősen allegorizáló, de teológiai módszere példaszerű. *Hüpotüposzeisz* (Vázlatok) című munkája a görög bölcselek és a Biblia válogatott részleteihez írott kommentárvázlatok gyűjteménye.

²¹ Aranyszájú Szent János (344–407) pátriárka, egyháztanító, a kor legnagyobb görög szónokának, Libaniosznak a tanítványa. 367-ben megkeresztelkedett, szerzetes- és remeteéletet kezdett, 378-ban pappá szentelték. Szónoki híre hamar elterjedt, és ezért Arkadiosz császár 397-től Konstantinápoly püspökévé tette. A klérus és a hívek életvitelének reformját és a szegényekkel való törődést sürgette. Kritikái kiváltották Eudokia császárnő haragját, aki – a rivális püspökök ármánykodásai eredményeként – a császárral együtt szembefordult vele és száműzte. Levelei és 1000-nél is több beszéde alkották munkásságának legnagyobb részét. A száműzetés helye felé utaztában halt meg. 438-ban II. Theodosziosz császár Khrüszosztomoszt holttestét visszavitette Konstantinápolyba, ahol a legnagyobb ünnepélyességgel temették el. Szentbeszéd-sorozataiban az ŐSz egyes könyveit és az ŰSz szinte minden könyvét magyarázta. Különösen Máté, János evangéliumáról, valamint a páli levelekről mondott beszédei híresek.

²² Theodorosz Mopszvesztiai (megh. 428) Khrüszosztomosz barátja. Tharszoszi Diodorosz iskolájában jártak és sokáig egy Antiókhia melletti kolostorban éltek. 392-ben

Jeromos (331–420)²³ húsz kommentárt is írt a levelekről, de a legnagyobb hatású kommentár mégis Órigenésztől (184–254)²⁴ származik, aki minden páli levelet kommentált. A bizánci szerzők közül Damaszkuszi János (megh. 753)²⁵ és

Mopszvestia püspöke lett és 428-ban bekövetkezett haláláig itt élt. Az antiókhiai egzegézis legjobb képviselője. Görögül írt, de legtöbb műve szír fordításban maradt ránk Pál Római, Korinthusi 1–2. leveléhez, valamint a zsidó levélhez készített magyarázatokat, de a caténák Pál 10 leveléhez fűzött magyarázatait őrzik.

²³ Hieronymus, magyarul: Jeromos, 347 Stridon (ma Szerbia) – 419 Betlehem. Egyháztanító. 354-ben Rómában grammatikai, retorikai és filozófiai tanulmányokat végzett. Ekkor keresztelkedett meg, 373-ban Aquileiában (Trier mellett) aszketikus közösségben élt. Athénbe, majd Antiókhiaiba ment, kimutatta a keresztény írásoknak a pogány irodalommal ellentétes szellemét. 376-ban remete-életet kezdett a pusztában, Antiókhia közelében. Húsz éven át tanulta a héber nyelvet, Antiókhiaiban pappá szentelték. 380-ban Konstantinápolyban Naszianzoszi Gergely tanítványa lett, és elkezdte a görög írásokat latinra fordítani. 382-ben Damaszus pápa tikára lett, és feladatul kapta a négy evangélium régi latin fordításainak átdolgozását. 385-ben Palesztinába zárandokolt, majd Alexandriában Vak Didimusztól tanult biblia-magyarázatot. 386-ban Betlehembben kolostorokat alapított és folytatta tanulmányait. 393-ben Órigenésszel nagy vitát folytatott. Ettől kezdve haláláig Betlehembben dolgozott a Szentírás újrafordításán, magyarázatán, illetve teológiai műveket írt. Alapvető kommentárokat készített a szövegekhez. Héber nyelvi utalásaival új elemet vezetett be kora bibliamagyarázatába. Jeromos jelentős levelezési tevékenységet folytatott. A leghíresebb és legismertebb a biblia-fordítása, a Vulgata lett. Írásai a középkorban nagy hatást gyakoroltak a római egyházra.

²⁴ Órigenész latinul: Origenes 185 Alexandria – 254 k. Tyrus. Görög nyelvű egyházi író. Az alexandriai egyház kateketikai iskolájának vezetője, kiváló filozófiai műveltséggel rendelkezett, jól ismerte a Szentírást. Palesztinában szentelték pappá, mire az alexandriai püspök haragjában kiközösítette. Részt vett a 2. konstantinápolyi zsinaton, Justinianus parancsára eretnekként elítélték. Fiatalkori műve, a *Peri arkhón* az első szisztematikus teológiai összefoglalás, ebben fejtette ki egzegetikai elveit, amelyek szerint a Szentírásban a szó szerinti értelmén kívül a spirituális értelmet kell keresni, hogy az egész Szentírást értelmezni tudjuk. A szentírástudomány terén nagy alkotása a *Hexapla*, amelyben hat oszlopban állította egymás mellé a Szentírás héber szövegét és görög fordításait. Egzegetikai műveit kommentárok vagy homiliák formájában alkotta meg, de jó részük csak töredékesen maradt fenn. Hosszabb részek maradtak meg János és Máté evangéliumához, valamint a Római levélhez és az Énekek énekéhez fűzött kommentárjából. Mózes és József könyveiről szóló homiliái a középkori szerzetesek között voltak népszerűek.

²⁵ Joannész Damaszkénosz, magyarul: Damaszkuszi János (680–750), görög egyházi tanító. Korán kezdett irodalmi munkásságához, majd 700-ban visszavonult a Jeruzsálem melletti Mar Szaba kolostorba. Néhány év múlva a jeruzsálemi püspök pappá szentelte. Püspökei kívánságára írta meg műveit, amelyekben teljes dogmatikai összefoglalásra törekedett a Szentírás, az egyházatyák és a zsinatok alapján. Számos erkölcsi művet és a szentek életét is megírta, szentbeszédei és himnuszai is ismertek. Pál leveleit és Máté evangéliumát kommentálta.

Euthimius Zigabenus (megh. 1118)²⁶ kommentárját kell megemlítenünk, amelyek kiemelkednek a többi közül. A latin szerzők közül Augustinus mellett Marius Victorinus (300 k.)²⁷ vált ismertté, különösen a Galata-levél kommentárja miatt. Pelagius (411 k.) kommentárja jelzi,²⁸ hogy az apostoli szövegeket, amelyek eredetileg is viták közepette születtek, itt viták keresztüztüzebe kerülve értelmezik tovább, és talán Cassiodorusig (490–583)²⁹ kell várni, hogy Pelagius nézeteit a levelekről valaki „helyretegye”.

²⁶ Euthymius Zigabenus, Bizánci teológus. A konstantinápolyi Boldogasszony kolostor szerzetese volt, tudása és képzettsége miatt I. Alexiosz Komnenosz nagy tiszteletben tartotta. A császár megbízására készült fő műve, a *Dogmagyűjtemény* az „eretnekségek kézikönyve”, amely alapján az eretnekek ellen küzdöttek. Írt kommentárt a Zsoltárokhoz, az Evangéliumokhoz és Pál leveleihez.

²⁷ Victorinus Caius Marius (Kr. u. 4. század) római rétor, grammatikus. Afrika provinciából származott, mint pogány szerző írt bölcséleti és szónoklattani munkákat, és neoplatonikus filozófusnak számított. Később, már keresztényként, kommentárokat készített Szent Pál több leveléhez, leghíresebb a Galata-levél kommentárja. Neve alatt még több kisebb dolgozat, illetve bibliai költemény is megtalálható, de ezek feltehetőleg más szerzők munkái. Vö. Bruce. F. F. (1946). *Marius Victorinus and His Works*. The Evangelical Quarterly 18: 132–153. újra megjelent 2008-ban.

²⁸ Pelagius, Britannicus (360–431). Első a brit szigeteken született szerzők közül, akiknek írásai ránk maradtak. Fiatalon, 380 körül Rómába ment, ott jogot tanult és megkeresztelkedett. Aszketikus életmódja és Pál apostol leveleit magyarázó előadásai nagy hatással voltak a római előkelőkre. A Rómát fenyegető gótok elől Karthágóba menekült (410). A szabad akarat tanításával ellentétbe került Ágostonnal, Jeruzsálemben pedig Jeromos lett az ellenfele. Az antik humanizmust Pál tanításaival ötvöző tételeit több zsinat elítélte (így Karthágó, 419; Efezus, 431). Híveit császári rendelet alapján (418-tól) üldözték. Pelagiust 431 körül elűzték Jeruzsálemből, életét Egyiptomban fejezte be. *Expositiones* (Magyarázatok) című műve, amelyet Pál apostol leveleihez írt, teljes egészében fennmaradt. Sok elvesztett tanításának töredékét őrzik az ellene írott vitairatok, Ágoston és Jeromos művei.

²⁹ Cassiodorus, Flavius Magnus Aurelius. Államférfi, tudós, író. Jómódú dél-itáliai családból származott, apja kívánságára a keleti gót király, Nagy Theodorik szolgálatába állt, állami karrierje gyorsan emelkedett. Előbb prefektus, majd Theodorik titkos tanácsadója lett. 514-ben konzul, majd magister officiorum, 533-ban praefectus praetorio, végül patrícius lett. Feladata volt a római lakosságot gót uralom alá vonni. 540-ben, a gót uralom leáldoztával visszavonult az állami életől, 580-ig a magánbirtokán, az általa alapított Vivarium kolostorban élt és teljesen az antik iratok tanulmányozásának szentelte életét. Úgy érezte, számos kéziratot le kell másolni, hogy az antik kultúra megmeneküljön az utókor számára. Gyűjteményeit a középkorban és a reformáció idején sokat használták az egyháztörténészek.

A középkori kommentárok közül leginkább Szentvictori Hugó (1096–1141)³⁰, Petrus Lombardus (1100–1164)³¹ és Aquinói Tamás (1225–1274) kommentárjai gyakoroltak nagy hatást a tudós olvasókra – és ezen keresztül a középkori igehirdetésre is.

³⁰ Hugo, Szentvictori, (1096–1141) Flamand származású, de születése és korai évei körülményei homályosak. 1115–1120 körül ágostonos szerzetes és 115 körül a Szt. Victori apátságba (Párizs). Egész életében itt élt, az oktatásnak és az írói tevékenységnek szentelve életét. A kolostori iskola vezetője volt 1120-tól 1141-ig. Rövid időre, 1133-ban prior is volt. Bonaventura után ő egyesítette a patrisztikusok teológiájának három irányzatát: a hittanítást, az erkölcsi tanítást és a misztikus tanítást. Elsősorban a Szentírás szó szerinti értelmezésére volt kíváncsi. A biblíamagyarázatot az elmélkedés alapjának és a misztikus értelmezés alapjának tartotta. Egyik fő műve, a *Didascalicon*, bevezetés a teológiába és a hét szabad művészetbe, fontos tanúja kora művészettörténetének is. A laoni kolostor hagyományát követve a keresztény atyák írásait igen sokat forgatta, ennek következtében a 12. sz.-tól ezek elterjedtek és a kolostori irodalom szinte kötelező olvasmányává váltak. Bibliai hermeneutikai munkája *Adontationes Elucidatoriae*, valamint *Didascalion de studio legendi* 1125-körül. Pál leveleihez írt kommentárjait M.-D. Chenu dolgozta fel és mutatta be az újkori szerzőnek munkásságát. A legérdekesebb talán Genézis kommentárja, amelyet ugyan Jeromos bevezetőjével kezd, de a műből kiderül, hogy a kommentár alapja a héber szöveg. RASI és Hugó egyaránt igyekezik szintetizálni a héber szöveg történeti és spirituális értelmét.

³¹ Petrus Lombardus, (1100 k.–1160). Először Novarában tanult, majd a párizsi Szt. Victori kolostorban folytatta tanulmányait, ahol Petrus Albelardust is hallgatta. 1147–56 között szentelték pappá. 1159–64 Párizs érsekévé választották, a Szt. Victori apátság azonban megóvta megválasztását. Főleg Szentírás-magyarázatával vált híressé, tőle származnak az ún. Glosszák, melyben a korábbi magyarázókat is összegyűjtötte, Laoni Anselmtől kezdve a saját koráig. Ezeket a glosszákat vitatta meg tanítványaival és e viták írásos eredménye lett szentenciás könyve. 1148-ban zsoltár-magyarázatát nemcsak iskolai, hanem magán használatra is elkészítette. Pál leveleinek kommentárja ránk maradt, csak a Zsidó levelet nem magyarázta, korábbi szerzők közül felhasználta Florus v. Lyon, Ambrosiaster kommentárjait, illetve Haimo, Laoni Anselm, Poitiers-i Gilbert munkáit, Szentvictori Hugo, Walter von Mortagne írásait és a Summa Sententiarumot. 1150–1158 között kelt szentenciáskönyvei iskolai olvasmányok lettek. Kommentárjaival műfajt teremtett, amely a 13. sz.-ban virágzott (pl. Albertus Magnus, Bonaventura, Aquinói Tamás, Duns Scotus). Ezek a kommentárok egészen Lutherig meghatározták a Biblia értelmezését.

A levelekre azonban leginkább a reformáció, Martin Luther (1483–1546)³², Jean Calvin (1509–1564)³³ és követőiknek munkássága irányította a figyelmet a katolikus–protestáns hitvitában, amely ismét inkább dogmatikai jellegű volt; késhegyig menő viták izzottak fel például a megigazulás-tan terén és más dogmatikai kérdésekben, és a filozófiai értelmezés sok esetben figyelmen kívül hagy-

³² Martin Luther ágostonrendi szerzetes, reformátor. 1501-től az erfurti egyetem hallgatója volt, majd Wittenbergben tanult, 1505-ben magiszter lett, 1507-ben pappá szentelték. 1508-tól az egyetemen tanított Wittenbergben, 1511-ben Rómába küldték, 1512-ben etikából doktorált. A zsoltárokról írt értekezést, a Római és Galata levélről adott elő. A humanistákat követve a forrásokhoz tért vissza, Erasmus kritikai görög ŰSz-ét és Ágoston írásait tanulmányozta. 1518 az ún. Wartburgban átélte „torony”-élmény után a bűn fogalma és a kegyelemtan is átértékelődött tanításában. 1517. október 31-én Wittenbergben közzétette 95 tézisét. Ezekről vita kezdődött, előbb Cajetan de Vio OP pápai legátus igyekezett tételei visszavonására bírni, majd Johannes Eck vitatkozott vele több helyen. 1521-ben X. Leó pápa kiközösítette, Kölnben írásait elégették. Bölcs Frigyes szász fejedelem Wartburg várában háziőrizetben tartotta, 1522-ben itt fordította le az ŰSz-t (11 hét alatt), és az elkészülés időpontjáról „September Bibel”-nek nevezte. 1524-ben kilépett az ágostonos rendből, 1529-ben került sor Zwinglivel a „marburgi disputára” az úrvacsora-tanról, Luther a valóságos jelenlét mellett állt ki. 1530-ban Melanchton fogalmazásában benyújtották hitvallásukat az augsburgi országgyűlésnek, 1540-ben V. Károly visszautasította az ágostai hitvallást. Legfontosabb tanításai: a „Sola Scriptus” (a kinyilatkoztatás egyedüli forrása a Szentírás), a „Sola fides” (a megigazulás egyetlen forrása a hit), a „Sola gratia” (egyedül Isten kegyelméből igazulhatunk meg). A szentségek közül megtartotta a gyermekkori keresztséget; az eukarisztiaiból úrvacsorát formált; az egyházi rendet megtagadta; a szentképek, szobrok és liturgikus ruhák használatát lényegtelennek tartotta. 1983-ban II. János Pál visszavonta a pápai kiközösítést.

³³ Jean Calvin, reformátor Genfben. Iskoláit Párizsban végezte, 1523-ban Orleáns-ban jogi tanulmányokat folytatott. Humanisták hatására a Bibliát és egyházatyákat olvasott. Visszatért Párizsba, bibliai nyelveket és ókortudományt hallgatott, Rotterdamban Faber Stapulensis és Erasmus szellemében tanult. Első műve egy Seneca-kommentár volt, a *De Clementia*. Luther eszméivel hitújítók révén ismerkedett meg. 1533-ban „eretnek beszédet” írt barátjának, Nicolaus Coppnak rektori székfoglalóként. Bázelbe menekült és véglegesen a reformáció híve lett. 1535-ben itt írta kis kézikönyvét: *Institutio Religionis Chistianae*, forrásai Luther, Melanchton és Zwingli írásai voltak. Magyarra Szenczi Molnár Albert fordította (1624). 1537-ben Farel munkatársaként Szentírás-tanár lett Genfben. Genf öslakosai fellázkodtak a szigorú kormányzat ellen, Farel is ellene szavazott. 1538-ban Farel és Kálvint kiutasították Genfből, Strassburgba ment. 1539-ben megismerte Melanchtont (Lutherrel soha nem találkozott). Sodatelo bíboros megkísérelte katolizálni Genfet, és Calvin állásfoglalását kérte, aki igaz egyházzal beszélt, amely kizárólag Isten igéjére épülhet. 1541-ben újra Genfben találjuk, ekkor elfogadták egyházkormányzati elveit. Kiépítette hivatalát, a pásztorok, tanítók és vének csoportjait. A szentháromság-tagadó Szervét Mihályt bíróság elé állíttatta, majd megégetette. 1540-ben az ágostai hitvallást aláírta, elfogadva, hogy Krisztus teste és vére a kenyérrel és a borral együtt van jelen. 1559-ben akadémiát alapított. Jeltelen sírba temették, nehogy zarándokhellyé váljék a sírja.

ta a levelek szövegének eredeti értelmét és az írás születésének körülményeit, pusztán tekintélyes írott tannak tekintve a szövegeket. Emiatt a levelek értelmezése a protestáns egyházi ígehirdetésben előtérbe került, a katolikus ígehirdetés viszont sajnos ettől kezdve érezhetően szívesebben mellőzte a levelekről való prédikációt. Kevesen ismerték – és manapság is kevesen ismerik – Cajetan (Thomas de Vio) (1469–1534)³⁴ magyarázatait, amelyeket 1529-ben publikált, vagy Cornelius de Lapide (1567–1637)³⁵ Antwerpenben közzétett magyarázatait 1614-ből. A legtöbb katolikus prédikációs gyűjtemény evangélium-magyarázatra korlátozódott; a magyar nyelvterület katolikus szerzői közül a páli leveleknek „prédikációs” finalitással történő magyarázatáig a legújabb időben is csak Jakubinyi György (1997)³⁶ jutott el.

Az újabb prédikációs gyakorlatban a levelek értelmezését a fundamentalista és az asszociációs vagy szimbolikus magyarázatra épülő spirituális egzegézis irányzatos írásaiban fedezhetjük fel. Mindkettő nélkülözi a levelek keletkezési környezete és a mai hallgatóság szellemi szituációja közötti különbségek figyelembevételét, ezért a szerzők gyakran csak saját gondolataik elmondása mentén *ürügyül* használják a levél kommentálását. Pedig Pál leveleinek szövege igazán

³⁴ Cajetan, Thomas OPred. szerzetesi neve: Jakob de Vio. Bíboros, a neotomizmus megalapítója. 1484-ben belépett a domonkos rendbe. Filozófiát és teológiát tanult Páviában, Padovában, Bresciában. 1500-ban Rómában a rend prokurátora, a Sapientia egyetemen a filozófia és az egzegézis professzora lett. 1507-ben választották a rend helyettes elöljárójává, 1508-tól választott generális. 1511–12-ben a Pisa-milánói zsinaton a gallikanizmus ellenében a pápai primátust védte. 1512–17-ben az 5. lateráni zsinaton a pápa csalatkozhatatlanságát vette védelmébe X. Leó reformtörvényeivel együtt. 1517-ben presbíter bíboros, 1518-ban Palermó érseke, ugyancsak 1518-ban pápai legátus lett Augsburgban. A Lutherrel folytatott vitában a jóindulatú álláspontot képviselte. 1523-ban kiállt VI. Adorján megválasztásáért, és Magyarországon is járt a török elleni háború szervezése érdekében, amely VII. Kelemen pápa minden felhívása ellenére sikertelen maradt. 1527-ben, a „Sacco di Roma” idején fogságba került, de a pápa kieszközölte szabadon bocsátását. Visszatért gaëtai püspökségére. 1530-ban ismét Rómába ment, a pápa tanácsadója lett. A kor legjelesebb teológusa volt, Aquinói Tamás *Summájához* klasszikus kommentárt írt (1507–20).

³⁵ Cornelius a Lapide SJ, egzegéta. Maastrichtben és Kölnben tanult filozófiát, Douai-ban és Löwenben teológiát. 1592-ben belépett a jezsuita rendbe. 1596-ban egzegézis-professzor Leuvenben, 1616-ban a Collegium Romanumban tanított. A jezsuiták legtermékenyebb egzegétája, a Zsoltárok és Jób könyve kivételével minden könyvet kommentált.

³⁶ Jakubinyi György Miklós (1946 Máramarossziget) gyulafehérvári érsek. Teológiát Gyulafehérvárott és Rómában tanult, a Pápai Biblikus Intézetben diplomát szerzett (1974). 2001-ben a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem díszdoktora. Fontosabb művei: *A Prédikátor könyvének magyarázata*, Gyulafehérvár 2000. *Hirdesd az igét!* I-II. kt. Gyulafehérvár 1997.

akkor válik érdekessé, ha felfedezzük az eredeti vitaszituációt, amelyért íródtak, és azt kellő gondossággal alkalmazzuk az „újpogányságból érkezett” hallgatóság meggyőzésére.

Minden esetben ügyelnünk kell arra, hogy Pál antropológiája és a mai antropológiai szemlélet között lényeges különbség van! Sőt Pál kozmológiája és társadalomképe sem alkalmazható minden további nélkül a mai viszonyokra. Ezen túl azt is meg kell vallanunk, hogy – ellentétben Jézusnak az evangéliumokban olvasható tanításával – Pálnál a levelekben sokkal markánsabban fedezhetjük fel teológiájának fejlődését, szemléletmódjának változását, mint az evangéliumokban. Ez érthető is, hiszen Jézus tanító időszaka, nyilvános működése mindössze három évre korlátozódott és Palesztinában egyazon kulturális közegben zajlott. Pál igehirdetése viszont, ha az első missziós út kezdetét vesszük kiindulópontul, akkor Kr. u. 45-ben kezdődik és haláláig, 67-ig tart – vagyis több mint 20 évet ölel fel –, és ezalatt igen változatos kulturális kihívásoknak kellett megfelelnie és nagyon különböző gondolkodású hallgatóság előtt tett eleget igehirdetői kötelezettségének. Érthető tehát, hogy könnyebben felfedezhető a stílus- és gondolkodásbeli változás az első Tesszaloniki levéltől a deutero- vagy a trito-páli levelekben olvasható írásokig, amelyek már az 1. század végén foglaltattak írásba. Pál tehát túl a maga igehirdetésén, a keresztény igehirdetésnek nem csak az azonoságát, hanem időbeli fejlődésének folyamatát is rögzítette írásaiban. A mai prédikátornak is ez a feladata: megtanulni Páltól úgy továbbadni a Názáreti Jézus tanítását, hogy az egy másik kultúrában is érthető és hatásos legyen.

Saint Paul's Letters

St. Paul's letters have a uniquely effective history. Christian communities were greatly interested in the collection of Paul's letters after his death. These documents bore witness to the fact that Christians' of Gentile origins were equal to those of Jewish tradition and provided the answers to numerous problems experienced by these non-Jewish Christian communities. This fact altered the approach to reading the letters because, whereas originally these letters provided the answers for a single community only, now, as a result of new reading methods, they gave answers to more general problems. In addition, these letters provided an opportunity for the development of religious philosophy and offered the possibility of accepting the integration into Christian teaching of certain elements of Hellenistic culture, and concepts of mystery and virtue. Paul's faith, based on his conversion, was received with enthusiastic interest in the Protestant churches, and to this day, they are more inclined to read Paul's letters than are those from the Catholic Church. It is true to say that the letters are the earliest Christian documents, and reflect the preaching of the message, which provided the basis for the composition of the Gospel stories.

DR. REZI ELEK

KERESZTÉNY ERKÖLCSI VÁLASZOK A VÁLTOZÓ TÁRSADALOM SZOCIÁLETIKAI KÉRDÉSEIRE

A CSALÁDI ERŐSZAK ÉS LEKÜZDÉSI LEHETŐSÉGEI

Az utóbbi évtizedekben jelentkező társadalmi, gazdasági, politikai változások nagy hatást gyakoroltak az ember lelki, szellemi, erkölcsi, vallásos életére. Nem véletlen, hogy a korábbi szociáletikai kérdések átértékelődtek, vagy éppen újak merültek fel. A megelőző korokban jelentéktelennek tűnő társadalmi problémák kerültek előtérbe. Ezért nem véletlen, hogy a tanulmány célja olyan társadalmi problémák mérlegelése, amelyek mind a mikroközösséget (család, iskola, egyház, intézmény), mind a makroközösséget (társadalom, emberiség) érintik. A sokasodó és természetesen keresztény erkölcsi választ váró kérdések közül a tanulmányban az erőszakra kívánom irányítani a figyelmet, mert a világban mértéktelenül terjed az erőszak. Ez az oka annak, hogy napjainkban sok irányból, sokféle módszerrel közelítik meg ezt a tulajdonképpen nagyon összetett és bonyolult jelenséget. Az erőszak különböző megnyilvánulási formái közül a hozánk legközelebb állót teszem a vizsgálat tárgyává: a családi erőszak jelenléte és leküzdési lehetőségei.

Erőszakon (agresszivitáson)¹ általában olyan cselekvést értünk, amikor személy/ek testi-lelki-szellemi kényszert alkalmaz/nak a másik személy/ek fölött. Valójában testi sértéssel összekapcsolt bűnös cselekedetről van szó, azonban a

¹ Az angolszász irodalomban azonos tartalommal alkalmazzák az *erőszak* (violence) kifejezést, ez azonban a magyar szóhasználatban az agressziónál szűkebb tartalmú, ezért az utóbbi előnyösebb. Általában agresszióról beszélünk, ha valaki a másik embert károsítani vagy bántani akarja (s a szándékot alkalmasint tett követi). Ezt az elterjedt meghatározást azonban a mai pszichológiai, pszichiátriai és pszichoanalitikus ismeretek birtokában célszerű tágabban megközelíteni. Az agresszió gyűjtőfogalom, amely bizonyos motivációkat, gondolat tartalmakat, érzelmeket és viselkedést ír körül, mely meghatározott személyekre és dolgokra irányul.

Agresszióról beszélünk támadó jellegű magatartás, ellenséges – legtöbbször feszültség-gel járó – belső rezdülések, élmények jelentkezésekor, amelyek irányulhatnak a kívülágra, személyre vagy befelé az átélőre magára; lehetnek tudatosak vagy tudattalanok, megmutathatók közvetlenül vagy közvetve (például bosszúságot okozó ajándék küldése, valakinek intenzív elhanyagolása), akár átalakult formában is (például elfojtott agresszióból származó szorongásban, testi tünetekben).

fizikai erő felhasználása nélkül is lehet erőszakot elkövetni, vagy bántalmazni, megfélemlíteni valakit. Ilyenkor a fizikai erőszak helyét az úgynevezett lelki-szellemi erőszak váltja fel, amely azonban változatlanul az erőszak megnyilvánulása.²

Az ember agresszivitása egyidős létezésével. A Bibliában is nyomon követhetjük az erőszak különböző megnyilvánulásait a kevésbé veszélyes formáktól egészen az élet megsemmisítéséig.³

Az agresszió eredetére vonatkozóan a lélektan, a szociológia, az etológia különböző elméleteket dolgozott ki. Ezek közül a következőket emeljük ki:

Az agresszió mint hajtóerő (drive)⁴

Sigismund Freud (1856–1939) volt az első, aki az agresszió jelenségét behatóbban vizsgálta és tematizálta, jóllehet élete folyamán elméleteit többször is átértelmezte.⁵ Freud pszichoanalitikus elmélete⁶ szerint cselekedeteink többségét ösztönök, elsősorban a szexuális ösztönök határozzák meg. Amikor ezeknek az ösztönöknek a kifejeződését gátolják, agresszív drive keletkezik.⁷ Freud pszichoanalitikus elméletét értékelő Erich Fromm (1900–1980) szociálpszichológus, humanista filozófus azt a következtetést vonta le,⁸ hogy Freud elmélete annyira meggyőző erejűnek bizonyult korában, hogy „további bizonyítást nem igényelt: „Freud pszichoanalitikus elméletének insztinktivista jellege, miszerint az emberi viselkedés az önfenntartási ösztön és a szexuális ösztön (Freud későbbi elméletében az élet- és a halálösztönök) közötti kötélhúzás alapján magyarázható, túl-

² Brehm, S. S. – Kassin, M. S.: *Social Psychology*. Boston, 1990. 343.

³ Az erőszak és az erőszakmentesség bibliai vizsgálatára nézve, vö. Long, E. R.: *A Survey of Christian Ethics*. Oxford, 1982. 216–271.

⁴ A Freud által használt *Trieb* kifejezés, amelyet rendszerint ösztönnek fordítanak, tágabb értelemben fejezi ki az ösztön fogalmát, szomatikus eredetű hajtóerő, szak kifejezéssel élve *drive*, amely kiváltja, de nem határozza meg teljes egészében a viselkedést.

⁵ Weber, H.: *Speciális erkölcszociológia*. Ford. Tuba I.. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentzség Könyvkiadója. Budapest, 2001. 251; Fromm, E.: *A rombolás anatómiája*: Ford. Dankó Z. és Csaba F. Háttér kiadó. Budapest, 2001. 123. In. *Freud agresszivitás és rombolás-fogalmának fejlődése*, 645–701; Freud, S.: *Pszichoanalízis*. Kriterion könyvkiadó. Bukarest, 1977. 26–27.

⁶ Freud, S.: *Pszichoanalízis*. Kriterion könyvkiadó Bukarest, 1977.

⁷ Atkinson, R. – Richard, C. – Smith, E. E. – Bem, J. D.: *Pszichológia*. Osiris. Budapest, 1997. 325.

⁸ Fromm, E.: *A rombolás anatómiája*. 123. In. *Az agresszió és a pusztító-ösztön megjelenési formái és jellegzetes forrásai*, 269–641.

ságosan is ismert, további bizonyítást nem igényel.”⁹ A nagy kérdés Fromm és számunkra is az, hogy „mitől kaptak hangsúlyozott történeti jelentőséget” Freud elméletei? Fromm úgy vélte, hogy „Sikerének titka bizonyosan nem csupán elméletének insztingtivistá jellegében keresendő, hiszen az ösztönökre alapozott elméletek már a XIX. századtól nagy népszerűségnek örvendtek. Az, hogy ő a szexuális ösztönt tette meg valamennyi szenvedélyünk forrásává (az önfenntartási ösztön mellett), újdonságszámba ment, és forradalmi tettnek számított, különösen abban a korban, amikor még javában a viktoriánus középosztály erkölcsisége uralkodott. De szerintem Freud ösztönelméletének ez az egyedi vonása még nem magyarázza, miért lehetett olyan erőteljes és tartós hatása. Freud történeti jelentőségét minden bizonnyal a tudattalan folyamatok felfedezése adta. Nem annyira filozófiai vagy spekulatív szempontból, mint empirikusan, miként azt Freud esettörténeteiben, de legfőképpen az *Álomfejtésben* (1900) demonstrálta. Ha ki tudjuk mutatni, hogy egy alapjában békés természetű és lelkiismeretes ember gyilkolási késztetést érez, másodlagos kérdés, hogy ezt az apja iránt érzett „ödipális” gyűlöletével, a halálösztön megnyilvánulásával, sértett narcizmusával vagy más okokkal magyarázzuk. Freud nagy tette az volt, hogy rámutatott az emberi elme tudattalan folyamataira és arra az elképesztően nagy energiára, amellyel nem kívánt vágyainkat elnyomni igyekszünk. Freud volt az emberi lélek mélységeinek, az ember tudat alatti világának első kutatója, s éppen ezért volt akkora hatással a képzőművészekre, írókra akkoriban, amikor a pszichiáterek még elutasították, és komolytalannak bélyegezték elméleteit.”¹⁰

Bármennyire is sikeresnek és népszerűnek bizonyultak Freud elméletei, a kritikák nem maradtak el. Már kortársa és tanítványa, Alfred Adler (1870–1937) is vitatta az agressziós potenciál tartós jelenlétének képzetét. Adler, Freudhoz hasonlóan, elismerte a velünk született agressziós ösztön létezését, de ezt olyan önálló pozitív erőnek értelmezte, amely az emberi önértékesítést szolgálja, és az individumnak lehetővé teszi, hogy igényeit a környezetben kielégítse.¹¹ Pozitív erővé akkor alakul át, ha „kultiválttá és átalakulttá válik”. Adler „az agresszió

⁹ Fromm, E.: i. m. 123.

¹⁰ Fromm, E.: i. m. 125.

¹¹ Alfred Adlerhez hasonlóan egy másik kutató, aki az állatok agresszív viselkedését tanulmányozta, Konrad Zacharias Lorenz (1903–1989) is azt vallotta, hogy az agresszív magatartás nem a gonoszság elvét képviseli, hanem a pozitív alkalmazkodási funkció szolgálatában áll. Ennek három különböző oldalát hangsúlyozza, ami a fajfenntartás szolgálatában áll: az első funkció az erősebbeknek a kiválasztása a továbbtenyésztésre, a második az individumok közötti szükséges távolság biztosítása (territoriális agresszió), végül egy rangsorolási rendszer megteremtése, amely a csoport együttéléséhez stabil struktúrát alkot.

elpárologatásának lehetőségét a közösség felé terelésben látja, de főleg a hatalmi és érvényesülési törekvés leleplezésében, mivel ez alkalmatlan út az élet kezelésében.”¹²

A frusztráció-agresszió elmélete

Az elméletet egy amerikai pszichológuscsoport állította fel, a korai Freud és Adler elméleteitől ösztönözve. Az elmélet képviselői¹³ szerint az agressziót mindig a frusztráció következményének kell tekinteni, és a frusztráció mindig az agresszió valamilyen formájához vezet.¹⁴ A frusztráció arra motiválja a frusztrált személyt (céljaiban akadályozott vagy stressz), hogy kiiktassa a frusztrációt okozó akadályt, akár erőszakos magatartásforma által is. Az állításnak két kritikus pontja van. Az egyik, hogy az agresszió oka rendszerint a frusztráció. A másik: az agresszió az alapvető motívumok tulajdonságaival rendelkezik, irányítja a viselkedést, és mindaddig fennmarad, amíg a célját el nem éri. Az elméletet bírálók szerint nem minden frusztráció von maga után agresszív viselkedést, mert lehetségesek alternatív viselkedésformák is, mint pl. menekülés, vagy a frusztráció feldolgozása a belátás által. Másrészt távolról sem állíthatjuk, hogy minden agresszív viselkedésforma alapja a frusztráció, ellenkezőleg, a történelem példát szolgáltatott arra, hogy az agresszió kiváltó oka éppen az önteltségből fakadó hatalom akarása.

Az agresszió mint tanult válasz

A szociális tanuláselmélet az emberek közti interakciókkal foglalkozik és a kognitív folyamatok jelentőségét hangsúlyozza, a megfigyeléses tanulás jelentőségét emeli ki.¹⁵ A tanuláselméletet vallók abból indulnak ki, hogy az agresszív viselkedés, miként minden más viselkedés, tanulási folyamat eredménye. Számos viselkedési mintát úgy tanulunk, hogy mások viselkedését figyeljük. A szociális tanuláselmélet a modellek szerepét hangsúlyozza mind a specifikus viselkedések, mind az érzelmi válaszok átvételében.

¹² Weber, H.: i. m. 252.

¹³ Az elmélet két jeles képviselője, John Dollard és Neal E. Miller, 1968-ban közösen adták ki a *Frustration and Aggression* című művet.

¹⁴ Pressing L.: *Kísérlet a frusztráció-agresszió jelenségkör vizsgálatának kölcsönhatás-
elvű megközelítésére*. Pszichológia, 1982/4. 519–553.

¹⁵ Atkinson–Richard–Smith–Bem: i. m. 326–327.

A szociális tanuláselmélet elveti az agresszió ösztönként vagy frusztráció eredményezte hajtóerőként való felfogását, ehelyett azt állítja, hogy az agresszió bármely más tanult válaszhoz hasonló. Az agresszió megfigyeléssel és utánzással tanulható. Ez az elmélet azt állítja, hogy a frusztráció csak egy az agresszió számos oka közül, valamint az agresszió olyan válasz, amely nem rendelkezik drive-szerű tulajdonságokkal.

A tanuláselmélet képviselői szerint az a fő kérdés, hogy hogyan sajátítódik el és marad tartós az agresszív viselkedés? Válaszuk az, hogy egyrészt pozitív megerősítés révén megerősödik az agresszív viselkedés tendenciája. Kimutatták, hogy az emberek utánzott cselekvés által sajátítják el a különböző agresszív viselkedési formákat. Eszerint egy sikerrel realizált, jutalmazott agresszív cselekedet nagyobb valószínűséggel ismétlődik meg, mint a sikertelen. Mások szerint az agresszív magatartásformákat az ember utánzással is tanulja. Albert Bandura (sz. 1925) amerikai gyermek pszichológus szerint a gyermekek az új viselkedésformákat oly módon sajátítják el, hogy azokat megfigyelik, és más személyekre vagy modellekre érvényesítik. Például, az agresszív viselkedéssel elért sikere a gyermeket hasonló helyzetekben az ismétlésre csábítja.

Az agresszió eredetére vonatkozó elméletek azt igazolják, hogy egy olyan összetett jelenséggel állunk szemben, amelynek *okai* is sokrétűek, és amelynek megnyilvánulásaiban lélektani, társadalmi, biológiai, morális, sőt genetikai problémák is jelentkezhetnek.¹⁶ Nagyon gyakran az okok egymással kölcsönhatásban vannak, és olyan közöttük a kohézió, hogy nem lehet éles határvonalat húzni, egyiket nem lehet elkülöníteni a másiktól, és csak összefüggéseikben lehet vizsgálni. Az erőszakos cselekmények okai közül, minden értéksorrend felállítása nélkül, megemlíthjük a következőket: agresszív vagy támadó indulatú lelki alkat, önzés, kapzsiság, rivalitás, elismerésre, tekintélyre való beteges törekvés, bosszúvágy, féltékenység, csalódás, hatalmi, érvényesülési érkékvágy, szociális nyomor, morális értékszavar, alkohol- és drogfüggőség, eltorzult szexuális hajlam és még sorolhatnánk.

Az erőszak *megnyilvánulási formái* tükörként mutatják a személy lelki alkát, a rendelkezésére álló lehetőségek közötti válogatást és a kívánt cél elérését. Lényegében mindenik megnyilvánulási forma az erkölcsi értékrend felborulását tükrözi nagyon világosan.

¹⁶ Az agresszivitás eredetére vonatkozóan különböző elméletek születtek, Vö.: Brehm-Kassin: i.m. 345–352; Feldman, R. S.: *Social Psychology. Theories, Research and Applications*. New York, 1985. 295–304.

Erkölcsei szempontból csak elméleti jelentőséggel bír az a megkülönböztetés, amikor az erőszakot tudatosan és akaratlagosan vagy beszámíthatatlan állapotban (elmebetegség, pszichopata) követték el. Az elkövetett értéksértés a beszámíthatatlan esetben is változatlanul fennáll (pl. gyilkosság, nemi erőszak) és csupán csak az ok motivációját csökkenti.

Az erőszakos megnyilvánulások rohamos növekedése arra hívja fel a figyelmet, hogy az erőszak egyformán fenyegeti az egyént, a mikroközösséget (család, iskola, munkahely, intézmény) és a makroközösséget (társadalom, emberiség). Kitermeli a rettegés, a félelem, a létbizonytalanság, a bizalmatlanság, a kiszolgáltatottság nyomasztó érzéseit. Az erőszak terjedése azt támasztja alá, hogy az erkölcsi értékelés és a szociális felelősség tudata meggyengült.

Az erőszak megnyilvánulásának naponkénti színtere a *család*. Mi úgy tekintünk a családra, mint valläserkölcsei intézményre. A család erkölcsi jellege és funkciói¹⁷ megkövetelik az állandóságot, a harmóniát, amely elengedhetetlen feltétele az egészséges családi életnek. A család a közösségi élet alapja, a társadalom alapsejtje, s ezt semmilyen más intézmény nem helyettesítheti. (pl. árvaház, szociális otthon)

A történelem folyamán a család gyakran került válságos helyzetekbe. Gyakran hallunk arról, hogy, különösen a második világháború után, különböző tényezők hatására a család alakulásnak, változásnak van kitéve. Sőt találkozunk olyan szélsőséges felfogással is, amely az ősi családformát idejét múlta intézménynek tekinti. Mi azt hangsúlyozzuk, hogy a család funkciói bár változnak, alapjában véve mégis megmaradnak, és a családra szükség van!¹⁸

Éppen a családvédelem iránti elkötelezettségünk indokolja, hogy figyelmünket a családon belüli erőszakra fordítsuk, amely a családi életek széthullásához vezet.

Családon belüli erőszak olyan rendszeresen visszatérő cselekvéssor, amely során valaki hozzátartozója biztonságát, testi-lelki épségét veszélyezteti, károsítja, önrendelkezésében korlátozza, testi erőszakot követ el, vagy annak elkövetésével fenyeget, illetve a személy tulajdontárgyait szándékosan tönkreteszi, s ezzel elviselhetetlenné teszi az áldozat számára az együttélést. A családon belüli erőszakot Louis Herrington szociológus az utolsó árulásnak minősítette.¹⁹

¹⁷ A család alapvető funkciói a következők: biológiai (utódnemző), nevelői, gazdasági, jogi, erkölcsi, vallási funkció.

¹⁸ Rezi E.: *Unitárius erkölcsstan*. Erdélyi Unitárius Egyház. Kolozsvár, 2008. 158–160.

¹⁹ Brehm–Kassin: i. m. 381.

A családon belüli erőszak eredetét, indítékát kutatók több modellt állítottak fel:

1. *Szociokulturális modell* kutatói e jelenség okát a társadalmi, gazdasági körülmények meghatározó jellegében, a létbizonytalanságban vélték felfedezni.

2. *Pszichopatológiai modell* felállítói az egyén képtelenségéből származtatják az erőszakot. Azt állítják, hogy az egyén nem tudja kontrollálni agresszív impulzusait – éretlen, dependens (függő), depresszióra hajlamos.

3. *Az erőszak átadásának transzgenerációs modellje* szerint az erőszak okai a tanult mintában, a destruktív jogosultságban keresendők.

4. *Szociális tanuláselmélet* a társas meghatározottságban látja az okot. Eszerint az erőszak megnyilvánulása attól függ, hogy a környezet normái, elvárásai támogatnak-e vagy elutasítanak-e bizonyos viselkedést. Az elmélet alapján a társadalmi megítélés változik, az erőszak elítélésének visszatartó ereje van.

A családon belüli erőszak áldozata lehet: a házastárs (feleség, férj), a gyermek, a szülő, a testvér, az idősek, a gyengébbek, a fogyatékosok

A családon belüli erőszak megnyilvánulási formái lehetnek: lelki terror, fizikai bántalmazás, szexuális visszaélés, elhanyagolás (a gyermekbántalmazás esetén).²⁰

A szakemberek véleménye szerint a családon belüli bántalmazás legelterjedtebb, ám legkevésbé látható formája a feleség-bántalmazás. A statisztikai adatok alapján „a partnerbántalmazás esetén 95%-ban férfiak bántalmaznak nőket, 5%-ban nők férfiakat. A tartós stressz, az elhúzódó házassági konfliktusok következtében mindkét nem esetében előfordul a lelki bántalmazás, de fizikai sérülést leginkább férfi okoz nőnek. Egy férfi agresszív megnyilvánulása a testi felépítése, biológiai jellemzői miatt sokkal fenyegetőbb, mint egy nőé... Magyarországon évente 40-50 nő hal meg a férjétől, élettársától elszenvedett sérülésekben. A nők elleni erőszakos bűncselekmények 22%-át partnerük vagy volt partnerük követte el.”²¹ Tény, hogy az adatok nálunk sem kecsegtetőbbek. A feleség-bántalmazással kapcsolatosan az a vélemény, hogy a hivatalos adatok nem megbízhatóak, mert a bántalmazások jelentős része soha nem derül ki, nem kerül a közvélemény tudomására.

²⁰ Barát J. K.: *Erőszak a családban*. Pannonhalmi Szemle. 2007. XV/1. 59.

²¹ Barát: i. m. 59.

A házastárs elleni erőszak okaira vonatkozóan öt elméleti magyarázatcsoportot állítottak fel, azonban egyik sem tud teljes, kimeríthető és átfogó képet nyújtani a jelenség okaira.²²

1. A *szociális tanuláselmélet* (*social learning theory*) érvelése szerint az ember a saját, „gyermekkori” családjában tanulja meg, hogy hogyan „kell” viselkedni egy férjnek, feleségnek vagy éppen gyereknek. Az, akit gyerekkorában vertek a szülei, illetve tanúja volt annak, hogy szülei konfliktusaikat erőszakkal intézték el, maga is megtanulja ezt a viselkedést, és egyúttal a viselkedés igazolását is. Így felnőtt korában maga is az átlagnál nagyobb eséllyel kerül bántalmazó kapcsolatba, akár férfi, akár nő az illető. Ezek szerint a családon belüli erőszak intergenerációs átöröklése kimutatható, és a mindig újratermelődő erőszak visszavezethető az elkövetők és áldozatok gyermeki tapasztalataira. Ezt az elméletet még transzgenerációs modell elnevezéssel is illetik.

2. A *szociális helyzet és megbirkózási képesség elmélete* (*social situation/stress and coping theory*)²³ szerint a társadalmi, gazdasági körülményeknek, a szegénységnek, a létbizonytalanságnak jelentős szerepe van a stressz fokozódásában, s ha nincs a családtagoknak megfelelő védekezési, elhárítási, küzdelmi stratégiájuk, a krónikus stresszhelyzet kiváltja az erőszakot. Ezt erősítik a kulturális normák: az egyén egy erőszakra épülő, illetve erőszakos normákat sugalló társadalomban megtanulja, hogy a konfliktusok leghatékonyabb megoldási eszköze maga az erőszak. Az elmélet gyenge pontja az, hogy nem ad megfelelő magyarázatot arra, ki és mikor válik bántalmazóvá ilyen helyzetben.

A család szociális helyzetét nagyban befolyásolja az, ha a házastársak egyike vagy mindkettő alkohol vagy drogfüggő.²⁴ Az alkoholfüggőség az esetek többségében az erőszak forrása a családi életben. Egy korábbi munkámban is kijelentettem, hogy „a mértéktelen italfogyasztás a teljes erkölcsi züllésig vezethet. Ennek első lépcsőfoka, hogy az alkoholista megbízhatatlanná válik, kötelezettségeit elhanyagolja, pazarolja anyagi javait, felelőtlen adósságokba bocsátkozik, hazudik. Ezután következik az emberközi kapcsolatok meglazulása, amely egyrészt elszigetelődéshez vezet, másrészt csak azoknak a társaságát keresi – ivócimborák –, akik megértik őt. Ekkor kerül súlyos összeütközésbe családjával, s az állandó feszültség – mint pl. anyagi problémák, tekerés – károsan hat ki a gyermek életére is.

²² Martin, L. G.: *Counselling for Family. Violence and Abuse. Resources for Christian Counselling*. Word Publishing. Dallas, 1987. 28–43.

²³ Martin: i. m. 36–38.

²⁴ Rezi E.: *Válaszd az életet!* Unitárius erkölcstani tanulmányok. Kiadja az Unitárius Egyház. Kolozsvár, 1999. 32–41.

Konfliktusai támadnak munkahelyén is, mert csökken a munkavégzése mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt, de ide sorolhatjuk a késések és beteghiányzások gyakoriságát, a balesetvesélyt. A statisztikák kimutatják, hogy a végzetes kimenetelű munkahelyi balesetek kétszeres arányban nagyobbak az alkoholisták, mint a nem alkoholisták esetében.

A szellemi teljesítőképesség is hanyatlik, az értékelés élessége tompul, az eszmétársítás sekélyebbé válik, a felfogás meglassul, a megfigyelőképesség csökken, az érdeklődés beszűkül. Az értelmi tevékenység tartalmi szegénysége és az érzelmi labilitás következtében az ítéletalkotás is bizonytalanná, ingadozóvá válik. Olyan hanyatlás is beállhat, amely súlyos esetekben teljes szellemi leépüléshez vezet. Az erkölcsi züllés a bűnözés konkrét megnyilvánulásaiban éri el a mélypontot, mint pl. lopás, csalás, nemi erőszak, agresszív cselekedetek, gyilkosság és mások.²⁵

3. A *rendszerelméleti (general systems theory)* magyarázat szerint a családtagok elleni erőszak általában nem valamiféle egyéni patológia következménye, hanem a család mint rendszer működéséből következik. A család mint „társadalmi rendszer” működése során kiváltja, fenntartja, növeli, vagy egy-egy adott pillanatban csökkenti az erőszakot. A rendszerelméleti megközelítés arra törekszik, hogy leírja azt a mechanizmust, amely az erőszak használatát jellemzi és azokat az interakciókat, amelyek kiváltják az erőszakot.

4. Az *erőforráselmélet (resource theory)* szerint valamennyi társadalmi intézmény, így a család is tartalmazza a tényleges erőszak, kényszer vagy legalább az erőszakkal való fenyegetés bizonyos fokát. Minél több (szociális, anyagi, személyes) erőforrással rendelkezik valaki, annál inkább keresztül tudja vinni akaratát a csoporton belül. Ha valaki nyilvánvalóan és láthatóan sok erőforrással rendelkezik, kevésbé szorul rá arra, hogy az erőszakot nyíltan alkalmazza, dominanciáját így is elfogadják a többiek. Ha azonban például egy férjnek alacsony az iskolázottsága, nem keres eleget, nincsenek olyan képességei, hogy tekintélyt érjen el családjában, „kénytelen” az erőszakhoz folyamodni, hogy domináns szerepét fenntarthassa.

5. A *patriarchátus-elmélet (patriarchy theory)* a férfiak hagyományos, családon belüli patriarchális uralmával és a nők alárendelt szerepével magyarázza a családon belüli erőszakot. Ebben a megközelítésben az erőszak kifejezetten hatalmi kérdés, hiszen a családban a nők másodrendű szerepe mintegy előhívja az erőszakot. Az elmélet szerint tehát nem egyéni vagy az adott család műkö-

²⁵ Uo. 36.

désében rejlő okok, hanem maga a társadalom tartja fenn és termeli újra a családon belüli erőszakot.

A családi élet intimitása nehezzé teszi megítélni az erőszak jelenlétét a családban, és főleg a lelki-szellemi erőszak megnyilvánulásait és gyakoriságát. Sajnos a gyermek/gyermekek fölötti erőszak megnyilvánulásai is nagyon gyakoriak. Gyakran éppen ők élik át, szenvedik el a családi erőszakot.²⁶ *Gyermekebántalmazás* vagy *abúzus* alatt azt érjük, ha valaki sérülést, fájdalmat okoz egy gyermeknek, vagy, ha a gyermek sérelmére elkövetett cselekményt – noha tud róla, vagy szemtanúja – nem akadályozza meg. A gyermeket bántalmazás érheti családon belül, illetve családon kívül.²⁷

A *gyermekebántalmazás* általánosan ismert esetei közül megemlítjük:

– *Veszélyeztetettség*, olyan magatartás, mulasztás vagy körülmény következtében kialakult állapot, amely a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését gátolja, vagy akadályozza.

– *Veszélyeztetés*, a gyermek alapvető fizikai és/vagy pszichológiai szükségleteinek tartós elhanyagolása és/vagy a gyermek bántalmazása.

– *Elhanyagolás*, minden olyan mulasztás vagy baj okozása, amely jelentősen árt a gyermek egészségének, vagy lassítja, akadályozza testi, szellemi és érzelmi fejlődését. Az elhanyagolás több síkon történhet²⁸:

Érzelmi elhanyagolás: Az érzelmi biztonság, az állandóság, a szeretetkapcsolat hiánya, a gyermek érzelmi kötődésének mellőzése, elutasítása, a gyermek jelenlétében történő erőszakos, durva, támadó magatartás más családtaggal, többnyire az anyával szemben.

Fizikai elhanyagolás: Az alapvető fizikai szükségletek, higiéniás feltételek hiánya, a felügyelet hiánya, a gyermek védelmének elmulasztása olyan esetekben, amikor veszélynek van kitéve. Ide sorolható az orvosi ellátás késleltetése, az orvosi utasítások be nem tartása, a védőoltások beadatásának indokolatlan elmulasztása, késleltetése.

Oktatási, nevelési elhanyagolás: Az iskolalátogatási kötelezettség elhanyagolása, vagy a rendelkezésre álló és javasolt speciális képzési, fejlesztési szolgálatok igénybevételének elmulasztása.

²⁶ Straus, M. A. – Gelles, R. J. – Steinmatz, S. K.: *Behind Closed Doors*, New York, 1980. Vö. Brehm – Kassin: i. m. 66.

²⁷ Napjainkban az iskolai erőszak is elterjedőben van.

²⁸ Martin: i. m. 123–211.

A családban megnyilvánuló *erőszak leküzdése* csak akkor járhat eredménnyel, ha a család tagjaiban tudatosul a kölcsönös megbecsülés, tisztelet és szeretet naponkénti megélésének lehetősége. A tudatosítás folyamatában nagy felelősség hárul a családsegítő szervezetekre, a médiára, de az egyházakra is.

Úgy vélem, hogy a tudatosítás folyamatának első lényeges követelménye felmutatni azokat az egyedi létfunkciókat, amelyeket csak a család tehet teljessé, a kölcsönös tisztelet és szeretet légkörében. Ha a család bármelyik funkciója is megsérül, vagy akadozva működik, s a családtagok közösen nem igyekeznek a működés helyreállítására, akkor a családi élet könnyen kerül válsághelyzetbe, a kisebb konfliktusok után a nagyobb konfliktusok, azt követően az erőszak gyakorisága miatt a család széthullása következik be.

Napjaink lényeges feladata a család változó, de örök *funkcióinak* az értékelése, megbecsülése a család minden tagja részéről.

A *család alapvető funkciói* a megelőző korok családfejlődése során alakultak ki. Ezek a társadalmi-gazdasági struktúrák átalakulása, változása következtében ártértelmeződtek (pl. az ún. kiscsalád általánossá válása, a nők tömeges munkavállalása, a családalapítási életkor kitolódása stb.), de, ha változó formákban is, mégis fennmaradtak, sőt a tapasztalatok arra mutatnak, hogy ezeket nem is lehet helyettesíteni. A család funkciói a család szükségességét, nélkülözhetetlenségét igazolják. A család valamelyik funkciójának a sérülése a családi élet egyensúlyának a felborulásához vezet, ezért célszerű, ha számba vesszük ezeket a funkciókat, és kitekintünk a változásaikra is.²⁹

A *család biológiai-utódnemző funkciója*. A biológiai reprodukció, a társadalom népesség egyensúlyának a megőrzése, továbbvitele az utódok által, minden történelmi korban a család legelső, nélkülözhetetlen funkciója volt. Nem véletlen, hogy az állam különböző törvényekkel, jogi és egészségügyi szabályozásokkal, sőt kedvezményekkel igyekezett hatást gyakorolni a családra, a társadalom megfelelő reprodukciós szintjének (a népesség-egyensúlyának) a fenntartása érdekében. Ez azonban nem mindig valósulhat meg, mert a gyermekvállalás a családok, a házaspárok, az egyének intim szférájába tartozó egyéni döntés. Különösen azóta, amióta a védekezés, a fogamzásgátlás, a családtervezés módszerei széles körben elterjedtek.

Az európai társadalmakban már hosszabb ideje csökken a termékenység, és néhány évtizede a termékenység az egyszerű reprodukciós szint alatt állandósult, amelynek következménye a népesség elöregedése, hosszabb távon pedig a

²⁹ Stott, John: *Issues Facing Christian Today. A major appraisal of contemporary social and moral question*. London, 1994.

népességszám jelentős csökkenése. A demográfiai és szociológiai kutatások szerint ez a népesség „demográfiai válasza” a társadalomban végbemenő változásokra, amelyek elsősorban a társadalom alapsejtjét, a családot érintették. A családi életforma vonzerejének visszaesése, a házasságon kívüli együttélési formák terjedése, a párkapcsolatok stabilitásának csökkenése, a válások számának meg-növekedése – olyan jelenségek, amelyek a 20. század második felében terjedtek el a nyugat-európai országokban, majd lassan-lassan a kelet-európai társadalmak-ban is, és a termékenység csökkenését, a gyermek születések számának rohamos apadását eredményezték.

Ez a sajnálatos helyzet érinti egyházunk lélekszámát is, az évi főtanácsi üléseken közölt adatok világosan mutatják, hogy egyházunk évente egy jó közepes nagyságú egyházközséggel apad.³⁰ A 2007. évről szóló főtanácsi jelentésben olvasható összehasonlítás lehangoló: „Egyházunk lélekszáma 2007. december 31-én 3813-mal kevesebb, mint 2006-ban, 7032-vel kevesebb, mint 2001-ben, 10 299-cel kevesebb, mint 1996-ban és 14 450-nel kevesebb, mint 1991-ben.”³¹ A helyzetkép a többi hazai magyar történelmi egyházaknál is hasonlóan lehangoló, és így elmondhatjuk, hogy az erdélyi összmagyarság rohamos apadásának a tényével állunk szemben.³² De a helyzet éppen ilyen aggasztó Magyarországon is.³³ Czeizel Endre orvosgenetikus már 1994-ben felhívta erre a figyelmet: „hazánk lakossága a korábbi 10,7 millióval szemben jelenleg 10,5 millió. Az előrebecslések szerint a népességszám 2000-ben már 10 millió körül lesz.”³⁴ Czeizel előrebecslése hála Istennek nem valósult meg, de a magyarság lélekszáma folyamatosan csökken.³⁵

Számolnunk kell azzal is, hogy a természetes apadás mellett, az európai mobilitás (elvándorlások) is befolyásolja egyházunk lélekszám-apadását.

³⁰ Rezi E.: *Felelősségünk a ránk bízott életért*. Erdélyi Unitárius Egyház. Kolozsvár, 2005. 99–100.

³¹ Az Egyházi Képviselő Tanács általános jelentése a 2007. július – 2008. november közötti időszak közigazgatási, valláserkölcsi nevelési és gazdasági munkájáról. EKT 840/2008. szám.

³² A helyzetre vonatkozó szakirodalmat lásd, Rezi E.: *Felelősségünk...* 106.

³³ Bene É.: *Megdől az életfa. Indirekt népiértés*. Budapest, 2006. 145–166; Korzenszky R. – Somorjai Á.: *Magyar sorskérdések. Előadások a magyar kultúra és népesedés keresztény szempontjairól*. Róma, 1989.

³⁴ Czeizel E.: *Az érték – még mindig bennünk van*. Akadémiai kiadó. Budapest, 1994. 263.

³⁵ Az Országos Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 2007 februárjának végén Magyarország lélekszáma 10 millió 61 ezer fő volt, 2008 első félévének végén 10 millió 35 ezer, Lásd www.mon.hu és www.kdnp.hu

Az egyház feladata olyan közép- és hosszú távú stratégiák kidolgozása, amely a rohamos lélekszámapadást fékezni tudja.

A család nevelői funkciója. Az új nemzedék nevelésének első fontos szakasza a családban történik. A család biztosítja a gyermek testi–lelki–szellemi fejlődését. A család nevelői hatást gyakorol felnőtt tagjaira is, itt alakul ki a közösségben való élet készsége, a felelősségérzet a családtagok iránt.

A család a nevelői funkciójával alakítja ki azt az *érzelmi kötődést*, amely egyetlen más intézményben, közösségben sem alakulhat ki olyan teljesen és mélyen, mint a családban: az önzetlen szeretet, a hűség, a gondoskodás, az áldozatvállalás, a bizalom kölcsönössége, az együttes élmények átélésének igénye, a naponkénti jószág megtapasztalása stb. Ezeknek hiánya súlyos személyiségkárosodást is okozhat.

Az érzelmi szükségletek szerepe a családon belül a 20. század társadalmában olyan erővel jelent meg, mint a megelőző társadalmakban soha, és a tapasztalatok azt mutatják, hogy a 21. század elején az érzelmi szükségletek még erőteljesebben jelentkeznek. A családi szerepek a társadalmi munkamegosztás következtében átalakultak, korábban a családi harmónia fenntartása, ápolása a nő, az anya hivatása volt, hiszen az esetek nagy részében nem dolgozott, önálló jövedelemmel sem rendelkezett, s így a család őt tekintette az érzelmi kötődések fő felelősenek.³⁶ Ennek hagyománya részben még ma is megtalálható, bár az ún. szimmetrikus családmodell elterjedése révén egyre nagyobb hangsúlyt kap az érzelmi szükségletek kölcsönös biztosítására való törekvés.

Az érzelmi szükségletek alapján valamennyi családon belül kialakulnak domináns, tipikus érzelmi viszonyok. Közülük többnyire az anya-gyermek közötti kapcsolat a legerősebb, s talán ez a legtartósabb érzelmi együttlét. Alapvető érzelmi viszonyok: a férfi és nő, vagyis az apa és anya között kialakuló kapcsolat, az apa és gyermeke közötti viszony, a testvérek közötti kötelék, valamint a nagyszülők és az unokák kapcsolata. Ezek összetett hálózata és a közöttük meglévő interakciók teszik működőképpé a családot az érzelmi szükségletek biztosítására.³⁷ Ha a személyközi kapcsolatok érzelmi viszonyában zavar áll be, azt a család érzelmi egyensúlya megsínyli.³⁸

³⁶ Sütő E.: *Gondolatok az édesanya szerepéről a családban*. Keresztény Magvető, 100 (1994) 76–80; Zsákó E.: *Mária vagy Márta? A nő szerepe ma az egyházban és a nemzet életében*. Keresztény Magvető, 101 (1995) 22–29.

³⁷ Barnes, G. G.: *Család, terápia és gondozás. Alapvető ismeretek a családkról és a családterápiáról*. Animula. Budapest, 1984. 15–20.

³⁸ Edwin H. Friedman családterapeuta a családtagok között kialakuló érzelmi kapcsolatokat „érzelmi háromszögnek” nevezi, s úgy véli, hogy ha bármelyik két tag között meg-

Napjainkban a társadalmi modernizáció felgyorsulása következtében a családi együttélésben újfajta értékek jelentek meg. Ilyen többek között az egyéni vágyak kielégítésének igénye a családtagok iránti kötelezettségekkel szemben, a szülői tekintély kisebb súlya a családi élet szigorú felügyelete helyett, önállóságon alapuló magatartásforma követése. Úgy tűnik, hogy nagyobb az igény a nevelői funkció érvényesítése terén az egyéni autonómiának, a személy önálló kiteljesedésének. Ezek a változások a család érzelmi szükségleteket kielégítő funkciójára nézve sem hatástalanok. A család mint intim közösség azt a biztonságos érzelmi támaszt jelenti, amely a kölcsönösség, az együttérzés, az egymásért érzett felelősség és a szeretet alapján családtagok céljainak, törekvéseinek megvalósulását segíti elő.

A család nevelő funkciója meghatározza a gyermekek társadalmi magatartásformáját is vagy szocializációs készségét. A családi szocializáció meghatározó módon, utánzás alapján megy végbe: a gyermek követi a modellként szolgáló szülő viselkedését. Az utánzás szerepe különösen fontos az egész életen átható magatartási minták elsajátításában. A gyermek általában azonosul is azzal, akit utánaz. Ez különböző mértékű lehet attól függően, hogy a szülő – anya vagy apa – magatartása mennyire következetes, rendszeres, vagyis mennyire teremthető meg az a légkör, amelyben erős azonosulás jöhet létre. A szülői viselkedési minták belülről szabályozzák a gyermek magatartását, tartósan elraktározódnak, interiorizálódnak, s később a felnőttkori cselekvést irányítják. Mindezek következményeképpen a gyermekek olyan magatartásokat is megtanulnak a szülői családban, amelyekre tudatosan nem tanítják őket, felhasználásukra a szülői családban nincs is lehetőségük, hanem csak jóval később alkalmazhatják az elraktározott mintákat.

A család gazdasági funkciója azt jelenti, hogy a család gondoskodik a családtagok anyagi szükségleteiről. A család teremti meg azt az anyagi alapot, háttérrel, bázissal, amely a családtagok életviteléhez szükséges.

A szakirodalomban sokszor megfogalmazódik az az állítás, hogy a család a 20. század folyamán fokozatosan elveszítette gazdasági funkcióit. Ez az állítás csak részben igaz, mert ténylegesen csak a család hagyományos gazdasági funkciója változott meg. Valóban lecsökkent azoknak a családoknak a száma, amelyek valamennyi családtag teljes munkaerejét igénybe véve mint termelési egységek működnek, és ugyancsak ritka az olyan család is, amelynek tagjai anyagi szükségleteinek ellátásáról önállóan tudna gondoskodni. Azonban ma sem jelenték-

bomlik az összhang, akkor „háromszögesedni” fognak. Lásd: Friedman, E. H.: *Nemzedékről nemzedékre*. Exit kiadó. Kolozsvár, 2008. 50.

telen azoknak a családoknak a száma, amelyek termelő funkciót is ellátnak, és a család tagjainak fogyasztása nagyjából a családi háztartás kereteiben történik.³⁹

Kétségtelen, hogy a házastársak, a családok gazdasága, vagyona ma más szerepet játszik a családban, mint a korábbi történelmi korokban, viszont a jövedelem, a vagyon ma is fontos családi kötőelem.⁴⁰ Az adott kereseti struktúra mellett az a tény, hogy a családnak egy vagy két tagja folytat-e kereső tevékenységet, lényeges különbséget teremt a családi jövedelem nagyságát illetően. A család két keresővel⁴¹ hamarabb tudja megvalósítani céljait anyagi körülményeinek alakításában, viszont az a családforma, ahol a férj és a feleség is munkát vállal, nemcsak a család jövedelme szempontjából meghatározó, hanem nagy jelentősége van a család belső életének alakulására is. A családi szerepmegosztás, a család döntési mechanizmusa, a családtagok tevékenységstruktúrája ettől függően alakul, s ez meghatározza a családi együttlét, együttgondolkodás alkalmait és lehetőségeit, és a családi élet bensőséges alkalmainak a további fenntartását.

A család gazdasági funkciójának – kevés kivétellel – egyik elsőrendű célja az önálló otthon megteremtése, saját lakás szerzése. A lakás és az anyagi javak megszerzése – bármily szerény mértékű is az – gyakran egy egész élet munkájának eredménye, ami fontos kötőelemet jelent, s számtalan családot – az érzelmi elhidegülés ellenére is – együtt tart.

A család gazdasági funkciói közé sorolható a jövedelemmel való gondos és tervszerű gazdálkodás megvalósítása, a bevételek és kiadások egyensúlyban tartása, a közös és a személyes (az egyes családtagok) fogyasztási szükségletek figyelembevételével. A gyermekek nevelése szempontjából is fontos a család „gazdasági egyensúlyának” a megtartása.

A napjainkban jelentkező gazdasági válság sajnos súlyosan befolyásolja a család gazdasági funkcióját. A munkanélküliség rohamos növekedésével a család gazdasági funkciója sérül, ami károsan hat ki a családi életre.⁴²

A család erkölcsi funkciója. A család adja tagjainak az első erkölcsi alapismereteket, mi a jó, és mi a rossz, mit szabad, és mit nem szabad cselekedni. A család a családtagok erkölcsi magatartásán keresztül motiválja tagjait az erkölcsi

³⁹ Főleg a vidéki családi életformáról van szó.

⁴⁰ Shippers, A. J.: *Gazdaság és keresztény felelősség*. Az Út, 2006/3. 145–146.

⁴¹ A szakirodalom az ilyen családot szimmetrikus családnak nevezi.

⁴² Walsen, R.: *Ki törődik ezzel? Szegénység a modern társadalomban*. Az Út, 2006/3. 152–158.

normák tiszteletben tartására. Segíti a gyermekeket, hogy a mindennapi életben (a társadalomban) is vegyék figyelembe az erkölcsi elvárásokhoz való igazodást.

A család jogi funkciója. A család irányítást, gondoskodást, törődést, védelmet biztosít tagjai számára, a családban felmerülő nézet- és véleménykülönbségeket mint egész vizsgálja, mérlegeli és foglal állást. A család bármelyik tagjára nehezedő külső nyomást igyekszik kiegyenlíteni, megoldani a lehetőségek figyelembevételével úgy, hogy az érintett családtag személyi integritása ne sérüljön.

A család integritásának védelméhez sorolhatjuk az idősek gondozását is.⁴³ A nagyszülők, dédszülők nem tartoznak ugyan szorosan a család magjához, s a velük való állandó együttélés, a közös háztartás is egyre ritkább, az öreggondozás azonban jórészt ma is a család feladata maradt. Az elmúlt évtizedekben lezajlott nagymértékű társadalmi mobilitás következtében az idősebb (vagyis nagyszülői) és a fiatalabb generáció nagyrészt területileg is elszakadt egymástól. Ez az arra rászoruló, magányosan élő idős emberek család által történő mindennapi gondozását nem teszi lehetővé, így ugyancsak társadalmi szintű megoldási formákat igényel (szociális elhelyezés, családsegítő szolgálat rendszeres látogatása stb.).

A család azonban ma is olyan funkciót teljesít, amely a nemzedékek közötti erős, kölcsönösségen alapuló kötődést védelmezi. Az idős, sokszor házastársát már elveszített, magára maradt szülő számára lelki, szellemi egészségének fenntartásához nélkülözhetetlen a fiatal nemzedékkel való rendszeres kapcsolattartás. S minthogy az életkor előrehaladásával megfogyatkoznak a barátok, ismerősök, az idős családtagoknak egyre nagyobb szüksége lesz a család, a gyermek, az unokák életében való érzelmi részvételnek. Az öreggondozás legnehezebb szakasza a családok számára az idős szülő teljes leépülése, a halál közeledése. Ebben a szakaszban különösen nagy szükség van a család fizikai és érzelmi együttműködésére, a családban történő ápolásra, gondozásra.

A család vallási funkciója. A család vallásos szelleme,⁴⁴ gyakorlata tulajdonképpen folyamatos vallásoktatás. A családtagokban tudatosítani törekszik, hogy Istenhez tartozunk, és kötelességünk Isten akaratához méltó módon élni. A vallásos életre való nevelés leghatékonyabb eszköze a családban a példaadás a szülő részéről. Az a gyermek, aki látja szüleit, nagyszüleit imádkozni, egyházi éneket énekelni, templomba járni, Bibliát olvasni, az utánzás módszerével könnyen elsajátítja a vallásos életforma alapfeltételeit.

⁴³ Martin: i. m. 1983. 241–255.

⁴⁴ Rezi E.: *Unitárius erkölcsstan*. 159., 170–172; Lőrinczi L.: *Vallásos nevelés a családban*. Keresztény Magvető, 99 (1993) 139. 142; Szent-Iványi S.: *Vallásos nevelés a családban*. Keresztény Magvető, 101 (1995) 18–21.

A család vallásos életének természetesen be kell épülnie a gyülekezet életébe. Edwin H. Friedman családterapeuta figyelemre méltóan mutatott rá a család és a gyülekezet, a gyülekezet és a család egymásra találásának lehetőségeire.⁴⁵

Úgy vélem, a fentebb leírtak világossá teszik számunkra, hogy a családépítő munkánk mennyire fontos egyházunk jelene, de főleg jövője szempontjából. A lelkész egyik legfontosabb feladata a családi életnek szeretet kötelékének az erősítése a rendszeres és lelkiismeretes valláserkölcsei nevelés,⁴⁶ a lelkipásztori gondozás,⁴⁷ a családlátogatás alkalmai által.

A lelkész a családok örömeiben és bánataiban, sikereiben és sikertelenségeiben csak úgy tud osztozni, a konfliktushelyzetek, az erőszak leküzdéseiben csak úgy tud segítséget nyújtani, ha rendszeresen látogatja a rábízott családokat. A lelkésznek, hivatali kötelességén túl, lelkiismereti kötelessége az evangélium tanítása szerinti „jó pásztor” magatartásformáját tanúsítani, megélni hívei közösségében (Jn 10,1–14). Sajnos ki kell mondanunk, hogy egyházunkban hiányosságok mutatkoznak ezen a téren. Az egyház évi főtanácsi ülésein elhangzott összefoglaló jelentések évek óta felhívták a figyelmet erre a jelenségre. Állításunk alátámasztása érdekében idézek egy néhány megállapítást.

A 2001. évi jelentés⁴⁸ megállapította: „A családlátogatási kimutatásokból, ha összehasonlítást teszünk az elmúlt évi kimutatások adataival, meg kell állapítanunk, hogy nem sok változást mutatnak... a meglátogatott családok száma kevesebb, mint a megelőző évben. És azt is megállapíthatjuk, hogy a meglátogatott családok száma kevéssel nagyobb, mint a meg nem látogatott családok száma, tehát csaknem fele a családoknak látogatás nélkül maradt.”⁴⁹ A jelentés javasolja, hogy „Újra fel kell említenünk, vagy még inkább felújítanunk az Egyházi Főtanács határozatát, amely szerint kötelező a lelkészeknek évenkénti családlátogatása és ez alól kivételt csak a városi nagyobb lélekszámú gyülekezetek

⁴⁵ Friedman: i. m. 63–297.

⁴⁶ Fóris Ferenczi R.: *A vallásos nevelés lehetőségei*. Korunk, 1999/10. 22–26.

⁴⁷ A lelkipásztori gondozás során a család értékének, jelentőségének, nélkülözhetetlenségének felmutatása mellett, a lelkésznek ki kell hangsúlyoznia a megbocsátás lehetőségeit. Vö. Jones, L. Gregory: *Embodying Forgiveness. A Theological Analysis*. Grand Rapids, Michigan, 1995. 101–225.

⁴⁸ Elhangzott az Unitárius Egyház Főtanácsának 2001. július 20–21. napjain, Kolozsváron tartott rendes ülésén.

⁴⁹ *Az Erdélyi Unitárius Egyház 1999., 2000. és 2001. évi főtanácsi üléseinek jegyzőkönyve*. Kiadja az Erdélyi Unitárius Egyház. Kolozsvár, 2008. 239.

képeznek, ahol két-, de legtöbb három évenként végig kell látogatni a családokat otthonaikban.”⁵⁰

Az Egyházi Képviselő Tanácsnak a 2008. évi főtanácsí ülésen elhangzott általános jelentése szomorú adatokat tárt fel: „A meg nem látogatott családok száma 1129-cel kevesebb, mint 2006-ban. A szórványban 37 család maradt látogatás nélkül. Az összes családlátogatási alkalmak száma 672-vel kevesebb, mint 2006-ban.”⁵¹

Az évek óta felemlgetett hiányosságot úgy tudjuk felszámolni, ha a fegyelmzés eszközei mellett a megszervezésre váró lelkésztovábbképzőkön a lelkészi munkamező központjába emeljük a családepítő munka fontosságát.⁵²

***Christian Moral Answers to the Moral Questions of Our Contemporary Society.
Family Violence and Our Possibilities to Overcome It***

The study deals with a very important moral issue of our contemporary society: violence and abuse in family life. Violence occurs in various contexts including homes, schools, neighbourhoods and communities, regardless of age, gender, class, ethnic background, religious or spiritual group membership, physical and mental ability or place of residence. Violence in the family often follows other forms of more subtle and long-term abuse: verbal, emotional, psychological, sexual or financial. Violence is closely correlated with alcoholism, drug consumption and reckless behaviour. Violence in the family is mostly spousal – one spouse beating, raping or psychically harming and torturing the other. But children are also often victims – either directly or indirectly. Other vulnerable familial groups include the elderly and the disabled.

The family remained the basis form of the society although its attributes have changed over the years.

The conclusion of the study is that we need to intensify our pastoral care and counselling for helping and guiding Christian families in our postmodern society.

⁵⁰ Uo. 239.

⁵¹ Az Egyházi Képviselő Tanács általános jelentése, a 2007. július – 2008. november közötti időszak közigazgatási, valláserkölcsi nevelési és gazdasági munkájáról. EKT 840/2008. szám.

⁵² Addig is, lelkészeink figyelmébe ajánljuk: Friedman: i. m.

PÁL JÁNOS

VISSZA- ÉS ELROMÁNOSÍTÁSI KÍSÉRLETEK IDEOLOGIAI GYÖKEREI A SZÉKELYFÖLDI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉGEKBEN (3.)

Visszatérések a második bécsi döntést követően

Amint arról már szoltunk és igyekeztünk kimutatni, a nagyfokú vallási, kulturális és etnikai azonosságtudat volt az a tényező, amely végső soron kudarcra ítélte a román homogenizációs törekvéseket. Természetesen ezt nagymértékben elősegítette az 1940 nyarán bekövetkezett politikai változás is, Észak-Erdély visszacsatolása Magyarországhoz. Forrásainkban többé-kevésbé jól nyomon követhető a két világháború közötti időszakban áttértek sorsa a bécsi döntést követő időszakban. A nehézségek e folyamat pontos dokumentálásának terén két okból fakadóan adódtak. Egyfelől akadnak családkönyvek, amelyekben egyáltalán nem (Abásfalva, Homoródkeményfalva, Nyárádgálfalva, Szentháromság), vagy pontatlanul (Vargyas) vezették a be- és kitéréseket. Vargyason például nem minden esetben van feltüntetve, hogy az 1940-ben unitárius vallásra tértek milyen felekezetből valóak. Az áttérések időpontjából, számából és a nevek alapján következtethetünk arra, hogy ezek a görögkeletiből tértek be. Másfelől az 1944 őszen átvonuló orosz alakulatok pusztítása nem hagyta érintetlenül az egyházközségek levéltárait sem (pl. Abásfalva, Vargyas). Ennek következtében Vargyason nem találhatóak az egyházközségi levéltárban sem a visszatérési- nyilatkozatok, sem pedig a visszatérési jegyzőkönyv, melyeknek voltáról az iktatókönyv tanúskodik és amelyek pontos adatokkal szolgálhattak volna a visszatért személyek számára és kilétére vonatkozóan. A hiányosságok pótlására (Abásfalva, Nyomát, Vargyas) segítségünkre lehetnek volna az 1940. évi esperesi vizsgálószéki iratokhoz csatolt évi lelkészi jelentések, azonban sajnos nem találtuk sem az udvarhelyi, sem a marosi egyházkör iratait. Pontos adatokkal szolgálhattak volna a főtanácsi jegyzőkönyvek népesedési kimutatásai, azonban a politikai események a főtanácsi ülések menetrendjét is felborította. Ennek következtében az 1941. június 9-én tartott főtanács jegyzőkönyve az 1940. évi népesedési adatok helyett az 1939. évit tartalmazza.¹ 1942-ben ismét elmaradt a főtanács, az 1943 márciusában felvett

¹ Ft. jkv. 1941. június 9. 25. p.

főtanácsi jegyzőkönyv kimutatásában pedig nem a számunkra elsőrangúan fontos 1940., hanem az 1941. évre vonatkozó adatok találhatók.² Ebből az időszakból csupán az 1941. és 1942. évekre vonatkozóan vannak összesített népesedési adatok. Ezek szerint nevezett két esztendőben 524 görög katolikus és 181 görögkeleti, összesen 705 személy tért át (vissza) az unitárius vallásra.³

Az visszatérésekkel kapcsolatosan elmondható, hogy ezek rögtön a második bécsi döntést követő hónapokban (szeptembertől decemberig) megtörténtek és amennyire az a felhasznált forrásainkból kimutatható és nyomon követhető, kevés kivétellel mindannyian visszatértek az unitárius vallásra. Igaz ez elsősorban azon települések esetében, ahol egyetlen felekezet az unitárius volt a görög katolikuson (Abásfalva, Homoródkeményfalva, Oklánd, Nyárádgálfalva) és görögkeletin kívül (Vargyas), ebből fakadóan pedig más választási lehetőség nem kínálkozott. Homoródalmáson,⁴ Homoródkarácsonyfalván és Homoródszentmártonon pedig jóllehet jelen volt a római katolikus és református felekezet is, az unitárius vallást elhagyók a hatalomváltást követően „eredeti” hitükre tértek vissza. Ennek oka azzal is magyarázható, hogy Oklánd járásban a berendezkedő katonai parancsnokság azonnal megsemmisítette az erőszakkal kikényszerített áttéréseket.⁵

Felvetődik annak kérdése is, hogy a visszatéréseknél alkalmaztak-e erőszakot, érte-e valamiféle hatósági vagy más jellegű nyomás a bécsi döntés után görög katolikus vagy -keleti felekezeten levőket, vagy pedig spontán és önkéntesen zajlott e folyamat. Vizsgálódásunk alá vetett egyházközségek forrásai közt talált néhány utalás tanúsága szerint természetes és önkéntes visszatérés történt. Az oklándi lelkész jelentése szerint „Egyházunkba visszatértek azok, akiket a román uralom elkényszerített volt, de az állami anyakönyvben azért mint unitáriusok szerepeltek.”⁶ A nyárádgálfalvi körüli jegyző lelkészi hivatalhoz intézett leiratából, mely szerint a községházán kifüggesztett áttérési jegyzőkönyvben szereplő személyek közül, akik unitárius vallásra térésüket jelezték, egyetlen egy sem jelentkezett harminc napon belül az anyakönyvi hivatalnál szándékának megmásításával és nem jelezte maradását valamelyik „román” felekezeten, ugyancsak arra

² Ft. jkv. 1943. március 28–29. 42. p.

³ Ft. jkv. 1941. június 9. 25. p.; Ft. jkv. 1943. március 28–29. 42. p.

⁴ HULvt. dos. X. 1940–1945. lelt. sz. 19/III. 8. f. „Az uralomváltozás folytán a tőlünk erőszakkal áttérített görög katolikusok [...] hozzánk tért át.”

⁵ HULvt. *Áttértek anyakönyve 1887-től*. lelt. sz. 19.; HsztUELvt. *A homoródszentmártoni unitárius egyházközség áttérési anyakönyve 1914. évtől ... évig*. lelt. sz. 17/76

⁶ Oklándi Unitárius Egyházközség Levéltára (továbbiakban OUELvt.). lelt. sz. 70/1976. 1. f.

következtethetünk, hogy a visszatérés ezen településen önkéntesen történt.⁷ A visszatérések önkéntes jellegét, melynek fő mozgatórugója a magyar identitással való azonosulás volt, támasztja alá Zoltán Sándor lelkész 1940. szeptember 8-án keblitanácsi gyűlésen elhangzott kijelentése is. A visszatérők kérdését tárgyaló gyűlésben a visszatérés ellen tiltakozókat azzal az érveléssel igyekszik meggyőzni, hogy „[...] az 1934. évi erőszakos térítések alkalmával egyházunkból a különböző eszközökkel kitérni kényszerítettek közül többen bejelentették, hogy mihelyt arra alkalom adódik, azonnal visszatérnek.”⁸ Pap Gyula szentháromsági feljegyzése is erőszakmentes, önkéntes visszatérésről árulkodik.⁹

Kedvezően befolyásolta a visszatéréseket, bár közvetlenül és nem elsődleges tényezőként, a görögkeleti és katolikus papok tömeges elmenekülése is az érintett településekről.¹⁰ Elmenekülésüknek legfőbb oka a megtorlásoktól való félelem volt székelgyházi ténykedésükért. Háromszék és Udvarhely megyében például mindössze három görög katolikus pap maradt, a marosi egyházmegyében pedig csupán kettő.¹¹

Nincsen azonban kizárva annak lehetősége sem, hogy a megtorlások és megkülönböztetés elől menekülve még azok is áttértek, akik ennek hiányában megőrizték volna görögkeleti vagy katolikus hitüket. Talán ennek eredménye, hogy Homoródmáson és Vargyason nemcsak a hajdani unitáriusok tértek vissza 1940 őszén tömegesen, hanem görögkeletiek és katolikusok is. Az Unitárius Egyház és egyházközösségek részéről azonban nem találtunk semmiféle olyan kezdeményezést, amely a kedvező politikai körülményeket kihasználva erőszakos

⁷ „94/1940 október 3-i leírása értelmében hivatalosan közlöm a lelkési hivatallal azoknak az egyéneknek a névsorát, kik a g[ö]r[ög]. kath[oliku]., g[ö]r[ög]. keleti vallásról áttértek az unitárius vallásra folyó év szept. és október 1-én. A felvett jegyzőkönyv 30 napig a község házában volt kifüggesztve, mely idő alatt a jegyzőkönyv alapján felvett áttérő nem jelentkezett az a[ny]a[ny]könyvvezetőségnél, hogy kérje a már általa véglegesen meghatározott vallás áttérésének megváltoztatását. NyUElt. 1941. évi egyházközösségi iratok. lelt. sz. 186. 2. f.

⁸ HsztUElt. *Homoródszentmártoni Unitárius Egyházközösség jegyzőkönyve 1929. márc. 4-től 1943. ápr. 7-ig.* lelt. sz. 124. 213. f.

⁹ Szentháromsági Unitárius Egyházközösség Levéltára (továbbiakban SzUElt.). *Historia Domestica*. lelt. sz. 24. 86. f. „A visszacsatolásnak legelső örömdokumentuma volt, hogy akiket a román hatóság átérőszakolt a görög katolikus vallásra, azok mind visszatértek.”

¹⁰ ANDJ Mureş. Fond: Protopopiatul greco catolic Tg. Mureş. nr. inv. 125. dos. 1819. 9. f. Marosvásárhelyi püspöki helynök jelentése Iuliu Hossu kolozsvári püspökhöz.

¹¹ Uo. 10. f.

térítést célzott volna meg. Másfelől azonban a természetes asszimiláció folytatásaként is értelmezhető a fenti jelenség.

A marosvásárhelyi görög katolikus püspöki helynökség (a bécsi döntést követően a marosvásárhelyi esperességből hozták létre) iratai között találni olyan tartalmú jelentéseket, amelyek egyház és hatóságok irányából jövő nyomásgyakorlásról tudósítanak.¹² Megjegyzendő azonban, hogy ezek döntően a római katolikus egyház részéről történő zaklatásokról tesznek említést és olyan településeken, ahol a román uralom alatt térítések történtek. Katolikus oldalról jövő erőszakos terjeszkedés azonban nemcsak a görögkeleti vagy katolikus híveket érintette, hanem az unitáriusokat is (pl. Homoródalmás).

Ezeket az iratokat ugyanakkor kellő kritikával kell szemlélnünk, mert a román impérium alatt erőszakkal áttérítettek visszatérését saját szemszögükből nem természetes folyamatként kezelték. Egyesekre még ekkor is jellemző a két világháború közötti időszak szemlélete. A marosvásárhelyi püspöki helynök balázsfalvi érsekséghez intézett levelében például Nyárádszeredát, Backmadarast, Szentháromságot elmagyarosított falukként nevezte (sate maghiarizate).¹³ Természetesen ezzel együtt elfogadjuk azt is, hogy előfordultak esetek, amikor valamiféle nyomásgyakorlás következtében történtek vallásváltoztatások.

¹² ANDJ Mureș. Fond: Protopopiatul greco catolic Tg. Mureș. nr. inv. 125. dos. 1819. 6, 7, 8, 9, 10. f.

¹³ ANDJ Mureș. Fond: Protopopiatul greco catolic Tg. Mureș. nr. inv. 125. dos. 1819. 3. f.

**Az 1940 őszen görögkeleti és katolikus vallásról
unitárius vallásra áttértek száma
a térítések által leginkább érintett egyházközségekben**

Egyházközség	Görög keletiből	Görög katoli- kusból	Unitá- riusba	Áttérés éve	Megjegyzés
Abásfalva ¹⁴					Barabás Áron lelkész és Frinkuly István ¹⁵ közlése szerint 1940-ben mind visszatértek.
Homoródalmás ¹⁶	3	487 114 20 1	490 114 20 1	1941 1942 1943 1944	Ebből 138-nak a katonai hatóságok érvénytelenítették az áttérését.
Homoród-karácsonyfalva ¹⁷		17 1 1	17 1 1	1940 1942 1943	
Homoród-keményfalva ¹⁸		58	58	1940	
Homoród-szentmárton ¹⁹		18	18	1940	1940-ben mint erőszakolt áttéréseket, hivatalból semmisítik meg.
Oklánd ²⁰		24 1 1	24 1 1	1940 1941 1942	
Nyárádgálfalva ²¹		56	56	1940	
		1	1	1941	
Nyomát ²²					Szkridon Péter közlése szerint mind visszatértek. ²³
Szentháromság ²⁴		39	39	1940	
Vargyas ²⁵	118		118	1940	1 Szárazajtáról, 2-ő pedig Bölönből telepített Vargyasra.
	11		11	1941 ²⁶	
Összesen	132	839	971		

Az erőszakos elrománosító politika magyar reflexiója és ennek okai. A templombontások és -rombolások kérdése

Általánosan elfogadott álláspont román részről, hogy a magyar impérium idejében megtörtént templomrombolások egyetlen mozgatórugója a románok ellen táplált zsigeri gyűlölet és ellenszenv volt.²⁷ Ez a sematikus szemlélet azonban figyelmen kívül hagyja azokat a tényeket és előzményeket, amelyek a templombontásokhoz, – rombolásokhoz vezettek. Fejezetünkben ezen kiváltó tényezőket szeretnénk nagy vonalakban vázolni, és választ adni a felvetett kérdésre, annál is inkább, mert részletesebb vizsgálat alá vetett egyházközségeinkben, Homoródkeményfalva és Nyomát kivételével, mindenhol épültek görög katolikus és

¹⁴ Semmiféle írásos forrást nem találtunk erre vonatkozóan az egyházközség levéltárában. Nincsen meg az 1940. évi esperesi vizsgálószéki irat sem

¹⁵ Frinkuly István szül. 1920, Abásfalva

¹⁶ HUELvt. *Áttértek anyakönyve 1887-től.* lelt. sz. 19. 20., 25., 26. f.

¹⁷ Homoródkarácsonyfalvi Unitárius Egyházközség Levéltára. *Vallásváltoztatási jegyzőkönyv.* (nincs leltári száma)

¹⁸ Homoródkeményfalvi Unitárius Egyházközség Levéltára. *Homoródkeményfalva, évi jelentések jegyzőkönyve 1940. évtől. 1940-1976. I. kötet.* lelt. sz. 158. 8. f.

¹⁹ 1940. augusztusáig 41-en tértek át görög katolikusnak. Ebből 18-nak hivatalból semmisítik meg áttérésüket, 5-ön meghaltak 1940 előtt, 1 elköltözött, 3-an visszatértek, 3-an visszavonási nyilatkozatot tettek. 3 nagykorú és 8 gyermek (ebből egy cigány család, két gyermek pedig árva), nem tért vissza az unitárius vallásra. HsztUELvt. *A homoródszentmártoni unitárius egyházközség áttérési anyakönyve 1914. évtől ... évig.* lelt. sz. 17/76.

²⁰ OUELvt. *Vallásváltoztatási jegyzőkönyv.* lelt. sz. 70/1976. 1. f.

²¹ NyUELvt. *1941. évi Egyházközségi Iratok.* lelt. sz. 186. 3., 155. f.

²² Semmiféle írásos forrást nem találtunk az egyházközség irattárában erre vonatkozóan. Nincsen meg az 1940. évi esperesi vizsgálószéki irat sem.

²³ Szkridon Péter szül. 1955, Nyomát

²⁴ SzUELvt. *Historia Domestica.* lelt. sz. 24. 86. f.

²⁵ VUELvt. *Vargyasi Unitárius Egyház Családkönyve.* (nincs leltári száma)

²⁶ UEGYLvt. *Esperesi vizsgálószéki iratok. Székelyudvarhelyi kör. EV. IV.-1941. sz. 751/1942*

²⁷ Mihai Fătu: *Az ország északnyugati részének román egyháza a horthysta megszállás alatt (1940-1944).* A Román Ortodox Egyház Biblia és Missziós Intézetének Kiadója. Bukarest, 1986, Vasile T. Suci: *Eroi și martiri ai reântregirii României Mari.* Tipomur. Târgu Mureș, 2006. A tények szándékos eltorzítására és rosszindulatú beállítására utal, hogy dél-erdélyi, államjogilag Romániához tartozó települések templomait is besorolták a lerombolt templomok jegyzékébe: Alsóboldogfalva (Mihai Fătu: im. 63. p.), Alsórákos, Újszékely (Vasile T. Suci: i. m. 338. p.) Egy másik módszer pedig, hogy nem létező templomokat szerepeltetnek: Firtosmartonos (Mihai Fătu: i. m. 63. p.), Olasztelek (Vasile T. Suci: i. m. 338. p.).

-keleti templomok, amelyeket a bécsi döntést követően lebontottak, -romboltak. Kiemelendő, hogy unitárius vonatkozásban az összes lebontott templom Oklánd járás közigazgatási határain belül feküdt, ami támpontul szolgál kérdésünk tisztázásához, ha összevetjük, hogy mi történt a többi unitárius egyházközségben felépült templomokkal (Bölön, Nagyajta, Szentháromság). Szólni fogunk a már meglévő templomokról is (Abásfalva, Vargyas), mert ezeken keresztül is közelebb kerülhetünk problémafelvetésünk megértéséhez.

Mindenekelőtt azonban vizsgáljuk meg, hogyan alakult a helybeli lakosság viszonya az életterükrükben, közösségeikben megjelenő román hivatalnoki karral, állami intézményekkel, „román egyházakkal”, papokkal szemben. Ennek ábrázolására olyan megnyilatkozások ismertetésére fogunk támaszkodni, amelyek a Székelyföldre érkezett román értelmiség, tisztviselői kar általános szemléletmódjára és magyarságképére vetnek fényt. Ezeknek, valamint a már ismertetett térítési technikáknak, magatartásformáknak prizmáján keresztül pedig nagy vonalakban tárgyilagosabb képet alkothatunk azzal kapcsolatban, hogy vizsgált régióinkban miként alakult a két etnikum és intézményeik viszonya, melyet román részről az újonnan érkezett értelmiség és állami tisztviselők, valamint intézményeik (beleértve az egyházakat is) képviseltek, érthetőbbé válik egyúttal az is, hogy milyen érzelmi motivációk mozgathatták a templombontásokat, -rombolásokat. Zárójelként jegyezzük meg, hogy fejezetünk címében tudatosan tettünk különbséget rombolás és bontás között, mivel Oklánd járásban Homoródszentmárton kivételével nem rombolás, hanem hatóságilag elrendelt bontás történt.

Udvarhely megye román értelmiségének, hivatalnokainak viszonya a vissza- és elrománosító politikához, valamint magyarságképük

Általánosságban elmondható, hogy a Székelyföldre érkező román értelmiség döntő hányada egyöntetű támogatója volt az állami homogenizációs törekvéseknek, amit egyébként jelenlétüknek célja is igazolt, hiszen vagy önkéntesen, vagy pedig állami irányítás alatt a térségben a román nemzeti érdekek, pozíciók megerősítésének szerepét vállalták, kapták. Körükből kerültek ki az elrománosító politika legelszántabb és legvehemensebb támogatói, végrehajtói, akik sokszor a legradikálisabb eszközöktől és módszerektől sem rettentek vissza.²⁸

²⁸ Természetesen voltak kivételek is. Lásd például: Gagyi József: *Jonika = Egy más mellett élés*. Pro Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 1996. 139-164. p.; Máthé János: *Magyarhermány monográfiája*. (kézirat) 210-211. p.

Markáns példája ennek I. Gh. Georgescu szentegyházi tanító, aki az állami iskolákban történő magyar nyelvű oktatást és magyar tanítók kinevezését (Erdélyben, különösképpen a Székelyföldön) nemzeti gyilkosságnak (*crimă națională*) nevezte. Ezért megoldásnak a következőket javasolta: „[...] minden magyar szó eltávolítása az állami iskolákból szigorú rendelkezés és büntetés révén. Osztályomban nem fogok tudni bevezetni soha magyar szellemiségű könyveket. Osztályomban nem fogom megengedni senkinek, hogy magyarul beszéljen – ahogyan az nagyjából szokás. Később kérni fogom, hogy büntetés kockázata mellett a falusiak se beszélhessenek magyarul.”²⁹ Jóval szélsőségesebb, gyűlölködő hangnemben nyilatkozott Dem[ian]. Calotă oroszhegyi tanító arra vonatkozóan, hogy a Székelyföldön tevékenykedő román tanítóknak szükséges-e ismerniük a magyar nyelvet. Székelyföldi első benyomásairól így írt: „Fájdalmasan érintve attól, hogy olyan keveset beszélnek itt románul, természetes volt, hogy fellázadjak és világosan kimondjam: Sohasem tanulom meg a magyar nyelvet. Ahogyan ők utálják a mi román nyelvünket, hasonlóképpen teszem én az övékével szemben. Az iskolában még egy felháborodás, lehangelődés. A gyermekek szinte egyáltalán nem tudnak románul. Egy 6-ik osztályos tanulónak volt bátorsága magyarul válaszolni a kérdésekre. Minden akaratomat bevettem, hogy uralni tudjam haragomat. Nem tudom, mire lettem volna képes azokban a pillanatokban.”³⁰ Javasolta, hogy addig ne léphessen egyetlen magyar elsős sem a második osztályba, amíg nem tud jól beszélni románul.³¹

Hasonló türelmetlen, intoleráns magatartással találkozhatunk nemcsak a tanítók, hanem a köztisztviselők, papok körében is. Mindannyian a magyar

²⁹ *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1937. VII. évf. 229. sz. 5-6. p. „[...] îndepărtarea prin ordin perseverent și cu sancțiuni a oricărei cuvânt maghiar din școala de stat. La clasa mea, nu voiu putea introduce niciodată cărți cu gândiri maghiare. În clasa mea nu voiu permite nimănui să vorbească ungurește – așa cum cam se obișnuiește. Voiu cere mai târziu, cu riscul oricărei sancțiuni să nu se vorbească nici la săteni ungurește.”

³⁰ *Uo*. 1938. VIII. évf. 257. sz. 11. p. „Fiind izbit dureros de faptul că aici se vorbește atât de puțin românește, a fost natural ca în sufletul meu să se nască o revoltă, și să-mi spun răspicat: Nu nu voiu învăța niciodată limba maghiară. După cum urăsc ei limba noastră românească, voiu face eu la fel față de a lor. Le școală altă decepție, altă revoltă. Copiii nu știu românește aproape deloc. Un elev din clasa VI-a a avut curajul să răspundă ungurește la întrebarea mea. A trebuit să-mi pun în joc toată voința, pentru a-mi putea stăpâni mânia. Nu știu ce eram în stare să fac în acele momente.”

³¹ *Uo*. Kovács Máriával folytatott beszélgetésünkör a következő esetet említette: Mureșan oklándi tanító többször is megkérdezte Golicza Dénes tanulót: „Ce ești tu?”, amire a válasz az volt: „Magyar”. Ekkor a tanító a gyermek többszöri válasza után először felpofozta azt, majd ezt követően nyakon ragadta, felnyomta a falra és ütni kezdte.

nyelv, a magyar elem száműzését, eltávolítását követelték iskolákból, hivatalokból és gazdasági életből a román domináns, uralkodó pozíció visszaállításának szándékával.

Nevezett társadalmi csoportok ugyanakkor ellenséges magatartást tanúsítottak mindenféle magyar oldalról történő egyházi, társadalmi, művelődési megmozdulással szemben is, és a magyar irredentizmus fészkeinek tekintettek minden általuk működtetett intézményt.³² Barbu Rădan tanító kisebbségi munkatársaiban Budapestről irányított revizionistákat, ellenséget (*dușmanii noștrii*) látott, akik nap mint nap a román állam meggyengítésén, elpusztításán munkálkodnak. Ennek megakadályozása érdekében a viperafészek elpusztítására szólított fel.³³ Szerinte a felekezeti iskolákban viperákat nevelnek, amelyek majd onnan kikerülve megmérgezik a nemzetállam szervezetét.³⁴ Egy névtelen székykeresztúri tisztviselő a magyar értelmiségben és földbirtokosban, kiket kuty- és aljas lelkűeknek titulált, látta az állam integritásának és biztonságának aláaknázóit. Szerinte az ezek által létrehozott gazdasági, kulturális, sportegyesületek, szervezett egyházi ünnepek azok a gócpontok, ahonnan az államellenes támadásokat indítják. Pap és tanító egyformán irredenta, akik közösen harcolnak minden ellen, ami román.³⁵ Traian Moldovan zetelaki tanító államellenességgel vádolta Bartos Mihály papot, mivel az nem iratkozott be az Antirevizionista Ligába. Mivel máshol is hasonlóképpen cselekedtek a papok és tanítók, ezért e két csoportba tartozók tulajdonképpen államellenes agitátorok.³⁶

Sokkal megdöbbenőbbek azonban azok a megnyilatkozások, amelyek a magyar nemzetet kollektíven, a Romániában élő magyar lakosságot évezredek el-lenségnek, élősködő, ingyenélő, megbízhatatlan, irredenta, alsóbbrendű jelzőkkel minősítették. Ezek a minősítések rasszista jellegűek, a magyar faj kulturális és faji alacsonyabbrendűségét hangsúlyozták és nemcsak hivatalnokok, hanem papok is hangoztattak ilyen tartalmú kijelentéseket. Ez utóbbi kategóriába sorolható Radu Chirovici „Mi nem gyarapítjuk Traianusz leszármazottainak sorát a sztyeppe barbárok leszármazottaival.”³⁷ és Barbu Radu (mindketten tanítók) „[...] nemcsak etnikai eredetüket illetően alacsonyabbrendűek, hanem lelkileg,

³² *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1936. VI. évf. 185. sz.

³³ „*Stârpește cuibul viperelor.*” „Taposd szét a viperák fészket.” *Uo.* 1935. V. évf. 173. sz.

³⁴ *Uo.* 1937. VIII. évf. 209. sz. 4. p.

³⁵ *Uo.* 1936. VI. évf. 186. sz. 5. p.

³⁶ *Uo.* 1936. VI. évf. 198. sz.

³⁷ *Uo.* 1936. VI. évf. 196. sz. 6. p. „Noi nu îngrășăm rândurile urmașilor lui Traian cu urmașii barbarilor din stepă.”

erkölcsileg is.”³⁸ kijelentései. Simion Radu székelykeresztúri pap az elszékelyesítésről és visszarománosításról elmélkedve a magyart ellenséges népnek, alsóbbrendűnek titulálta.³⁹ Ioan Bunuș nagyajtai pap múltbeli ellenségekként nevezi írásában a magyarokat, akiket a román paraszt verejtékéből nevel az állam.⁴⁰ Élősködő, parazita jelzőkkel minősítették székelyföldi honfitársaikat N. Popa felsősófalvi, Tavi M. Poenaru tanítók. Előbbi ázsiaiaknak, Erdély földjét lustaságukkal, mocskukkal bepiszkoló élősködőknek, az ország mézében terpeszkedő (lăfâi) férgeknek,⁴¹ utóbbi nemes egyszerűséggel parazita magyaroknak nevezte ezt az etnikumot.⁴² Victor Comănariu szerint a magyarok a hunok förtelmes, barbár, erőszakos leszármazottjai,⁴³ és, ahogyan egy névtelen szerző írja, nincs létjogosultságuk Európában, mert képtelenek alkalmazkodni az európai civilizációs elvekhez.⁴⁴ A korabeli és későbbi sztereotip jelzőknek megfelelően, egy másik ismeretlen cikkíró vad, ázsiai hordákként jelöli a magyar lakosságot.⁴⁵

A templomépítések háttéréről

Bevezetőnkben említettük, hogy megfelelő források hiányában teljességükben nem dokumentálható a templomok építéstörténete. A rendelkezésünkre álló iratok azonban azt bizonyítják, hogy az építkezések terheit nagymértékben a helybeli magyar közösségek viselték az állami szervek erőszakos nyomásának engedve, azaz a szükséges költségek jelentős hányadát a megye, járások és azok települései fedezték, amihez legalább ugyanilyen mértékben hozzájárultak a közbirtokosságok és a lakosság által végzett közmunka. 1936-ban, az építkezési hullám első szakaszában, a *Glas* április 10-i száma⁴⁶ a következő felbontásban ismertette a templomépítésekre kiutalt dologi és pénzforrások származását Udvarhely megyében.

³⁸ Uo. 1936. VI. évf. 184. sz. 11. p. „[...] inferiori nouă nu numai ca origină etnică dar și din punct de vedere al culturii psiho-morale.”

³⁹ Uo. 1936. VI. évf. 184. sz. 8-9. p.

⁴⁰ Uo. 1935. V. évf. 165. sz. 2-3. p.

⁴¹ Uo. 1936. VI. évf. 180. sz. 1-2. p.

⁴² Uo. 1936. VI. évf. 187. sz. 2. p.

⁴³ Uo. 1936. VI. évf. 179. sz. 3. p.

⁴⁴ Uo. 1939. VIII. évf. 262. sz. 7. p.

⁴⁵ Uo. 1936. VI. évf. 192. sz. 3. p.

⁴⁶ Uo. 1936. VI. évf. 184. sz.; Erdőfűlében az építendő templom számára a területet és építőanyagot a község adta, ugyanakkor a közbirtokosság is jelentős összeget „ajánlott fel”. Uo.

Település	Egyházi források	Állami források	Helyi források (települések, járások, megye költségvetéseiből)	Köz-birtokosság	Adományok, gyűjtés	Megjegyzés
Abásfalva*	186000				10000	
Bibarcfalva	50000	43000		90000		A község és köz-birtokosság területét és építőanyagot biztosított.
Felsőrákos	50000	30782	15000	20000		
Homoród-karácsonyfalva*	21000			87000		
Homoród-szent-márton*	167000	10000			19000	
Magyarhermány	50000	5782		60000		
Oklánd*	62000			89000		Homoródújfalvi közbirtokosság részéről „fa-adomány”.
Parajd		20000	66700	30000		Prefektúra, polgármesteri hivatal, helyi fűrészgyár és 100000 lej Bukarestből
Székel-keresztúr	130000**		800000			50000-et a járásbíró gyűjtött körzete községeitől.
Székel-udvarhely*	42800	163000	6000			
Székel-udvarhely		665000	125000			50000 lej értékben „fa-adomány” településektől a járásbíró közbenjárására
Vargyas	100000			60000		Az építőanyagot és szállítást a község biztosította.

* görög katolikus templomok

**A helyi görögkeleti egyházközség hozzájárulása

A lap egy másik számában⁴⁷ pedig a megye Ideiglenes Bizottsága által 1936-ik évre megszavazott támogatásokat ismerteti, melyeknek teljes volumene 500 000 lejre rúgott, és a következőképpen oszlott meg.

Település	Összeg
Abásfalva	10000
Erdőszentgyörgy	15000
Homoródszentmárton	10000
Parajd	15000
Székelykeresztúr	10000
Székelyudvarhely	430000
Vargyas	10000

Ugyancsak a *Glas* tudósít arról, hogy 1937-ben Udvarhely megye költségvetésében 900 000 lejt különítettek el templomépítés céljára.⁴⁸ Jelentős összegeket gyűjtöttek össze az egyes járások településeitől is adomány címen. Ezeknek az akcióknak kezdeményezői és végrehajtói maguk a járásbírók voltak, mely módszerhez Ioan Mafteiu járásbíró folyamodott nagy előszeretettel.⁴⁹ Az egyes községek hozzájárulásáról olvashatunk Victor Gergely gyimesbükki görög katolikus lelkész 1940. október 20-án a marosvásárhelyi esperesi hivatalhoz intézett levelében is. Ebben az áll, hogy Valer Oțetea csíki prefektus „[...] az akkori uralkodó elvektől túl erőssen hagyta magát uralni és a községi polgármesteri hivataloknak jelentős összegeket írt elő templomépítésekre városokban és községekben, sőt még a városi és egyes községek ortodox kántorainak fizetését is felvették rendeltére minden egyes székely község költségvetésében anélkül, hogy az ortodox hívek egyetlen banival is hozzájárultak volna támogatásukhoz.”⁵⁰

⁴⁷ *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1935. V. évf. 159. sz. 2. p.

⁴⁸ *Uo.* 1937. VIII. évf. 210. sz. 3. p.

⁴⁹ Petek, Székelykeresztúr, Székelyudvarhely templomaihoz.

⁵⁰ ANDJ Mureș. Fond: Protopopiatul greco catolic Târgu Mureș, nr. inv. 125. dos. 1843. 139. f. „[...] s-a lăsat stăpânit prea tare de concepțiile „dominante” de atunci, și a impus primăriilor comunale sume considerabile pentru clădiri de biserici ortodoxe la orașe și alte comune, ba chiar și salariul cântăreților ortodoxi dela orașe și unele comune, erau luate la ordinul Dsale în bugetele tuturor comunelor săcuiești, fără ca enoriașii ortodoxi, să contribuie cu vreun ban la susținerea lor.”

Hogy helyi szinten miként zajlottak a templomépítések, arról a homoródalmási lelkész 1942. július 8-án kelt jelentése alapján alkothatunk nagy vonalakban képet: „A községet az időközi bizottság által több 100 ezer leuval károsították, a román egyháznak adott templomépítési ajándékokkal. A közbirtokosságot szintén több 100 ezer leu értékű fával károsították meg, ugyancsak a fenti célra hatósági erőszakkal kicsikart ajándékozások révén és 40 hold kaszáló használatával. Erre a célra közmunkába hajtották a község lakosságát s a csendőrség még más munkára indulókat is odahajtotta.”⁵¹ Hasonló forgatókönyv szerint zajlott a templomépítés a református Magyarhermányban (Oklándi járás) is. A csendőrségi terrortól való félelmében a község közbirtokossága Ioan Garcea helybeli görögkeleti pap kérésére 150 szál cserefát és 80 köbméter fenyőfát ingyen bocsátott rendelkezésre a templomépítéshez. Nem meglepő módon a közbirtokossági közgyűlést a járásbíró vezette.⁵² Vélhetően hasonló eljárás szerint történhetek máshol is a közbirtokossági „önkéntes felajánlások: Homoródalmáson is mindannyiszor állami tisztviselők (a járási törvényszéktől kiküldött ügyvédek) elnököltek, valahányszor templomépítési, vagy más jellegű segítyezést szavazott meg a közgyűlés.⁵³

A lakosság hozzájárulásáról említést tett egyébként a *Glas* is (Abásfalva, Homoródszentmárton, Felsőrákos, Vargyas), ezek azonban önkéntes munkálatokról tudósítanak. Abásfalván és Homoródszentmártonban a híradó szerzője szerint „[...] a községek lakosai örömmel adtak mindent, amit kértek tőlük, köszönhetően a tiszteletnek és tapintatnak, amellyel rendelkezik a szorgalmas járásbíró.”⁵⁴ Ugyanilyen odaadásról, önkéntességről tudósít egy másik írás Felsőrákos és Vargyas vonatkozásában, hangsúlyozva, hogy mindkét település vezetősége jelentős összegeket különített el templomépítés céljára: „[...] a teljes unitárius felekezetű lakosság kétkezi és fuvarozási segítséget nyújtott az ortodox templomok építéséhez. Ugyanilyen megértőnek mutatkoztak a polgármesteri hivatalok is, élükön a

⁵¹ HUELvt. X. 1940-1945. lelt. sz. 19/III. 127. f.

⁵² Máthé: i. m 68. p.

⁵³ Arhivele Naționale Direcția Județeană Harghita. (továbbiakban ANDJ Harghita) Composesoratul Merești. nr. inv. 520. dos. 2. *Homoródalmási közbirtokosság közgyűlésének jegyzőkönyve*. 401., 538., 626., 649. f.

⁵⁴ *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1935. V. évf. 169. sz. „[...]locuitorii comunelor au dat cu bucurie tot ce li s-a cerut, datorită stimei și tactului necesar cu care este înzestrat harnicul primpretor.” A két templom Cionca kezdeményezésére épült, akárcsak a járásban levő többi templom is. A cikk szerzője szerint az építkezéshez szükséges anyagokat is Cionca gyűjtötte össze. Kerekes Vilma (szül. 1923, Homoródszentmárton) kényszerből végzett közmunkáról beszélt Homoródszentmárton esetében is.

polgármesterekkel és jegyzőkkel, akik jelentős segélyeket szavaztak meg a községek alapjaiból ezeknek a templomoknak a felépítéséhez.”⁵⁵

Mint azt bevezetőnkben is említettük, csupán a homoródalmási közbirtokosság iratainak egy részét találtuk meg, amelyekből azonban az is kitűnik, hogy költségvetésükben templomépítésen kívül más tételek is szerepeltek kiadásként román nemzeti célokra. Így az 1937. november 14-én ülésező közgyűlés 5000 lejjel „támogatta” a nyugati határvonal megerősítését,⁵⁶ de ugyancsak a közbirtokosság látta el fával, földterülettel a görögkeleti egyházat és a helyben működő állami iskolát is.⁵⁷ A templomépítés „támogatásáról” 1936. április 8-án döntött a közgyűlés, amikor határozatában vállalta az építkezéshez, téglá- és mészégetéshez szükséges építkezési és tüzelőfa átadását.⁵⁸ A tetőszerkezet elkészítéséhez szükséges famennyiség fedezésének kérésével fordult a közbirtokossághoz a homoródkarácsonyfalvi görög katolikus egyházközség is,⁵⁹ azonban nincs utalás arra, hogy a kérést teljesítették volna.

Összevetve a fent ismertetett tényeket, arra a következtetésre juthatunk, hogy a Székelyföldön tevékenykedő román értelmiségiek és hivatalnokok sok esetben ellenséges, gyűlölködő, gyanakvó magatartása és viselkedése a helyi lakossággal szemben, valamint az anyagilag megterhelő és legtöbbször erőszakkal kivitelezett építkezések (templomok, iskolák, közintézményi épületek) képezték azokat a motivációs tényezőket, amelyek a templombontásokhoz, -rombolásokhoz az érzelmi töltetet szolgáltatták (Ezzel magyarázható, hogy Homoródszentmártonban felgyújtották a helyi görög katolikus templomot.⁶⁰). Victor Gergely fennebb

⁵⁵ *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1937. VII. évf. 229. sz. 3. p. „[...] toată populația de confesiune unitariană a dat ajutor cu mâna și cu carul la zidirea bisericilor ortodoxe. Tot atât de înțelegetoare s-au arătat și primăriile în frunte cu notarii și primarii, care au votat din fondurile comunale ajutoare însemnate pentru clădirea acestor biserici.” Cionca mellett a prefektus érdeme is a két templom – írta a tudósító. Gyöngyös Gyula (szül. 1928, Felsőrákos) közlése szerint a közmunkát visszautasítani szándékozókat, többek között az ő édesapját is, megtorlással fenyegették.

⁵⁶ ANDJ Harghita. Fond: Composesoratul Merești. nr. inv. 520. dos. 2. *Homoródalmási közbirtokosság közgyűlésének jegyzőkönyve*. 626. f.

⁵⁷ ANDJ Harghita. Fond: Composesoratul Merești. nr. inv. 520. dos. 2. *Homoródalmási közbirtokosság közgyűlésének jegyzőkönyve*. 593. f.

⁵⁸ ANDJ Harghita. Fond: Composesoratul Merești. nr. inv. 520. dos. 2. *Homoródalmási közbirtokosság közgyűlésének jegyzőkönyve*. 538. f.

⁵⁹ ANDJ Harghita. Fond: Composesoratul Merești. nr. inv. 520. dos. 2. *Homoródalmási közbirtokosság közgyűlésének jegyzőkönyve*. 401. f.

⁶⁰ Kerekes Vilma szerint a templomot egy 6-7 fős csoport gyújtotta fel, akiknek kilétére sohasem derült fény. A gyújtogatás indító okaként a lakosság ellen elkövetett erőszakos

idézett levelében arról beszélt, hogy magyar oldalról a templomrombolásokat a templomépítésekkel kapcsolatban elkövetett önkényeskedésekkel, túlkapásokkal mentegetik. Maga is elismerte, hogy a lakosság meggondolatlan terhelése idézte elő ezt az áldatlan állapotot.⁶¹ A negatív érzelmek templomokra koncentrálódását egyébként az váltotta ki magyar részről, hogy ezek az agresszív, erőszakos vissza- és elrománosító akciók következtében az elnyomás és terror jelképeivé váltak és az interbellikus időszak kisebbségpolitikájának⁶² lecsapódásaiként értelmezhetőek. Nem véletlen tehát, hogy az erre vonatkozó román „panaszirodalom” szinte kizárólagosan ezen településekre vonatkozik,⁶³ hogy a magyar lakosság ellenszenvvel viszonyult minden, elsősorban tárgyi emlékhöz, ami a román impériumra emlékeztetett, és hogy a bécsi döntést követően tömegesen kellett menekülniük Észak-Erdélyből, Székelyföldről a román tisztviselőknek, papoknak. Az ellenük és a román lakosság ellen elkövetett atrocitások e politika bumerángthatásaként értékelhetőek.

Oklándi járásban, amint arra információink következtetni engednek, mindezek ellenére mégsem az érzelmi tényező volt a döntő (bár ez sem elhanyagolható, lásd Homoródszentmárton esete). Egyetlen levéltári forrásunk szerint a felsőrákosi görögkeleti templomot Török Zoltán (alezredes) járási katonai parancsnok rendeletére bontották le.⁶⁴ Ezt az információt erősíti meg Gyöngyös Gyula helybeli lakos közlése is, aki ugyancsak Töröknek tulajdonítja a templombontást. Máthé János magyarhermányi református egyházközségről írt monográfiájában ezzel egybecsengően arról tudósít, hogy „1940 október első felében az oklándi honvéd katonai parancsnokság elrendelte az ortodox templom elbontását [...]”.⁶⁵ Oláh Sándor *Magyar görög katolikus „románok”* című tanulmányában megszólaltatott interjúalany is egy oklándi századost nevezett meg, mint aki a templom lebontását elrendelte.⁶⁶ Vargyason az emlékezet egy Török nevezetű

zaklatásokat nevezte meg.

⁶¹ ANDJ Mureș. Protopopiatul greco catolic Târgu Mureș. nr. inv. 125. dos. 1843. 139. f. „Acțiunile nechibzuite se răzbună totdeauna.” „A meggondolatlan cselekedetek mindig megbosszulják magukat.”

⁶² Némi tájékozódást nyújthat erre vonatkozóan az Angol-Amerikai Bizottság 1924. évi jelentése. *A vallási kisebbségek Erdélyben*. Ford. Szombati-Szabó István. Lugos, 1925.

⁶³ Mihai Fătu: i. m. 60-75. p.

⁶⁴ ANDJ Harghita. Fond: Pretura plășii Ocland. nr. inv. 138. dos. 97. 2. f.

⁶⁵ Máthé: i. m. 69. p.

⁶⁶ Oláh Sándor=*Egy más mellett élés*. Szerk. Gagy József. Pro-Print Könyvkiadó. Csík-szereda, 1996. 134.

ezredeshez köti a templombontást.⁶⁷ Kovács Dániel közlése szerint, Oklándon a templom bontását a torony lehúzásával kezdték. A műveletet tankkal hajtották végre, ezért arra következtetünk, hogy itt is katonai kezdeményezésre indult el a bontás.⁶⁸ Homoródszentmártonban, ahol egy 6-7 személyből álló csoport gyűjtötte fel a templomot, ugyancsak hatósági parancsra kezdték meg az épület elbontását, nem pedig lakossági kezdeményezésre.⁶⁹

A Mihai Fătu által idézett Oklánd járásból menekült papok beszámolóí is egybehangzóan a katonai parancsnokságot és katonaságot tették felelőssé a templomok bontásáért, rombolásáért.⁷⁰ A száldobosi pap beszámolója szerint az oklándi ezredes parancsnoksága alatt álló alakulatok kezdték meg a bontást Száldoboson.⁷¹

A járás templomainak katonai parancsra történő lebontását igazolja az is, hogy a szomszédos baróti járás unitárius (Bölön, Nagyajta) és más „magyar felekezetű” települések „román templomai” érintetlenül maradtak, akárcsak a szeredai járáshoz tartozó Szentháromságon is. Érintetlenek maradtak egyébként az 1920-at megelőzően épített templomok (Abásfalva, Vargyas), amelyeknek legnagyobb részét maguk a román hatóságok bontották le az újonnan megépítettek után.

A járási katonai parancsnokság rendeletét vélhetően az erőszakos térítések minden szintű megsemmisítése motiválta,⁷² amit megkönnyített, és egyben legitimizált, a templomok helyi forrásokból való építése már említett módszerek alapján.

Ez a realitás szülte egyébként azt a szemléletet, hogy ezek a templomok tulajdonképpen közösségi tulajdont képeznek, amelyek sorsa fölött szabadon ren-

⁶⁷ Andorkó Ferencz unitárius lelkész. szül. 1950, Vargyas

⁶⁸ Kovács Mária és Kovács Dániel (szül. 1922, Oklánd) Kelemen Imre unitárius lelkész nevét is szóba hozta, mint akiről azt beszélték, hogy neki is köze lett volna a templombontásban.

⁶⁹ Kerekes Vilma

⁷⁰ Mihai Fătu: i. m. 64-65. p.

⁷¹ Uo. 64. p.

⁷² ANDJ Mureș. Fond: Prefectura jud. Mureș – Comandamentul Militar (1940). nr. inv. 1111. nr. dos. 38. 20. f. A Magyar Királyi 1. Hadsereg Katonai Közigazgatási Csoportjának 1940. november 18-án kelt köriratában ez áll: „Hinni merem, hogy katonai közig[azgatás]. szervei a rendelkezésre álló és közeli befejezésre kerülő idő alatt is saját hatáskörükben öntevékenyen mindent elkövettek a magyar fajtának megerősítése és visszamagyarosítása érdekében.” Bizonyára az oklándi katonai parancsnokság ennek szellemében cselekedett a járásban és igyekezett minél hamarabb és a lehető leghatékonyabban felszámolni a románosítás bárminemű nyomát.

delkezhettek. Mezőpanitban például erre hivatkozva bontották le az 1940 nyarán épített görög katolikus templomot,⁷³ és bizonyára a szóban forgó unitárius települések lakosainak, katonai, közigazgatási vezetőinek tudatában is jelen volt ez a szemlélet.

Összegzésképpen elmondható, hogy az 1940. év fordulóján bekövetkezett eseményeket az interbellikus időszak erőszakos román homogenizációs politika generálta. Ezzel magyarázható, hogy a bécsi döntést követően azon települések váltak konfliktusforrásokká, ahol erőszakos eszközökkel kívánták megvalósítani az egységes nemzetállam eszméjét. A román történetírás, a magyarok által elkövetett atrocitások (elsősorban papok, köztisztviselők, tanítók, karhatalmi személyzet ellen) igazolására előszeretettel hivatkozik a vizsgáldásunk alá vetett településekre is, mélyen hallgat azonban azokról az előzményekről, amelyeket dolgozatunkban vázlatosan ismertetni igyekeztünk.

Összegzés

Írásunkban vázolt események a román állam egységesítési és konszolidációs törekvéseinek azon aspektusára vetítenek fényt, amely vallásos formában jelentkezett és amelyet mindvégig erőteljes ideológiai érvekkel támasztottak alá. Korlátolt sikere két tényezővel magyarázható: magyar származású és magyar identitású román származású egyéneket célzott meg. Meghatározó szerepe volt továbbá Észak-Erdély visszacsatolásának Magyarországhoz, amikor néhány hónap leforgása alatt teljesen összeomlott az addigi konstrukció, és az eredeti felekezeti viszonyok visszarendeződtek. A két román egyház pozícióit gyengítette Székelyföldön a kommunista berendezkedés (nacionalista szakaszát megelőzően), valamint a görög katolikus egyház felszámolása is.

Unitárius viszonylatban a legnagyobb nyomásnak a Homoród menti egyházközségek voltak kitéve, ahol gyakran folyamodtak a hatóságok a fizikai erőszakhoz, mint a leghatékonyabb eszközhöz. Ez a jelenség a Homoród menti egyházközségeket is igazgató oklándi járás vezetőire vezethető vissza, elsősorban annak járásbírójára, Macedon Cioncára, aki személyesen is részt vett a térítésekben, mely alkalmakkal testileg is több személyt bántalmazott, és aki közeli baráti és ideológiai kapcsolatokat ápolt a magyarokat Szent Bertalan-éjszakával fenyegető szélsőséges-nacionalista Dobrotával. Vagyis a térítések folyamatát személyes tényezők is befolyásolták.

⁷³ ANDJ Mureș. Fond: Protopopiatul greco catolic Târgu Mureș. nr. inv. 125. dos. 1843. 70., 71. f.

Romanianisation and Reromanianisation Attempts in the Unitarian Congregations

The Parisian peace-treaty for Romania resulted in remarkable territory gain and the growth of its ethnic minorities. The Romanian political elite, as they declared it in the Constitution from year 1923, had a nationbuilding strategy, having on its base the idea of Romania as a homogeneous nation state. Its policy towards the national minorities basically was an assimilative one. They wanted to reach their aim through several ways: abolishing the ethnic minority schools and cultural associations, the agricultural associations, removing the ethnic minority clerk from their charge, weakening the economic power of the ethnic minorities and many similar measures.

We have to mention the dictatorial proselytization connected to the religions: they enforced large masses of the population to give up on their own religion and adapt to the Greek Catholic and Orthodox churches. Concerning the Unitarians, we can confirm that almost every single parish was affected, but most frequently it occurred in the region of the rivers of Homoród and Nyárád. At this violent proselytization they used very cruel methods: spiritual and existential pressure resorting to force. The ideologist of these dictatorial proselytizations was Nicoale Iorga, a Romanian historian. His theory was based on the fact that a lot of Romanians had moved in the Secler counties from the 16th century, and many of them gave up on their religion, culture and language. Iorga thought about these dwellers and the Seclers as Romanian aboriginals and wanted to reassimilate them in order to change the ethnical rate in the heart of the Seclers' land. These forced Romanianisation failed, because the subjects turned back to their old Unitarian religion after the second Viennese verdict, but these dictatorial acts turned to remain a constant source of conflicts for the future between the Hungarian and Romanian nations on these territories.

B. KISS ATTILA

ADAM FRANCK (1639–1717) PÁLYÁJA¹ (3.)

Az angol diplomata

„A lebegtető és fondorlatos francia diplomáciai lépések – Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes jóvoltából – jól ismertek. Sokat tudunk már az orosz cárral folytatott egyezkedésekről, és egyre több információnk van a Porta vitathatatlanul – mindkét szövetségest – hitegető és legfőképp a túlélésre játszó politikájáról is. Annál kevésbé kerültek viszont előtérbe az angol–holland békeközvetítés (mediáció) erőfeszítései.” – írja Bartal Csaba a Rákóczi-szabadságharc és a tengeri hatalmak közti viszony alakulását bemutató diplomáciatörténeti összefoglalójában.² Jelen tanulmány e nem kellőképpen feltárt terület megismeréséhez igyekszik hozzájárulni néhány új forrás bemutatásával, amelyek a nagyszombati béketárgyalás előzményeit és az 1705. év teléig tartó fordulatait segítenek tisztázni. Az eseményeket a tárgyalások egyik mellékszereplőjének szemszögéből bemutatva egyúttal egy olyan „angol” diplomatára szeretném a figyelmet felhívni, akinek a tárgyalásokon való részvételéről a magyar szakirodalom eddig nem tett említést: Adam Franckra.

A brit kormány 1704 szeptemberében küldte át új megbízással a kontinensre Franckot (hogy ettől kezdve másfél évig vissza se térjen Angliába)³, a holland állami vezetők pedig 1704 őszén kezdtek aktív érdeklődést mutatni Franck szolgálatairól. 1704. augusztus 29-i levelében a grand pensioner, Anthonie Heinsius (1641–1720) londoni követétől, Martinus Vrijbergentől (1657–1711) érdeklődik, alkalmasnak találja-e Adam Franckot arra, hogy egy bizonyos kérdésben Hollandia álláspontjának mélyebb okait ismertesse Robert Harley-val. Van Vrij-

¹ Jelen tanulmány nem születhetett volna meg *Ruud Lambour* holland művelődéstörténész önzetlen közreműködése nélkül.

² Bartal Csaba, *Angol és holland békeközvetítési kísérletek a Rákóczi-szabadságharcban*, Rubicon 2004. 1. sz. 20. Ugyanezt jelzi R. Várkonyi Ágnes is: „Rákóczi angol, holland kapcsolatairól még a kiadott hatalmas forrásanyag tárgyszerű feldolgozása sem történt meg annak ellenére, hogy az elmúlt évtizedben már komoly tanulmányok jelezték a behatóbb vizsgálatok szükségét.” *Anna királynő levélváltása Rákóczival és az európai egyensúly kérdései* = Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára 1993. 150.

³ Ez kiderül Franck 1706. április 25-i elszámolásából. British Library, MS. Add-70193, fol. 222.

bergen válasza 1704. szeptember 12-én minden tekintetben megerősítő: „Becsületes embernek tartom őt, aki őszintén szereti az Államot. Méltóságod nyilvánvalóan meg fog róla bizonyosodni, hogy ő Harley úr belső baráti köréhez tartozik, és egészen szabadon beszélhet vele.”⁴ Hogy mi lehetett az egyik ügy, amelyben Heinsius igénybe vette Franck közvetítőszolgálatát Harley felé, az kiderül Adam Franck 1704. szeptember 26-i, Amszterdamból Harley-nak küldött leveléből:

[196] Most legyen szabad folytatnom, amit nemrég a magyarokról és erdélyiekről, azok elvesztett és helyreállítandó szabadságáról nemrég előadni kezdtem, állhatatosan kérve Önt, hogy – ebben az alkalmas időben – az elnyomott magyarokat és erdélyieket igyekezzon döntéseivel és segítségével támogatni a könyörületes Királynő Öfelsége befolyása által. *Itt most tárgyalások folynak Heinsius úr és néhány más szabadságszerető férfiú között, [196v] akik tegnap és ma felkerestek engem, intve és kérve, hogy mozgassak meg minden követ Önöknél, hogy a szerencsétlen magyarok és erdélyiek határozottan elkötelezett, serény patrónusai legyenek, és őket döntéseikkel és segítségükkel támogassák.* Egyik közülük gyakran kap levelet Magyarországról és Erdélyből. A hozzáérkezett utolsó levél közli, hogy a Tibiscuson és Manisuson túl mindenki fegyvert fogott, és Istenben bízva nem akarják letenni a fegyvert, amíg vissza nem nyerik szabadságukat, és az általuk előterjesztett pontokat, mindenekelőtt az alábbi két pontot el nem fogadják, és végrehajtásukat el nem rendelik. Az első, hogy minden hivatalból távolítsák el az arra méltatlan külföldieket, és helyi lakosokkal helyettesítsék őket, hogy a katonai és politikai igazgatás ügyeit a méltók és becsületesek vehessék kezükbe. A második, hogy a lelkiismereti – akárcsak az egyházi – szabadság teljesen helyre legyen állítva, a korábbi birtokok, és ami csak a protestáns egyházakat megillette, kerüljön vissza a protestánsokhoz. Ami ha nem történik meg, inkább akarnak Bocskait követve karddal a kézben, semmint nyomorúságban meghalni.⁵

⁴ „Ick houde hem voor een seer eerlijck man die den Staet oprecht lieff heeft. U Ho.Ed.G. sal aparent weeten dat hij een intime kennis is van den Heer Harley en seer vrij met hem derft spreecken.” Az idézet az A. J. Veenendaal által kiadott Heinsius-levelezésben (*De briefwisseling van Antonie Heinsius*, vol 3. 1980.) van a 333. oldalon. Heinsius érdeklődő levele Vrijbergenhez a 305. oldalon található.

⁵ Adam Franck és Robert Harley latinul levelezett egymással 1697 és 1710 között. Tanulmányunk arra vállalkozik, hogy a levelezésből a magyar vonatkozású szemelvényeket

Franck ezt az ügyet teljes odaadással vállalja, és egy hónappal későbbi jelentésében már olyan levelekre is hivatkozik, amelyeket közvetlenül hozzá juttattak el Erdélyből (Amszterdam, 1704. október 28.):

[204v] Magyarországról és Erdélyből új leveleim vannak, melyek tájékoztatnak arról, hogy a magyarok és az erdélyiek halálosan megesküdtek, hogy a császárral megkötendő békemegállapodásban az alábbi két ponttól nem állnak el. Az első, hogy a köz- és vallásszabadságot az egykor Bocskai idejében meghatározott mód szerint helyreállítják. A második, hogy minden hazai köz- és katonai hivatalból eltávolítják a külföldieket, és Magyarországon és Erdélyben született hazai polgárokkal helyettesítik őket, akik minden várost, elkerített területet és várat felügyelnek, a magyarországi és erdélyi javakat igazgatják és gondozzák. [205] Ha ez a két pont nem teljesül, fegyverekkel és vérükkel védik meg a szabadságot, és utolsó csepp vérükig kitartanak követeléseik mellett.

1704. december 23-i levele világossá teszi, hogy Franck személyes elkötelezettséget érez szülőföldje iránt, és itt veti fel először azt az apokaliptikus koncepciót, hogy a magyar ügy esetleges bukása a teljes protestantizmus ügyének elveszését vetítheti előre.

[212v] Hazámból ismét nagyon szomorú levelet kaptam. Ha az Ég nem lesz kegyes a magyarok és az erdélyiek jó ügye iránt, az ami Magyarországgal és Erdéllyel történik, ugyanaz vár a protestantizmus egészének szabadságára és vallására. Reménységüket, amelyet még táplálnak Isten iránt, az angol Királynő Ófelsége [213] és a Staten Generaal urainak kegyes jóindulatába és gondoskodásába vetik, mivel csak tőlük várhatnak szabadulást. Kolozsvár városát, egykori lakhelyemet majdnem a földdel tették egyenlővé, ahol már hallgat minden törvény, a templomok és gimnáziumok alig nevezhetők protestánsnak. Ha a jezsuiták féktelenségének nem sikerül gátat vetni, és ha a Királynő Ófelsége és a Staten Generaal figyelmeztetései és kérései hiábavalók lesznek, a jó ügy a világ egy részén olyan hajótörést szenved, amelyet évszázadok sem tudnak helyrehozni.

Isten segítse az elnyomottakat, és adja, hogy a megtépázott hajó valamikor a jó reménység kikötőjébe horgonyt vethessen.

Harley és Marlborough ebben az időben már a bécsi ügyeket illetően Franck-nál jóval szélesebb látókörű angol követőtől, George Stepney-től (1663–1707) alapos tájékoztatást kapott a magyarországi eseményekről. Stepney 1704. szeptember 11-én személyesen felkeresi Marlborough-t kornweissenburgi táborában, hogy a római király, I. József táborbeli látogatása előtt tájékoztassa őt a magyar kérdésről. A főparancsnoknak előadott téziseiről Harley-nak is részletesen beszámol 1704. október 6-án. Stepney az angol érdekek szempontjából nagyon fontosnak tartja a bécsi udvar és az elégedetlenek konfliktusának békés úton történő megoldását, és már ekkor megértéssel számol be arról, hogy az uralkodójuk iránt minden bizalmukat elvesztett magyarok külső garanciát szeretnének a jövőbeni rendezéshez. Lényegesnek látja a császári adminisztráció visszaéléseinek megszüntetését, a magyar törvények és az alkotmány tiszteletben tartását, és hogy a protestánsoknak megadják azokat a kiváltságokat és immunitásokat, amelyeket korábban élveztek. Stepney reménykedik abban, hogy a felek hamarosan fegyverszünetet tudnak kötni, hiszen Rákóczi feltételei „elég ésszerűnek látszanak, és egyáltalán nem különböznek azoktól, amelyeket néhány hónappal ezelőtt Ő császári Felsége saját jószántából kegyeskedett az elégedetleneknek felajánlani.”⁶ Az angol követet ezen a téren néhány nap múlva komoly csalódás éri Selmecen. A császári követséget vezető báró Seilern ugyanis a fegyverszünetre vonatkozóan teljesen más területi feltételekkel érkezik a tárgyalásokra, mint amelyekben a szembenálló felek előzetesen megállapodtak. A selmeci tárgyalások kudarcáról legrészletesebben 1704. november 3-i levelében számol be Stepney Harley-nak. Az angol és a holland követnek itt adódott először alkalmuk személyesen tárgyalni Rákóczival, akinek nem volt nehéz hatásos érvekkel előállni azon angol politikai generáció képviselője előtt, amely szintén csak forradalom révén tudott általánosan elfogadott és stabil állami berendezkedést létrehozni.

Befejezésül elmondták, milyen végtelenül le vannak kötelezve a rendek Őfelségének a Királynőnek és a Hollandi Rendeeknek, amiért méltóztattak figyelmük egy részét errefelé fordítani, talán azzal a közvetlen szándékkal, hogy kisegítsék a császárt (barátjukat és szövetségesüket) e belviszályból, amely kerékkötője saját háborújuknak, de remélik, hogy e személyes érdekek szempontjain túl vezetőiket a jótékonyság és e baj sújtotta ország iránti részvét nagylelkű indítékai is

⁶ *Rákóczi tükrök. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról I–II*, szerk.: Köpeczi B. és R. Várkonyi Á., 1973. 26.

vezették, kiváltképp mivel különböző időpontokban, de mindkét nemzet kénytelen volt erőszakos és dicsőséges módon kivívni természetes jogait és szabadságát, és így bizonyára jóindulatot táplálnak ama nép iránt, mely most hasonló megpróbáltatásokkal küzd, abban a reményben, hogy eljut ugyanaddig a célig; és hogy nemcsak mediációjukkal, hanem garanciáikkal is elősegíthetnék és biztosíthatnák a magyaroknak és utódaiknak a szabadságnak ama felbecsülhetetlen áldásait, amelyeket maguk is élveznek.⁷

Az 1688-as angol politikai generáció előtt álló dilemma érzékletes bemutatására Daniel Defoe a *Weekly Review* hasábjain 1704. szeptember 5-én a *reductio ad absurdum* eszközével él: „Küldhetünk-e egy hadsereget a császár védelmére, és egyet a leverésére?”⁸ A „magyar ügynek” ugyanis komoly belpolitikai tétje volt mind Angliában, mind Németalföldön. Az angoloknál (amellett, hogy a Habsburg Birodalomnak nyújtott kölcsönök fedezetét az elégedetlenek kezén lévő erdélyi és magyarországi bányák jövedelme adta volna), az 1688-as dicsőséges forradalom közelsége, illetve a forradalom vívmányainak ingatagsága okozott gondot. A magyar ügygel szembeni fellépés ugyanis az angliai forradalom ideológiai talapzatát is erodálta volna, éppen egy olyan kényes időszakban, amikor mindinkább gyarapodott a forradalmat ellenzők vagy „megbánók” szigetországi tábora. Az európai háború folytatásának érdeke azonban – amelyhez akkor még a toryk is megnyerhetők voltak – félresöpörte a dilemmát, és a minden bizonnyal a kormány álláspontját képviselő Defoe úgy oldotta fel a fenti paradoxont, hogy a magyarok úgymond’ a mértéktelenség bűnébe estek, és valódi céljuk nem a szabadságuk kivívása, hanem – akárcsak Franciaországnak, korábban pedig a Portának – a Habsburg Birodalom teljes megsemmisítése volt.

A kérdés még élesebben vetődött fel Hollandiában, ahol a rohamosan jelentkező gazdasági hanyatlás miatt a háborút ellenzőknek jelentős és nagy befolyással bíró tábora volt. Franck egyik fontos kapcsolatára, Willem Buysra (1661–1749) például Snyder szerint „a háború előrehaladtával növekvő gyanakvással tekintettek az angol miniszterek, mert őt azonosították az egyesült tartományokbeli franciabarát vagy békepárttal.”⁹ A magyar kérdés előkerülésének kontextusa Németalföldön gyaníthatóan már 1693-ban is a minél előbbi békét követelő hangok felerősödése volt, és hasonló politikai környezet készíthette Heinsiusékat 1704 őszétől arra, hogy a szövetséges egyeztetések egyik fő vitatémájává avassák

⁷ Uo. 43.

⁸ *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*, szerk.: Benda K., 1980. 82.

⁹ *The Marlborough-Godolphin Correspondence*, szerk.: Henry L. Snyder, 1975. 160. 3. jegyzet. Adam Franck és Willem Buys kapcsolatáról ld. 95. jegyzet.

a magyar elégedetlenek ügyét. A selmeci tárgyalások kudarcáért Hollandia a bécsi udvart okolta, és 1704 decemberében Bruyninx utasítást kapott a Staten Generaaltól, hogy gyakoroljon nyomást a császárra, hogy az ismételten kezdjen békétárgyalásokat a magyarokkal, és kínáljon kedvező feltételeket a Királyságnak és a felkelés vezetőinek.¹⁰ Stepney azonban nem várt hasonló lépést az angol kormány részéről; amint barátjának, Shrewsbury hercegnek írta 1705. január 24-én: „a hollandok fényes küldöttséget szeretnének ideküldeni, hogy rákényszerítsék a császárt a megállapodásra, és javasolták, hogy a Királynőnek is hasonlóan kellene eljárni. Én viszont tartok attól, hogy vezetőink Angliában nem teszik meg ezt a lépést, amit, őszintén úgy gondolom, hogy megtehetnének.”¹¹ Marlborough azonban a várakozások ellenére a holland javaslat mellé állt, jöllehet – mint 1705. január 9-én a bécsi miniszter Wratislau grófnak írt leveléből kiderül – a rendkívüli követség szerepét másképp képzelte el, mint a Staten Generaal urai. E levélben a főparancsnok beszámolt arról, hogy tapasztalata szerint Hollandiában sokan vannak, akik úgy tartják, hogy a császári miniszterek nem szeretnék őszintén kiegyezni a magyarokkal. Ezért maga is úgy gondolta, hogy helyes lenne mind Anglia, mind Hollandia részéről egy-egy nagy tekintélyű követet küldeni az elégedetlenekhez, hogy azok tudomására hozzák: ha „nem akarnak észhez térni”, a királynő és a holland rendek „kénytelenek lesznek velük szemben más eszközökhöz nyúlni, és a közös ügy felforgatóinak és ellenségeinek tekinteni őket.”¹² Stepney-t 1704-től gyötri állandóan kétségeit tükröző spleen – látszólag bécsi intrikusa, Wratislau miatt –, és állandó megerősítést kér Harley-tól otthoni támogatottságának szilárdságát illetően.¹³ Mint láttuk, 1704 szeptemberében külön memorandumot készített Marlborough-nak a magyar ügyről, de egyre világosabb számára, hogy az első diplomata döntései nem arról árulkodnak, hogy fegyelemben venné javaslatait és osztogna helyzetmegítélésében.¹⁴ 1705. február 7-én

¹⁰ *Archivum Rákóczipanum. Második osztály. Diplomacia. Angol diplomatiai iratok II. Rákóczi Ferenc korára. I–III.*, szerk.: Simonyi Ernő 1872–1877. I 594. A továbbiakban az ebből a forrásközlő kiadványból idézett, idegen nyelvű forrásrészleteket csak a magam készítette magyar fordításban közlöm.

¹¹ *Archivum Rákóczipanum* II/II 5.

¹² *Archivum Rákóczipanum* II/I 621–22.

¹³ Ld. pl. *Archivum Rákóczipanum* II/I. 302. 333. 358. illetve II/II 15–16. 53.

¹⁴ Linda Frey és Marsha Frey cikke szerint „1705-re a ravasz Marlborough felismerte, hogy a tárgyalások nem fognak eredményt hozni. Már 1704-ben lebeszélte a hollandokat arról, hogy különmegbízottakat küldjenek Magyarországra, Hamel-Bruyninx és Stepney erőfeszítéseinek támogatására”. (*II. Rákóczi Ferenc és a tengeri hatalmak*, Történelmi Szemle, 1981/4. 671.)

Stepney megengedte magának, hogy ellenvéleményét keserű hangvétellő, leplezetlenül kritikus „Kasszandra-levéiben” közölje a közös diplomácia első számú vezetőjével.¹⁵ Február 13-án Adam Franck is újra közbenjárt Harley-nál a magyarok érdekében, hivatkozva arra, hogy ő és a franekeri professzor, Hermann-Alexander Röell (1635–1718) megrázó leveleket kap Magyarországról és Erdélyből, amelyek sürgetik a tengeri hatalmak minél hamarabbi beavatkozását. Bár 1704. december 26-án a kurucok súlyos vereséget szenvedtek Nagyszombatnál, 1705 elején a harcok váltakozó sikerekkel folytak a Felvidéken, a Dunántúlon és Erdélyben, és mint a konstantinápolyi angol követ, Sutton írja 1705. január 29-én Harley-nak: mivel „folyamatosan érkeznek a hírek arról, hogy Magyarország egyik területe a másik után az [elégedetlenek] kezébe kerül, ez megnöveli a tekintélyüket a törökök között.”¹⁶ Ekkor még úgy állnak a dolgok, hogy ismét Franck „közeli barátja”, William Paget indul Bécsbe a helyzet rendezésére, amely Franckot megnyugvással tölti el.¹⁷

[106] Szinte nem tudom, mit írhatnék Magyarország és Erdély helyzetéről, lelket felkavaró dolog ugyanis felidézni a magyarokat ért csapásokat és szerencsétlenségeket, amelyekről különféle levelek számolnak be, amelyeket a valamikori franekeri professzornak [Hermann-Alexander Röell] küldtek egykori tanítványai Erdélyből és Magyarországról, és amelyeket ő elolvasás végett átnyújtott nekem. A nekem küldött és a professzor által részemre átengedett levelek annyi szörnyűséggel voltak tele, hogy képtelen voltam könyvek nélkül olvasni azokat. Szegény, üllő és kalapács közé került protestánsok már nem tudják, kihez forduljanak, hol kereshetnének menedéket, emiatt úgy tűnik, hogy a törökökhöz és hitetlenek-

¹⁵ „A császár valószínűleg egy olyan háborút vesz a nyakába Magyarországon, amely tovább tart és nagyobb erőket igényel, mint a Franciaország ellen folyó hadviselés. Ilyen módon önkényuralmat fognak bevezetni egy nemes királyságban, és a protestáns vallást teljesen kiirtják. Ez csak egy általános megérzés részemről, és csak Ön előtt fedem fel, bár van okom feltételezni, hogy próféciaim olyanok, mint Kasszandráé: bár igaznak bizonyulnak, kevés ember hisz bennük.” *Archivum Rákócziánium* II/II 18.

¹⁶ *Archivum Rákócziánium* II/II 19.

¹⁷ William Paget (1637–1713) – a közép-európai és balkáni térség majdani kulcsfigurája, 1689 szeptembere és 1693 februárja között bécsi angol követ, azt követően tíz éven keresztül konstantinápolyi angol követ, a karlócai osztrák–török béke tetőaláhozója. 1689-es Teleki Mihálynak küldött levelében Adam Franck „intimus meus Amicus Frater”-nek nevezi Pagetet, és Telekinek szóló jelentései kézbesítésére is igénybe veszi. Országos Levéltár, Missilis osztály, P szekció, A Teleki-család iratai 253 és 1091.

hez szándékoznak menekülni, és azoknál oltalmat találni, ha Anglia és Belgium a legcsekélyebb védelmet sem tudja számukra nyújtani, és őket a pusztulástól megmenteni. Legyen szabad a nekem küldött levélből egy rövid részt Önnel megosztanom, [106v] és annak előzményeiről tájékoztatnom. Így szól: „Egyedül Istenben bízva minden reményünket a könyörületes Anna Királynő Őfelsége és a Hollandiai Rendek urainak testvéri pártfogásába vetjük, ami ha balul végződik számunkra, menedéket már csak a hitetleneknél kereshetünk, és már csak hozzájuk menekülhetünk, nehogy a szerencsénkkel együtt az életünk is odavesszen. Isten legyen hozzánk kegyes, és szabadítson meg a haláltól. Az örökkévaló Istenért imádkozzatok és virrasszatok érettünk... stb.” Ki legyen a levél szerzője, nem tudom, mivel senki nem írta alá, a kézírás pedig számomra teljesen ismeretlen. Ha igaz, hogy Paget urat Bécsbe küldik, alig kétlem, hogy Magyarország ügyei végre rendeződnek, mivel egy bizonyos nemes azt írta nekem Bécsből, hogy a császári udvar egyre inkább belátja, hogy Magyarországról és Erdélyből előre nem látható, váratlan veszélyek fenyegetik, és Angliát és Hollandiát sem akarják megsérteni.

Márciusban Bruyninx levelet kapott a Staten Generaaltól (és az abban foglalt utasításnak megfelelően 16-án császári kihallgatáson vett részt), hogy az udvart a rajnai és az olasz fronton való erőteljesebb részvételre és a magyarokkal való kibékülésre sűrűn kifejezve, hogy a selmeci kudarcért a császári miniszterek a felelősek. A Marlborough által is támogatott rendkívüli követség fogadását azonban az audencia során a császár elutasította.¹⁸ A bécsi udvarra való nyomásgyakorlás érdekében Heinsius még a porosz királyt is jónak látta volna bevonni a minél tekintélyesebb közvetítő szolgálatba, ezt azonban az angolok nem támogatták.¹⁹ A helyzet tehát mind feszültebb lett a holland és az osztrák szövetséges között, és Franck ezúttal is fellépett Harley-nál a magyarok békevágyának kifejezése, és a bécsi ellenpárt áskálódásainak semlegesítése céljából (Amszterdam, 1705. március 10-e).

¹⁸ *Archivum Rákócianum* II/II 39, 45–46, 54.

¹⁹ *Archivum Rákócianum* II/II 133. Jablonski levele Ráday Pálhoz 1705. június 27-én. *Ráday Pál iratai I*, szerk.: Benda K., Esze T., Maksay F., Pap L. 1955. 301–302.

[107v] Nem egészen tudom ezért, mit mondhatnék Önnek a magyarokról és az erdélyiekről a helyzet tükrében, mivel az utóbbi napokban semmilyen levelet nem kaptam, és azoknak a leveleknek, amelyeket némely barátom kapott Bécsből, hitelt adni nem merek. Merem ugyanakkor határozottan állítani, hogy a magyarok a Királynő Öfelségétől és Staten Generaal uraitól érkezendő követeket a legnagyobb reménységgel várják; és hogy egy bizonyos, a császári nagyudvarhoz tartozó férfiúnak az egyik barátomhoz küldött levele azt állítja, hogy a papok mindent megtesznek, hogy a császárt a saját oldalukon tartsák, másrészt áskálódnak a magyarokkal kötendő békét célzó tervek ellen, rettegven, nehogy az életbe lépő béke megfossza őket attól, amit az utóbbi időkben harácsoltak, és amit szőszegő módon maguknak kicsaltak, jelenleg felbecsülhetetlen értékű rablott kincset birtokolván.

A hollandok tehát márciusban diplomáciai offenzívába fogtak. Stepney március 28-án azt írja Tucker miniszterhelyettesnek, hogy „a hollandok legújabb leveleikben nyíltan megüzenték a császárnak, hogy a miniszterek hibásak abban, hogy nem mutattak nagyobb hajlandóságot a békekötés iránt, amikor Selmecen voltunk.”²⁰ A hollandok álláspontjáról és Bruyninx jelentéseiről Nicolaas Witsen keresztül Adam Franck is értesült (1705. március 31.)²¹:

[111v] Sokan szeretnék megtudni tőlem, ki fogja betölteni a követi tisztet a császári udvarban, remélvén, hogy egy körültekintés és erő dolgában szilárd férfiút, aki képes a jezsuiták ügyködéseinek elejét venni, és a császárt a méltányos és józan javaslatok elfogadására bírni. Míg ezelőtt a magyaroknak tulajdonították, hogy a tárgyalások köztük és a császár között nem akart előrehaladni, mostanában a császárnak róják fel, hogy minden tárgyalás dugába dől. Erről tudósítottak engem nemrég Bécsből és Magyarországról, és ezt tanúsítják a holland követnek Witsen úrhoz írt levelei is, amelyeket Witsen

²⁰ *Archivum Rákóczipanum* II/II 54.

²¹ Nicolaas Witsen (1641–1717) többször megválasztott amszterdami polgármester és a Kelet-indiai Társaság egyik igazgatója, a holland állam egyik legtekintélyesebb korabeli politikusa, Adam Franck legközvetlenebb hollandiai „különleges barátja”, aki III. Vilmos partraszállása után Angliában is befolyásra tett szert, ott is egyengetve Franck útját, illetve aki magyar kapcsolatok ápolására biztatva Franckot. Ld. a Telekinek küldött 1689-es levelet. Országos Levéltár, Missilis osztály, P szekció, A Teleki-család iratai 253 és 1091.

úr közölt velem. Már pedig ha a császár a jezsuiták tanácsait akarja követni, minden hiábavaló lesz, és a magyarok ügyét az isteni kegyelemre és gondviselésre kell bízni. Ha szabad valamit jósolnom, a magyar nép szabadítása keletről, az úgynevezett hitetlenektől fog érkezni. Ha a nekem ígért és az Erdélyből nekem küldött levelek nem vesznek el, legyen majd szabad bizonyos részleteket Önnel közlöm.

Március végére eldőlt, hogy az angolokat mégsem Paget fogja képviselni a béketárgyalásokon. Harley március 27-én azt írta Stepney-nek, hogy „Lord Paget lassúsága bizonytalanságban hagyott bennünket, és sem az elmenetelt, sem a visszajövetelt tekintve nem lesz képes olyan gyorsan teljesíteni a küldetést, mint ahogy itt elvárnánk”, és közölte vele, hogy egyelőre nem neveztek ki a helyére senkit.²² Az új jelölt neve azonban még áprilisban felmerült: egy igen fiatal báró, George Montague (kb. 1685–1739), aki III. Vilmos neves whig pénzügyminiszterének (Stepney nagy barátjának), Charles Halifaxnek az unokaöccse.²³ 1705. április 5-én Adam Franck arról tájékoztatta a Staten Generaal deventeri képviselőjét, Gijsbert Cupert (1644–1716) – aki maga is régóta érdeklődhetett már a magyar ügyek iránt –, hogy a béketárgyalások ügye Angliában is kezd kimozdulni a holtpontról.²⁴

²² *Archivum Rákócianum* II/II 53. Stepney Halifaxnek írt levele szerint (1705. május 30) Paget bécsi ismerőseitől, Schlick és Tiell miniszterektől értesült, hogy nincs remény a tárgyalások sikerére, ezért nem fogadta el a felkérést. (AR II/II 105.). Snyder azonban más magyarázatot ad: szerinte Paget a megbízás elfogadásáért egy grófságot kért, amit a brit kormány nem volt hajlandó teljesíteni. (*The Marlborough-Godolphin*, 421. 7. jegyzet). Pagetet azonban Rákóczi is ellenségnek tartotta Karlóca miatt, és tudomására hozta Stepney-nek, hogy személyét nem fogadja el mediátorként. *Archivum Rákócianum* II/II 69.

²³ *The Marlborough-Godolphin Correspondence*, 421. 5. jegyzet.

²⁴ Gijsbert Cuperrel Adam Franck az angol kormány biztatására vette fel a kapcsolatot 1705-ben azzal a céllal, hogy az angol kabinet döntései számára megszerezze a befolyásos holland politikus bizalmát. Cupert 1706-ban holland hadműveleti biztosnak (deputy-in-the-field, gecommitteerde-te-velde) választották, s így vétőjoga volt a közös főparancsnok, Marlborough fontosabb katonai döntéseit illetően. Franck kapcsolatépítő tevékenysége a bizalom erősítést, a súrlódások megelőzését szolgálta. A holland nyelvű levelezésben Franck többször szóba hozta a magyar ügyeket is. Az 1705 februárja és 1706 januárja között született levelek a Hágai Levéltárban (Algemeen Rijksarchief ARA) találhatók 1.10.24/9. jelzet alatt. A holland nyelvű magyar vonatkozású részleteket a továbbiakban csak a magam készítette magyar fordításban közlöm. A magyar ügyek talán nemcsak aktualitásuk miatt érdekelték Cupert. Bethlen Miklós fia, Mihály azt írja útinaplójában 1693. szeptember 14-én, hogy „Hágában alá s fel járunk, és estve megyünk Cuper Uram-

[23] Magyarország ügyét talán csak az Ég tudja megmenteni! ha újra támasztana egy Bocskait, aki – akárcsak a régi időkben, amikor minden elveszettnek tűnt – szétszakítaná a zsarnokság köteleit, és a szabadságot [24] helyreállítaná. Anna királynő – a parlamentje nevében is – lépéseket készül tenni a jezsuita császár észre térítése érdekében, és testvérei – akik de novo nagy népszerűségnek örvendenek – segítségére fog sietni.

Egy hónap múlva, 1705. május 1-jén Franck ismét visszatért a témára a Cu-pernek írt újabb beszámolójában:

[45] Az elégedetlenek ügye egyre több figyelmet kap, és a probléma – hogyan békíthetők meg a magyarok a Császárral – kiterjedt tárgyalásokat igényel. A magyarok tudniillik, köztük is különösen a protestánsok – siralmas elnyomatásban, megfosztva minden szabadságtól és boldogulási lehetőségtől – úgy döntöttek, hogy szabadságukért és jólétükért feláldozzák nyugalmukat és tulajdonukat, és inkább meghalnak, semminthogy ilyen kemény iga alatt éljenek, és annak súlya alatt nyögjenek. A sub ferula Jesuitarum, a jezsuiták irányítása alatt álló Császárnak pedig nem lesz bátorsága olyan döntéseket felvállalni, amelyeket józan esze és jóérzése diktálna. Az ügyek rendezésére ugyanakkor Őfelsége egy jó és elszánt gentlemant küld Bécsbe, a Rendek pedig Almelo lordját delegálják oda.²⁵ Meglehet, hogy – a háttérben meghúzódó szereplőként – egy Méltóságod előtt nem ismeretlen személy is odautazik, akiről úgy találtatott, hogy – lévén nem ismeretlen, és némi hitellel bíró a protestáns magyarok között – hasznosan mozdíthatja elő ezt a fontos ügyet. Múlt vasárnap és ma az a megtiszteltetés és kiváltság ért, hogy minderről megbeszélést folytathattam a kitűnő Herceggel [Marlborough], ma pedig az ebben az ügyben kialakított megállapodásunkról jelentésem Angliába. Remélem, hogy Isten kegyesen megáldja a jó szán-

hoz, ugyanazon este a király születésének napját celebrálynak ágyúlövésekkel és óraverésekkel". *Bethlen Mihály útinaplója 1691–1695*, szerk.: Jankovics József, 1981. 85. A kötet szerkesztője szerint Gijsbert Cuperről van szó (194).

²⁵ Adolf Hendrik, Almelo bárója és Rechteren grófja, a holland kormány által a béketárgyalásokra delegált diplomata.

dékú hazafiak munkáját és hűségét, és a megkezdett győzelmet hön ohajtott sikerükkel koronázza.

A részlet mutatja Franck jólinformáltságát. Láthatólag tudta, hogy a felkelés ideológiai igazolására a felkelők (egyebek mellett) Bocskai fejedelemségéig nyúlnak vissza. Az érve – „a magyarok inkább meghalnak, semmint hogy ilyen kemény iga alatt éljenek” – Rákóczi szájából is elhangzik „last answer”-ként a selmeci tárgyalásokon: „a becsületes halál karddal a kézben jobb, mint a gyalázatos élet szolgátságban”. Ez a toposz a felkelés végleges katonai elszigetelődését jelentő höchstädti csata (1704. aug. 13.) után terjedhetett el a kurucok között.²⁶ Rákóczi is akkor vetette be Selmecen, amikor az angol követ felhívta a figyelmét a kialakult nemzetközi katonai realitásokra.²⁷ A legizgalmasabb új adat a részletben azonban Franck – különösebb nehézség nélkül megfejtethető – enigmatikus utalása arra, hogy Marlborough a térség egyik „szakértőjét” is el szeretné küldeni a diplomatákkal. A Franck által emlegetett jelentés Harley-nak éppen azon a napon (május 1-jén) ment el a főparancsnoktól Harley részére:

„Itt azt is ohajtják [a hollandok], hogy Mr. Montague minél hamarabb útnak induljon. Az Ön által jól ismert Mr. Francónak sokféle kapcsolata és jó hírneve a magyarok körében, amiért is úgy gondoltam, hogy jó szolgálatot tehetne Mr. Montague mellett, és miután tárgyaltam vele a dologról, úgy találtam, hogy kész vele tartani, ezért célszerű lenne – ha mindez egyetértéssel találkozik –, hogy Mr. Montague-val egyeztessen erről a kérdésről, és adjon számára ez ügyben eligazítást, ha szükséges.”²⁸

Még az ezt megelőző napon (április 30-án) Marlborough a triumvirátus másik tagjával, Godolphinnal is közölte tervét:

„Úgy vélem, hasznos lenne beszélni Harley miniszter úrral arról, hogy Mr. Montague-val elküldjük Frankót, mivel valószínűnek gondolom, hogy titkos levelezést folytat a magyarokkal. Az utasításokat elfelejtettük eljuttatni a pensionáriushoz. Sajnálom, ez az én hibám volt, ezért arra kérem a miniszter urat, hogy

²⁶ Mint Rákóczi naplójában írja: „Ez az esemény megfosztott még a reményétől is annak, hogy egyesülhessek a bajor választófejedelemmel. Ez a remény volt egyetlen alapja annak, hogy belefogtam a háborúba, melynek nehézségeit nagyon is előre láttam”. Rákóczi Ferenc, *Emlékiratok*, 1985. 138.

²⁷ *Rákóczi-tükör*, 43., *Archivum Rákóczianum* II/I 534.

²⁸ *The letters and dispatches of John Churchill, first Duke of Marlborough, from 1702–1712*, 5 kötet, szerk.: G. Murray, 1845, II, 27.

a következő postával küldjön nekik egy másolatot. Úgy értem azokat, amelyek Lord Paget számára készültek.”²⁹

Úgy tűnhet tehát, hogy Adam Franck elkötelezett buzgalma a magyar ügyek területén beérett, bár május 12-én még mindig nagyon óvatosan nyilatkozott küldetéséről Cupernek:

[28] Mi véget ér mindez Magyarországon az elégedetlenek és a továbbra is súlyos beteg császár között, az idő megmutatja; a jó Királynő és a Rendekek mindent elkövetnek annak érdekében, [29] hogy a császárt észhez térítsék, és hogy elérjék, hogy a saját megmaradásán elgondolkodjon, és azon munkálkodjon. Meglehet, hogy Méltóságod egyik szolgálója ez ügyben szintén az eke szarvára veti kezét, és tehetségét ebben próbára teszi, amelyről, remélem, alkalomadtán bővebben be tudok számolni Önnek.

Ugyanezen a napon Harley röviden válaszolt Marlborough-nak: „Úgy látom, hogy Mr. Franco nagyon szeretne elmenni a hazájába, és úgy tűnik, az alkata nagyon illik annak a népnek a temperamentumához és a társalgási módorához”.³⁰ Formálódik tehát a béke delegáció, és a hetedik levelében (május 26-án) Franck meg is enged magának némi derűlátást.

[41] Ha a császár megbékíthető lenne az elégedetlen magyarokkal, Francaország vereségét biztosra lehetne venni. [...] Bécs már biztosítékot adott arra, hogy nem kíván a pápa szolgálója, a jezsuiták hűbérese lenni, ami reményt nyújt arra, hogy Anglia és a Rendekek követeinek közbenjárásával a tárgyalásoknak – adná az Úr! – lesz némi hozadéka.

George Montague az utolsó pillanatban mégsem fogadta el a kinevezést, mert nem akarta a poszt elnyerésével megsérteni nagybátyja barátját, az ebben az ügyben elkötelezett buzgalommal eljáró Stepney-t.³¹ Az új – egyben végleges –

²⁹ Marlborough Godolphinnak, Hága, 1705. április 30. in *The Marlborough-Godolphin Correspondence*, 421. A tárgyalások során fontos szerepet játszó meghatalmazások szövegét a holland és az angol kormány egyeztetette. Marlborough valószínű ezt kéri elküldeni a holland grand pensionernek, Anthonie Heinsiusnak.

³⁰ British Library, MSS, Add. 61123, fol. 144–144v.

³¹ *The Marlborough-Godolphin*, 421. 5. jegyzet.

jelölt a kormánykörökben mind befolyásosabb whig-junto vezéralakja, Charles Spencer, Sunderland grófja (1674–1722) lett. Egy sajnós töredékesen és keltezés nélkül fennmaradt levél szerint Adam Franck azonnal, még annak elindulása előtt, levélben jelentkezett Sunderlandnél. A latin nyelvű iratnak csak a legvége maradt fenn, amely arról tanúskodik, hogy bécsi útja előtt Franck a fiánál lakott Amszterdamban:

„[...] Ha a Nagyságos Követ Úrnak úgy tetszenék, hogy írjon nekem, a levelet az alábbi módon kell hozzám irányítani: Aen Mr. Adam Francke senior, ten huysen van Adam Francke junior, Bode op Deventer, in de Oudezijds Armsteeg tot Amsterdam.³² S ha majd Bécsbe kell indulnom, tessék megírni, milyen nevezet és cím alatt szabad számomra a teljes útra úti okmányokat kiállítani, és vajon magammal hozhatok-e egy jó és becsületes férfiút, a szolgálómat, aki rám és ügyeimre gondot visel.³³ Eközben továbbra is a legnagyobb készséggel állok Nagyságod szolgálatára stb.”³⁴

A tárgyalások előkészítése mégsem haladt simán, a bécsi udvar ugyanis komoly akadályokat gördített a tengeri hatalmak garanciavállalása elé, amelyet a magyar elégedetlenek a tárgyalások előfeltételeként kötöttek ki, és amelynek jogosultságát a külföldi kormányok is elismerték. Az angol–holland mediáció első fordulójának, a csak egy fegyverszünet tető alá hozására korlátozott selmeci tárgyalásoknak a kudarca végképp arról győzte meg Rákócziékat, hogy nincs értelme fegyverszünetről egyeztetni anélkül, hogy a megkötendő béke alapjairól is ne tárgyalnának. A békétárgyalások alapfeltételeként már a császári oldalt képviselő kalocsai érsekkel folytatott gyöngyösi tárgyalások idején (1704. augusztus vége) a külföldi hatalmak garanciáját kérték.³⁵ 1705 márciusában Bercsényi megerősítette, hogy ragaszkodnak a garanciához – Bethlen Gábor 1620-as (pápai és lengyel jóállással kötött) békéjére hivatkozva.³⁶ Április végén Rákóczi írt levelet Stepney-nek és Bruyninxnek³⁷ jelezve, hogy a magyar felkelők nem fogadják el a

³² Idősebb Adam Francke úrnak, ifjabb Adam Francke, deventeri futár házába, Oudezijds Armsteeg Amszterdam.

³³ Az illető nem lehet más, mint Franck titkára, Lodevijck van Saan, aki az utazásukról útinaplót is készített, ld. alább.

³⁴ A latin nyelvű irat a British Libraryben található. Jelzet: Francke (Adam) the elder; of Amsterdam Letter to Lord Sunderland, BL Manuscripts, Lat Add. 61502 f. 233.

³⁵ *Archivum Rákóczipium* II/I 544–545.

³⁶ *Archivum Rákóczipium* II/II 49–50.

³⁷ Jacob Jan van Hamel-Bruyninx Bécsbe delegált hivatalos holland követ, Stepney-vel közösen a békétárgyalások folytatására kinevezett diplomata. 1704 márciusában Sempstére

mediációt a tárgyalások alapjának tekintett garancia biztosítása nélkül.³⁸ Június 17-én a kalocsai érsek leveléből ismét kiderül, hogy semmilyen előrehaladás nem történhet a megegyezés felé, amíg az udvar nem adja áldását a jótállásra.³⁹ Az udvar álláspontja szerint ugyanakkor a más államok által nyújtott garancia súlyosan sértené a Habsburg uralkodó szuverenitását. Stepney már Marlborough-hoz küldött memorandumában is (1704. október) megértéssel beszélt a magyarok garanciaigényéről, elismerve, hogy a császári miniszterek veszélyes politikája a törvények fölé akarja emelni az uralkodó tekintélyét, ami újra a mostanihoz hasonló szerencsétlenséghez vezetne.⁴⁰ 1705. május 16-án újra kifejezte aggodalmát a főparancsnoknak, hogy a garancia leküzdhetetlen akadályt fog képezni, mivel az udvar aligha fogja elfogadni, a magyarok pedig nem teszik le a fegyvert biztosíték nélkül.⁴¹ Harley-tól Stepney többször utasítást kért: milyen messze mehet el a garancia sürgetését illetően (pl. 1705. január 28-án, május 23-án, június 10-én),⁴² június 27-én pedig arra próbálta rávenni a bécsi udvari tanácsot, hogy a garancia kérdésében – az angol királynő és a Staten Generaal készen lévén azt elvállalni – előrelátó jóváhagyással előzzék meg, hogy a magyarok más (porosz, svéd, lengyel) biztosítékot követeljenek.⁴³ Sunderland június 17-én kelt brit királynői felhatalmazásának mindenestre az egyetlen lényeges, a tárgyalásokon hasznosítható „aduja” az volt, hogy a lord a békefeltételek megtartásáért az angol és holland kormány jótállását ígérheti a magyaroknak, és hogy igyekezzen a császárt és minisztereit a garancia elfogadására bírni.⁴⁴ A külső államok által nyújtott biztosítéktól azonban Stepney erőfeszítései ellenére az udvar mereven elzárkózott, és ez a tárgyalásoknak már a megkezdését is kudarccal fenyegette. Csak Rákóczi július 20-i levele vágja el a gordiuszi csomót; e levélben közölte, hogy a

utazott, hogy elsőként tárgyaljon személyesen Bercsényivel, és tájékozódjon a magyar elégedetlenség álláspontjáról. *Rákóczi tükrök*, 7–22.

³⁸ *Archivum Rákóczipianum* II/II 92.

³⁹ *Archivum Rákóczipianum* II/II 138.

⁴⁰ *Archivum Rákóczipianum* II/I 476.

⁴¹ *Archivum Rákóczipianum* II/II 87.

⁴² *Archivum Rákóczipianum* II/II 8., 93., 114. Stepney május 30-án pedig arról panaszkodik Halifaxnak, hogy négy hónapja könyörög utasításért a garancia kérdésében – hiába. Mint írja: „Volt szerencsém olyan messzire vinni az ügyeket, amennyire lehetett; csak garanciára lenne szükségünk, semmi másra...” 106.

⁴³ *Archivum Rákóczipianum* II/II 150–151.

⁴⁴ *Archivum Rákóczipianum* II/II 130.

magyar fél a garanciát a továbbiakban nem előfeltételként, hanem a tárgyaláson megvitatandó kérdésként kezeli.⁴⁵

Júniusban tehát komoly veszélybe került a békmisszió Bécsben, Hágában is megakadni látszott, és a hollandok türelmetlenségét, valamint a magyarok növekvő aggodalmát ezúttal is Franck tolmácsolta Harley felé június 23-án:

[113] Nem zavarnám Önt most elfoglaltságában, ha a jó lelkiismeret hallgatnom engedne, és ha nem lenne kötelességem informálni Önt arról, amit egy jó ügy különféle támogatói és patrónusai javasoltak és előadtak nekem. Körbevéve engem faggattak, hogy mi történik, miért került le napirendről a protestantizmus ügye, a magyar ügyet miért kezelik ilyen lagymatagon. S mivel az új császárhoz [I. József] még nem mentek el az új követek a császár és magyarok közötti konfliktus rendezésére, és mivel az ügy komolysága által megkívánt módon nem tudtam válaszolni nekik, arra szólítottak fel, hogy javasoljam megfontolásra Önöknek, hogy nem kellene-e mind az angol, mind a holland követet az eddigieknél szélesebb körű jogosítványokkal felvértezni, új felhatalmazással és hathatósabb érvekkel ellátni őket, hogy kellő súly társuljon egy ilyen feladathoz, s hogy a kényes és sürgető ügy kielégítőbb módon lezárható legyen. Néhány kezembe akadt Bécsből írt levél szintén ezt kéri és sürgeti, némelyik panasszal élve, hogy el lesz szalasztva az idő és az alkalom a nagy vállalkozás elkezdésére és véghezvitelére, és hogy Magyarországon ellen törnek még protestánsok is (a dánok tudniillik) a magyar testvéreket eltiporni és (hogy [113v] saját szavukat használjam) „dragonizálni”.⁴⁶ Ahogy ama barátaim világosan előadták nekem – hogy a protestánsok Magyarországon és Erdélyben egyedül Angliától és Hollandiától várhatják a szabadulásukat –, ugyanezt fejezte ki és erősítette meg egy névtelen levélíró öt Buda környéki egyházközségből részemre küldött levelében, értve ezalatt nem is csak a magyarok szabadságát általában, hanem az egész protestantizmus – ott egészében jól ismert – ügyét, amennyiben Anglia és Hollandia nem képesek az országot felszabadítani és megvédeni. Az általa javasolt és előadott egyéb dolgokról nem szeretnék beszámolni, mivel semmiképp nem akarom őt inségében vagy hitében bántani vagy

⁴⁵ *Archivum Rákócianum* II/II 508, 513.

⁴⁶ A bécsi udvar szolgálatában álló dán zsoldosokról ld. pl. AR II/II 177.

kiszolgáltatni, nem ismervén sem Anglia, sem Hollandia jelenlegi bécsi követeit, és különösen nem képességeiket.

Hogy mit értett Franck új felhatalmazáson, levelében nem fejtette ki világosan. Valószínűleg nem a garancia kérdésének a sürgetését, hiszen az amúgy is szerepelt a rendkívüli követek megbízólevelében. Egy hipotézist mindenesetre a levél homályossága ellenére is felállíthatunk. A szövetségesek között a legfontosabb téma természetesen nem a magyar kérdés, hanem a nyugati harcterek helyzete és az eljövendő hadjárat ügyei voltak. Hollandia, Poroszország és Anglia nagyobb katonai jelenlétet várt el Ausztriától a rajnai és az itáliai frontokon. Ennek kapcsán szó volt egy 400 ezer koronás kölcsönről is, amelyet kétharmad részben Anglia, egyharmad részben Hollandia kellett hogy biztosítson a Habsburg Birodalom számára. Stepney 1705. szeptember 28-án azt írta Harley-nak, hogy a bécsi udvar „alig aggódik amiatt, hogy a Királynő Őfelsége, ahelyett hogy nagy inségükben teljesítené kérésüket [a kölcsönre vonatkozóan], csak szemrehányásokat tesz nekik a magyarországi ügyek helytelen kezelése miatt.”⁴⁷ Elképzelhető tehát, hogy a háborús költségek miatt egyébként is kimerült Hollandiában azt sürgették, hogy a követi megbízásokban szerepeljen a feltétel, hogy a szóban forgó kölcsönt csak akkor folyósítják, amennyiben a bécsi udvar megfelelő kompromisszumkésztséget mutat a magyarországi béketárgyalásokat illetően.

A Németalföldre érkező Sunderlanddel Adam Franck azonnal felvette a kapcsolatot, ahogy arról július 13-i levelében Harley-nak beszámolt:

[115] Tekintetes és nemes uram,
minden engedelmességgel és szolgálattal örökké tisztelendő Úr és patrónus!

Amint múlt szombaton értesültem róla, hogy nagyságos Sunderland gróf úr követként Hágába érkezett, másnap azonnal odasiettem, és körülbelül délután négy órakor odaérkezve rögvest felkerestem Stanhope követ urat,⁴⁸ hogy megtudjam tőle, hol tartózkodik nagyságos Sunderland követ úr. Nagyságos Sunderland urat Portland gróf úr – nagyságos Sunderland úr vendéglátója – és más előkelő férfiú társaságában nála találtam. Nagyságos Sunderland úr felettebb szívélyesen, messze érdemeimen felül fogadott, s invitált, hogy tegyem meg vele az utat, megkérve, hogy másnap reggel keres-

⁴⁷ *Archivum Rákóczipanum* II/II 216.

⁴⁸ Alexander Stanhope (1638–1707), hágai angol követ 1700–1706.

sem fel őt. Tegnap reggel találkoztán vele az előző napihoz hasonló módon fogadott, tudomásomra hozván, hogy némelyek számára tanácsosnak tűnt, hogy addig itt hagyjon engem, amíg Bécsben személyesen meggyőződik odamenetelem hasznosságáról vagy szükségességéről. Őexcellenciája felszólított, hogy legyek készen a feladat teljesítésére, s hogy a Bécsből részemre küldött leveleket vagy Angliában vagy Belgiumban várjam be, valamint hogy ez idő alatt is egyértelműen tájékoztassam őt arról, amit a császári udvarban megkísérlendő vagy megteendő lépésnek tartok, ezen túl pedig nevezem meg számára azokat az érdemes férfiakat Magyarországon, akikkel szabadon és bizalmasan tárgyalhat és tanácskozhat, amit – amely mértékben tőlem telik – a nagyságos meghatalmazott úrnak megígértem. Ma reggel ismét megjelenván Őexcellenciájánál, miután a megszokott közvetlenséggel fogadott, megtudtam tőle, hogy szándékai szerint találkozni fog Marlborough herceg öméltóságával a Táborban, és tanácskozik vele arról, hogy vele utazzak-e Bécsbe, követni akarván a Herceg öméltósága tanácsát és elképzelését. Biztosított, hogy időben megírja nekem, milyen döntés született közöttük, és hogy szándékáról a napokban Önnek is írni fog.

Őexcellenciájától ma elbúcsúztán visszatérek Amszterdamba. Megígértem Őexcellenciájának, [115v] hogy jövő hét szombaton felkereksem Őexcellenciáját, és hogy ma írok Önnek. Holnap korán reggel elutazom innen, hogy látogatást tegyek, és tárgyalásokat folytassak Witsen régens úrnál, akinek tegnap írtam, és más nemes férfiaknál.

Mivel az Önök tetszése ellen tennem nem szabad, az Önök óhaját követnem ellenben kötelességem, legyen szabad kérnem, hogy értesítsen arról, hogy maradjak-e itt, vagy visszatérjek Angliába, és jónak látná-e, ha a nagyságos Sunderland levelét és döntését itt várnam be. Bármelyiket kész vagyok késlekedés nélkül megtenni – az Önök óhaja és rendelkezése szerint.

Biztos vagyok benne, hogy Buys úr és Bassecourt úr két napon belül ideérkeznek, és ha Witsen úr nem jön velük, mindent megteszek azért, hogy ő is csatlakozzék, hogy nagyságos Sunderland úrral kezdet foghasson.

Addig is legyen szabad jeleznem és kifejeznem, hogy a nagyságos követ urat minden hazafi szívesen látott vendégként fogadja, és mindenki szerfelett örül, hogy a Királynő Öfelsége egy ilyen érde-

mes és kedvelt férfiút kíván a császári udvarba küldeni, akinek körültekintése és becsületessége előrevetíti a munka sikerét és eredményét. Különféle kiváló férfiak, akikkel három nappal ezelőtt e helyt bizalmasan beszélgethettem, köztük Vrijbergen úr (aki hamarosan visszatér Önökhöz), kértek, hogy ajánljam az Ön figyelmébe alázatos és becsületes szolgálatukat, elkötelezett tiszteletüket.

Soraimat zárva alázatosan kérem, ajánlja alázatos szolgálatomat legnagyobb tisztelettel a nagyságos kincstartó úr [Godolphin] figyelmébe, amíg Önt nemes társával és családjával együtt az isteni gondviselés, az Ön alázatos szolgáját az Ön jól ismert pártfogásába és jóindulatába ajánlom, maradok örökké és állhatatosan elkötelezett tisztelettel hűségesen

Tekintetes és nemes Uram! az Ön legalázatosabb és legengedelme-
sebb szolgálója:

Adam Francke senior

Nyájas tónusa ellenére a levél inkább arra enged következtetni, hogy Sunderlandnek – korábbi érdemei elismerése mellett – Franckot nem különösebben állt szándékában béketárgyalásokra invitálni. Igyekezett megszerezni tőle a rendelkezésére álló információkat, de Marlborough-ra hivatkozva megpróbált kibújni az elvárt felkérés alól, s csak üres ígéretnek tűnik, hogy amennyiben mégis szükség lesz rá, Bécsből küld majd értesítést.

Harley 1705. július 10-én azt írta Francknak: reméli, hogy találkozott már Lord Sunderlanddel, és belátta, hogyan szolgálhatná legjobban a közös ügyet. Amennyiben Franck úgy dönt, hogy Magyarországra megy, az utazáshoz szükséges pénzt illetően küldjön neki értesítést.⁴⁹ Franck Harley-nak címzett válaszlevelében (Rotterdam, július 21.) közölte, hogy a döntés nem rajta, hanem Marlborough-n múlik, de az is kiderült belőle, hogy mellőzésének az angolok részéről tapasztalható nyíltsága cselekvésre készítette a békepárti holland régenseket:

[117] Tekintetes és nemes uram,
minden engedelmességgel és szolgálattal örökké tisztelendő Úr és
patrónus!

⁴⁹ Nottinghami Egyetemi Könyvtár, Manuscripts and Special Collections, *Catalogue of the letters and papers of Robert Harley, 1st Earl of Oxford, Section 2. 1703–1709*, Hy 585 29.6.

Legutóbbi, június 29/július 10-én kelt levelére másként válaszolhatok, mint az előzőekre tettem. De mivel még mindig nem tudom bizonyosan, hogy Sunderland úrral (akinél három nappal ezelőtt voltam, és akit holnap reggel ismét fel kell keresnem) Bécsbe kell-e utaznom – ami Marlborough herceg öméltósága döntésétől függ –, feleslegesnek ítélem, hogy az útiköltségekről írjak. Witsen úr, valamint Buys és Bassecourt urak – akik meghagyták, hogy alázatos szolgálatukat Önnek ajánljam – úgy ítélik meg, hogy Magyarországra történő utazásom hasznos és szükséges, míg mások, akik Sunderland úrral beszéltek utamról, ezt vitatják. Három napja megosztottam nagyságos Sunderland úrral néhány dolgot a magyar ügyekkel kapcsolatosan, és azt is, hogy véleményem szerint mi módon kell azokat kezelni, hogy közölje mindezt a Herceg öméltóságával, ami nagyságos Sunderland úrnak nagyon tetszett. Én holnap vagy az azt követő nap vissza tervezek menni Amszterdamba, hogy ott várjak nagyságos Sunderland úr levelére, és az utazásra – ha felkérnek rá – felkészüljek valamiképp. Hogy mennyi pénzt igényeljek a hosszú és fáradságos útra, nem tudom, azt mégis merem állítani, hogy hűségesen fogok sáfárkodni minden rám bízott pénzzel, nem fogom azt hiábavaló módon költeni, és úgy teljesítem a megbízatást, hogy kizárólag a szükséges ügyekre kelljen költenem. S mivel hitellevelet kell kiállítsanak a részemre, jelezni fogom Önnek, mennyi pénzt kell cambiuson keresztül küldeni, ahogy számos barátom – kiváló férfiak – saját szolgálatuk során voltak szívesek nekem megmutatni.

Nagyságos Sunderland úr a haza számos atyja előtt érdememen felül emlékezett meg rólam, szerfelett dicsérte a közös ügy érdekében hűségesen végzett munkámat, s ami egyszersmind felülmúlt minden, nagyságos Sunderland úr biztosított, hogy nem fog mellőzni engem, ami tisztességes dolog volt ettől a becsületes embertől, a közös ügy hű szolgájától: amit Isten jóságának és kegyelmének tulajdonítok, köszönet neki, hogy engem, gyarló emberi eszközt, ilyen jóra akar szánni, és egyedül Benne bízva kész vagyok Őt és Önöket szolgálni.

Örömmel írok Önnek, nem kételkedvén abban, hogy ezzel a levéllel együtt mindenféle jó hírt is fog kapni, amelyek megtörik a csendet, mivel biztos vagyok benne, hogy azok majd a Herceg öméltósága

[Marlborough] és Ouwerkerk [Overkirk] marsall legújabb tetteiről fogják Önt tudósítani, amelyek a korábbi szcénát egy sokkal örömtelibb szcénává változtatják. Kérem, ajánlja lekötelezett tiszteletemet és alázatos szolgálatomat a kincstárnok úrnak [Godolphin]. Ugyanakkor a haza hűséges atyját, az én legfőbb patrónusomat társával és nemes családjával együtt az isteni gondviselés, amíg az Ön legalázatosabb szolgáját az Ön régi pártfogásába és jóindulatába ajánlom, maradok őszinte szívvel és állhatatos hűséggel Tekintetes és nemes Uram! az Ön legalázatosabb és legengedelme-sebb szolgálója:
Adam Francke senior

Nicolaas Witsenről és Willem Buysről már szó esett. Jacob de la Bassecour ügyvéd (1664–1748) 1704-től az amszterdami kormányzat második pensionáriusa volt Buys mellett, aki a várost képviselte a rendi gyűléseken Hágában. Joggal gyanakodhatunk tehát rá, hogy azonosult Buys franciabarát és békepárti nézeteivel. Az amszterdami triumvirátus nyomására – az ellenkező tanácsok (minden bizonnyal elsősorban is Marlborough álláspontja) ellenére – Franck végül hosszas hezitálás után mégis „útlevelet” kapott a bécsi tárgyalásokra. Az angol kormány kelletlen hozzáállását azonban az is bizonyítja, hogy Franck utazása elé a lehetőségek határáig akadályt gördítettek. Sunderland már augusztus 26-án Bécsbe érkezett, a megbízólevél késése miatt Amszterdamban veszteglő Franck azonban még augusztus 28-án sem lehetett teljesen biztos abban, hogy valóban engedélyt kap az utazásra (Robert Harley-nak Amszterdam, 1705. augusztus 28.).

[119v] A barátom Bécsből érkezett leveléből értesemre jutott, hogy nagyságos Almelo úr, a Staten Generaal által a császárhoz delegált követ Bécsbe érkezett, nagyságos Sunderland urat pedig – reménykedve és fájdalommal eltelve – sok ezren várják, és nem csekély remény él az emberekben, hogy ama tette kész előkelőségek révén a császár és az elégedetlen magyarok közötti ügy szerencsésen elrendeződik, és a béke helyreáll. Habár a császár seregei a magyarok ellen győzelmet arattak, és kb. hatszázat közülük lekaszaboltak, őket is hasonló veszteség érte. [120] Biztos vagyok benne, hogy a követ urak leveléből megtudja, hogy mire jutott a kormányzóság kérdésében Hollandia, Utrecht és Zeeland az – ahogy hívják – Stadthau-

derrel [helytartó] szemben,⁵⁰ ahogy arról is értesül, hogy mit tartalmaz egy nemrég Franciaországból küldött levél a németek itáliai vereségéről. Hogy a bécsi utam még mindig halasztódik, annak az az oka, hogy nem kaptam meg az Ön levelét, amelyet minden egyes nap és pillanatban aggódva várok, mivel anélkül nem tudok útnak indulni. Minden más szükséges dolog, valamint a Királynő Öfelsége, a Császár Öfelsége és a Staten Generaal (úgynevezett) úti okmányai nálam vannak. Miután a társaim közül egyet elbocsátottam, a másikkal kész vagyok nekivágni az útnak, és minél gyorsabban megtenni azt, hogy a Királynő Öfelsége nagyságos teljhatalmú követéhez időben megérkezhessem. Ha holnap sem kapok választ Öntől, nem tudom, mit kellene tennem vagy gondolnom. Remélem ugyanakkor, hogy végre szerencsésen megérkezik a levél, és égi segítséggel lehetőségem lesz leghőbb vágyam szerint Istent és a közös ügyet szolgálni.⁵¹

Elutazása előtt még egy utolsó levelet ír Gijsbert Cupernek. Jellemző, hogy az utalásait a tárgyalások „titokzatos” részvevőjét illetően csak most merte nyíltan felfedni. Mégis, talán soha nem értelmezte még ennyire derűlátóan, mint ebben a levelében, hogy immár minden akadály elhárult az elől, hogy a fényes

⁵⁰ Johan Willem Friso, III. Vilmos kijelölt utódja, aki azonban nem lett helytartó a régensek ellenállása miatt. 1702 és 1747 között a helytartóság ismét (akárcsak 1651–1672-ben) betöltetlenül maradt. J. Israel, *The Dutch Republic*, 959–968.

⁵¹ Franck utazása körüli bizonytalanságokat egy másik forrás is megerősíti. John Drummond (1676–1742), Amszterdamban élő skót kereskedő és bankár, Harley egy másik hírszerzője és politikai ágense (aki az utrechti béketárgyalások előkészítésében is szerepet játszott; ld. R. Hatton and M. S. Anderson (szerk.), *Studies in diplomatic history*, London, 1970, 69–96.) ezt írja 1705. augusztus 18-án Harley-nak: „A 30 £-ot leírtam volna, ahogy arról rendelkezni szíveskedett, de Franco úr egy levelet mutatott nekem Öntől, amely engedélyezi neki és felkéri őt arra, hogy Bécsbe menjen, amelyhez neki már Sunderland uramtól is van engedélye, *jóllehet némi határozatlanságot* követően [though after some hesitation], amíg (ahogy Uram rendelte) nem tárgyalt a Herceg urammal [Marlborough] a hadseregnél róla. Levelében Ön tudni óhajtani szíveskedett Franco úrtól, mennyi pénzt szeretne, és mivel ő most majd szeretné megkapni a pénzt, amennyiben részemre meghagyni szíveskedik, hogy fizessem ki neki, én lehet az egészet egy váltóban írom le az Ön 30 £-jával. Franco úr, úgy vélem, nem tőlem várja a pénzt, mivel ő semmit nem tud arról, hogy az Ön szíves engedélyének köszönhetően szabadságomban áll írnom Önnek. Mégis feltételezem, hogy ez általam mind neki, mind bárki másnak elfogadható lesz, mivel ő gyakran meglátogat, és elmondja a híreit”. British Library, Ms. Add 70193, ff. 31–31v (J. D. to Robert Harley).

követség az ő közreműködésével hathatósan lépjen fel a császári udvarban a magyar protestánsok és a birodalom békéje érdekében (Amszterdam, 1705. augusztus 31.).

[59] Méltóságod nem tippelt rosszul, hogy én lennék az a személy, aki a nemes lorddal, Sunderland grófjával Magyarországra menne, hogy a közreműködjék a császár és az elégedetlenek közötti béke megteremtésében, ha ez egyáltalán lehetséges. Immár kész vagyok, Isten segédelmével, elfogadni a felkérést erre a nehézségekkel teli és nem kevésbé veszélytelen utazásra – a mindenható Istenben bízva és atyai támogatásától függve –, pusztán az angol udvartól érkezendő levélre várok, amelyhez tartanom kell magam. Az e hó tizenkilencedikei levelek szerint a Rendek rendkívüli bécsi követe, Lord Almelo megérkezett, Sunderland grófját pedig állítólag mindennap ezrek fogadták nagy várakozással, nem kételkedvén abban, hogy mindkét rendkívüli követ tárgyalásai a császárral sikeresen végződnek majd. [...] Barátom Bécsből jött levele szerint az elégedetlenek veresége nem volt oly jelentős, ahogy azt az újságok terjesztik, hatszáz emberre és némi felszerelésre tehető, a császáriak pontosan ugyanannyi embert vesztek. Az új római császár inkább hajlik arra, hogy az elégedetleneket leverje, semminthogy barátságot kössön velük. Ha ez a [60] gőgös Fejedelem meghallja majd a döntést a két nemes követről, és elgondolkodik majd azon, hogy Öfelségének és a Rendeknek erős érdekei fűződnek a békekötéshez, minden bizonnyal a mértékletességet választja,⁵² és megpróbálja elősegíteni a saját és népe megmaradását. A jó királynő eltökélt szándéka, hogy nem hagyja magyar testvéreit elsüllyedni és elveszni.

A modern szakirodalomban egyetlen bizonytalan (a magyar szakirodalomban nem reflektált) utalás található arra, hogy az 1705-ös nagyszombati béketárgyalásokon az eddig ismert előkelő küldöttségen túl egy további személy is részt vehetett a tengeri hatalmak képviselőiben. Az utalás Klaas-Willem de Jong egy rövid forrásbemutató cikkében (*Op reis naar Hongarije in 18e eeuw*) található.⁵³

⁵² Szó szerint: „vizet vegyít a borához” (holland közmondás).

⁵³ In: *Nederlanders en Hongaren, Ontmoetingen tussen twee volken*, 1987. 92–99. A Lodewijck van Saan naplóját ismertető cikkében De Jonge csak óvatos feltételezésekbe bocsátkozik: „A beszámoló szavaiból nem világos, mi volt az utazás célja. Valószínű a Habsburgok és az 1704-ben ellenük fellázadt magyarok közötti béketárgyalásokkal állt

A cikk egy bécsi utazásról szóló, holland nyelven lejegyzett (az Országos Széchényi Könyvtárban található) kéziratos naplót ismertet, amelynek szerzője egy bizonyos Lodevijck van Saan volt, aki titkárként járt hivatalos úton 1705-ben Bécsben és Magyarországon.⁵⁴ Mint naplója elején közli: „1705. augusztus 30-án én, Lodewijck van Saan, Adam Francke úr szolgálatába léptem, hogy az ő irányításával és mint titkára utazást tegyek Bécsbe” [2]. Az úti beszámoló szerzőjéről meg kell jegyezni, hogy a *Reijse na Weenen* [Utazás Bécsbe] címmel elkészített útleírason kívül ismert egy másik naplója is, amelyet 1695 és 1699 között írt, és amelynek a *Verscheijde concepten en invallen, aengaende myne verbeeteringe te soecken* [Saját (erkölcsi) jobbulásomra vezérlő különféle elmélkedések és gondolatok] címet adta. Utóbbit Donald Haks ismertette 1998-ban anélkül, hogy a Budapesten őrzött naplóról vagy De Jong cikkéről tudott volna.⁵⁵ Várható, hogy idővel további (ráadásul magyar szempontból nem érdektelen) naplók is előkerülhetnek, hiszen a *Reijse na Weenen* 86v oldalán Van Saan közli: „Magyarországról és Erdélyről több mindent lehet olvasni az én másik művemben: a *Quarto Manuscript van Lit. H. N° 7.-ben*”. Haks cikke szerint Van Saan 1655. április 20-án született, 1678-ban iratkozott be a leideni egyetemre, és az album studiosorum szerint a pfälzi Mannheimból származott. A *Reijse na Weenen* alapján ezt azzal tudjuk kiegészíteni, hogy Mannheim semmiképp sem volt a szülőhelye. Mint a 8v oldal margóján megjegyzi. „A fenti utat – jóllehet szárazföldön – már egyszer meg kellett tennem, amikor még csak 6 éves voltam, amikor a szüleim útra keltek Magyarországról (Nagyszombatról), hogy a pfälzi Mannheimbe menjenek”. A 91v oldalon így kezd egy gyermekkori anekdotába: „Tot Sabatis in

kapcsolatban. A holland és angol követek közvetítő szerepet vállaltak ebben az ügyben, és Van Saan és Francke velük utaztak Bécsből Nagyszombatra. Később kiderül, hogy hasztalan volt az utazásuk, amiért a császári oldal késlekedését tették felelőssé. Valószínű, hogy Francke legalább olyan jól ismerte a magyar, mint a holland nyelvet. Ezen készségei okán kérték volna a segítségét?” 96. old.

⁵⁴ OSzK Oct. Holl. 1. A napló három, egymással össze nem függő részből áll: az első, valószínűleg az utazás alatt készített részben precízen, dátumjelölésekkel rögzíti az eseményeket (1–21v), a második részben (*particularijten*) színesebben beszéli el Van Saan, mit látott és hallott az utazás alatt (21v–64). A harmadik részben (*Observatien van Hongarijen en van Sevenberghen*) anekdotákkal, tájleírásokkal, ismert emberek bemutatásával foglalkozik (65–99). A második és a harmadik részt valószínű visszaérkezése után, 1706 első hónapjaiban írhatta, és a művéhez még 1720-as években is tett néhány kiegészítést.

⁵⁵ Donald Haks, *Een wereldbeeld uit de „middelmanetigen stant”. De aantekeningen van Lodewijck van der Saan, 1695–1699* [Egy „középosztálybeli” világnézet – Lodewijck van der Saan naplója 1695–1699] in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 24 (1998), 113–137. old.

mijn vaederland en geboortestad” („Sabatisban, hazámban és szülőhelyemen”). A 66. oldalon így mutatja be szülőfaluját: „Sabatisch négy mérföldre vagy nyolcórányi útra van Nagyszombattól, ami az utolsó hely, ahol hutterita testvérek élnek (akik mennoniták a maguk módján). Grosschitzen, ahol még hutteriták élnek, négy mérföldre van Pozsonytól Mahren felé.”⁵⁶ Haks cikke alapján megállapítható, hogy Van Saan Hollandiában szakított családjá anabaptista hagyományával. Leidenben, a kálvinista felsőoktatás egyik fellegvárában tanult, és ott is élt az 1690-es évekig. Haks Van Saan személyén keresztül jellemzi a kálvinista középosztály gondolkodásmódját: puritán értékrend, racionális alapokon nyugvó gondolkodás, ugyanakkor semmiféle együttérző, annál több kritikus és elutasító megnyilvánulás más felekezetek iránt. Naplója alapján Haks a Nader Reformatie, a holland református egyházon belüli puritán-pietista mozgalom hívei közé sorolta Van Saant. 1686-ban a leideni városi tanács egy újság (*Ordinaris Leydsche Courant*) szerkesztését bízta rá, és mintha a *Reijse na Weenent* is egy újságszerkesztő fejével gondolkodva írta volna: egy-egy témát csak egy rövid bekezdés erejéig villant fel, rengeteg benne az anekdota, keresi a szokatlant, a feltűnőt, a látványost, a pikáns, a megdöbbenő részleteket, miközben alig árul el valamit arról, mi is volt tulajdonképp az utazás célja.⁵⁷ 1695-től tűnt fel a diplomácia berkeiben: a londoni holland követ, Johan Pieter van den Brande választotta magántitkárává, 1703-tól 1705-ig pedig a lüneburgi angol követnél, James Cressetnél végzett hasonló feladatokat. Rátermettségén túl (felettesei kisebb diplomáciai küldetéseket is rábíztak) valószínűleg származása is belejátszott abba, hogy Adam Franck mellett részt vett az 1705-ös magyarországi misszióban.

Lodewijck van Saan elképzelése a magyar felkelésről és a magyarokról minden bizonnyal megegyezett Adam Franckéval, aki az előbbi véleményét formálhatta, és akitől a napló szerzője az információit (többnyire) nyerhette. A puritán erkölcsű Van Saan elsődleges sztereotípiái kifejezetten kedvezőtlenek voltak a

⁵⁶ A felvidéki Szepesszombatra (Sabatisch, Sobotište) Nyári Ferenc hívására 1546-ban jöttek a morva hutterita testvérek. Hogy az állandó háborúk ellenére virágzó közösség jött itt létre, arra bizonyíték, hogy 1621-ben innen hívta be Erdélybe a kiváló iparosokként ismert anabaptista közösség egy részét Bethlen Gábor, valamint hogy az idelátogató humanista teológus-orvos, Daniel Zwicker hosszú időn keresztül egy ideális társadalom csíráját vélte felfedezni ebben a kommunista közösségben (Zwicker 1644 és 1654 között többször járt a faluban). Nem sokkal Zwicker távozása után azonban súlyos gondok jelentkeztek. A falu teljesen elszegényedett, és Van Saan szülei is (naplója szerint tehát 1661-ben) ezekben az években költöztek nyugatra.

⁵⁷ Ismeretes, hogy az útleírás mint műfaj Defoe Robinson Crusoe-jának idején érte el európai népszerűségének csúcsát, Wittman Tibor szerint különösen „a holland útleírásokat nagyon keresték” (Wittmann Tibor, *Németalföld aranykora*, 1980. 273).

magyarokról. Naplója harmadik részét rögtön úgy kezdte, hogy „a magyarok lusták és hanyagok, a legtöbb munkát Magyarországon a külföldiek végzik” [65]. Erre többször is kitért: „a bennszülött magyarok jobban hajlanak a háborúra, mint a művészetekre és iparra, kényszerből fanyalodnak a földművelésre, a kézműves és szabad ég alatti munkát általában külföldiek végzik” [40]. Hogy megállapítása racionálisnak tűnjék, több helyt is szívesen nyúlt a földrajzi „predestináció” álokszerű gondolatához: „Magyarország földje kiváló és termékeny. Akárcsak Itália esetében, itt is igaz, hogy minél gazdagabb egy ország, annál hanyagabbak és lustábbak a lakói. Külföldiek áramlanak be, letelepednek, és megöröklik a földet” [67]. Magyarország „vitathatatlanul Európa legjobb országa”, és Van Saan szerint ez nemcsak elkényelmesíti, hanem tobzódóvá is teszi a magyarokat: „a földjük gazdagsága duhajjá teszi őket. Eperjesen, Kassán és Debrecenben láthatni, hogy amikor egy fogadóban megisznak egy kancsó bort, felállnak és távozás előtt duhaj szertelenségükben – anélkül hogy megfizetnék – összetörik a kancsót, ami itt már majdhogynem szokássá vált” [41]. A háborús kegyetlenségeket sem csak az osztrák tisztek nyakába varrta: „...Ezek a [a török korban Magyarországra jött] emberek görög vallásúak, és rácoknak hívják őket. 1705-ben ezekből több mint tízezret, úgy férfiakat, mint asszonyokat és gyermekeket, megöltek a magyar elégedetlenség miatt” [37]. Az erkölcsi szempontból kritikus összképet előljárója, Adam Franck is osztotta. Ezt egy Van Saan által idézett, hitelesnek tűnő párbeszédredezettel igazolhatjuk: „Erdély 1500 és 1650 között virágzott, ami után balszerencsés események pusztították. Hallottam, amint Szentkereszti úr, az erdélyi titkár 1705-ben Bécsben,⁵⁸ azt mondta Francke úrnak: Uram, a mi hazánk oly sokat pusztult és változott az elmúlt ötven év alatt, hogy ha most majd a földjére lép, észre fogja venni, hogy nem nevezhetni ugyanannak az országnak. Ezután Francke úr azt válaszolta, hogy Erdély lakói akárhogy is megérdemelték egy kis fenyítést, mivel a háború előtt költekezők és züllöttek voltak, és nagy túlzásokba estek, ami a ruházkodást, evést és ivást illeti.” [70v]. Van Saan negatív sztereotip kijelentései tehát az életmód, a mindennapok körül csoportosultak: a szerencsétlenséget és a (magyarázként szolgáló) isteni büntetést nem a törvényes uralkodó elleni lázadással, hanem a helytelen, rendezetlen életvitellel hozták kapcsolatba.⁵⁹

⁵⁸ Szentkereszti András (?–1736), ebben az időben a bécsi alkancellár református titkára.

⁵⁹ Van Saan a bajok okai között említi még az erdélyi fejedelmek, Rákóczi György és Kemény János túlzott ambícióit és – utólag beszúrva – Báthory Gábor erkölcstelen életvitelét (81–82).

A naplóíró nagy gondot fordított az ország vallási állapotának bemutatására. A Haks jellemzése alapján megrögzött kálvinistának mondható Van Saan világosan látta, hogy Magyarországot nem csak reformátusok lakják és irányítják. Részletesen leírta, hogy az ország főnemesei közül ki a katolikus, ki a református. Tisztában volt vele, hogy Rákóczi és több tábornoka is katolikus, azt is tudta, hogy Zrínyi is katolikus volt [83–83v]. Tudta, hogy Erdélyben négy bevett vallás van, és Franck elterelő megjegyzése ellenére világosan megmutatkozott előtte, hogy az unitáriusok a holland államegyház által eretneknek tekintett és törvényekkel is üldözött szociniánusok szellemi rokonai:

[84v] Itt fönt sokféle vallás létezik anélkül, hogy a különféle vallási csoportoknak egy közös érdeke lenne. Van négy fő vallás: a református, a lutheránus, a katolikus és az unitárius. 1705-ben mind-egyiknek volt egy secretarius (titkára) Bécsben, hogy érdekeiket képviselje. A reformátusok titkára Szentkereszti volt, az unitáriusoké Michael Simons. Ezen fönt említett vallásokat 1660-ban egy konvenció foglalta törvénybe, a többi vallást csak megtűrték. Francke úr mondta nekem, hogy az unitárius egyház nagyon régi, akik már háromszáz évvel ezelőtt is ismertek voltak Pesten, Váradon és Szolnokon, és más magyarországi helyeken is, és hogy ezek körülbelül ugyanolyanok, mint a holland remonstránsok, de szerintem inkább a szociniánusokhoz állnak közel.

The Career of Adam Franck (1639–1717)

The one-time Unitarian peregrine Adam Franck is a key figure of the Hungarian-related historical events occurred in the West at the turning decades of the 17–18th century. He had an important role in publishing Socinian works, gaining Europe-wide fame, and was one of the most committed envoys of the Transylvanian book printing in the contemporary capital of book industry, Amsterdam. Though not returning home he continued to keep close contacts with his birthplace for all his life, and out of the Transylvanian peregrines he made the most impressive career with European horizon in the countries of maritime powers. He and his friends, the Dutch Collegiants helped in many ways the later Protestant students and the Transylvanian Unitarian Church. Through the sources passed down to us from him we can come to the conviction that the Dutch, the Prussian and, following the glorious revolution, the English decision-makers, not without in consideration of their own interests, showed more and more understanding towards the Transylvanian and Hungarian endeavours. The study produces

evidences that Franck, as a representative of the English government, was personally present at the momentous peace-negotiation series in Nagyszombat between the Hungarian malcontents and the Viennese court, and takes the liberty of some evaluation of the meetings in the light of Franck's letters. Sources unfold that Adam Franck was a committed lobbyist of the Hungarian cause among the decision-makers of the West and his personal fate in 1705 reflects well the maritime powers' ambivalent approach to Rákóczi and his movement.

B. Kis Attila (1969) 2004-ben doktorált a Szegedi Tudományegyetemen a Balázs Mihály vezette *Művelődési törekvések a Kárpát-medencében a 16–18. században* doktori programon belül. Jelenleg a Szent István Egyetem Pedagógiai Karán oktat Szarvason.

FERENCZI ENIKŐ

AZ IDŐSEK LELKIGONDOZÁSÁT BEFOLYÁSOLÓ GERONTOPSZICHOLÓGIAI PROBLÉMÁK

Századunkban az életkor kitolódott, ennek következményeként a népesség életkor szerinti összetétele is megváltozott. „Az emberiségnek számszerűen több az idős tagja, a fejlett társadalmakban a népességen belül a 60 éves és idősebbek aránya 20–30% közé emelkedik” – mondja dr. Iván László.¹ „Korábban az életkor változásával kapcsolatos kutatások főleg a gyermekkor és fiatal felnőttkor történéseire irányultak, a szakemberek többsége az érett felnőttkort és időskort *statikusnak*, a korábbi életút kiteljesedésének fogta fel, olyannak, amelynek nincsenek alapvető változást meghatározó történései” – állítja Pogány Judit.²

Ez a szemlélet mára már lényegesen megváltozott. Külön szaktudomány foglalkozik a felnőttek és időskorúak életében bekövetkező változásokkal és ennek következményeivel. „Ma már elengedhetetlenül szükséges a paradigmaváltás. Az ember öregedésének értelmezését és befolyásolását nem lehet lineárisan ábrázolni és mérni. A 20. század végére ily módon teljes legitimációt és kompetenciát nyert a gerontológia és geriátria, az öregedés alapfolyamatainak kutatásával, befolyásolásával, esély-kockázati szemléletével, megelőző, gyógyító és helyreállító orvoslásával és humán geroökológiai holisztikus rendszerelméletével együtt” – erősíti meg állításunkat Iván László.³

A korosodás folyamatának többirányú vizsgálatával a *gerontológia* foglalkozik, amely a biológiai, pszichológiai és szociológiai megközelítést egyaránt alkalmazza. A *geriátria* viszont az időskorúak egészségi problémáival és a kezelés módozataival foglalkozó tudományág.⁴

A *gerontopszichológia* – mint önálló és egyben interdiszciplináris kutatási terület a pszichológián belül – látványos fejlődésen ment át az utóbbi évtizedekben. Megállapítást nyert, hogy a pszichológiai tárgyú publikációk összességén belül a gerontopszichológiai tárgyú kiadványok mintegy 1–3%-ot képviselnek. A kiadványok minőségét jelzi, hogy a presztízsmutatóként is értelmezhető két

¹ Iván László: *A gerontológia, geriátria jelentőségéről*. <http://www.lam.hu/>

² Fodorné Pogány Judit: *A felnőttkor pszichológiai jellemzői*. In: Erdei Katalin – Fodorné Pogány Judit: *Szemelvények a pszichológia témaköréből*. JGYTF Kiadó, Szeged 1998, 33.

³ Iván, oldalszám nélkül.

⁴ Fodorné 33.

nagy adatbázis, a többnyire angolszász pszichológiai irodalmat jegyző PsycINFO, és a többnyire német pszichológiai irodalmat jegyző PSYINDEX 8–15%-os, illetve 30–50%-os arányban regisztrál gerontopszichológiai kiadványokat. Ezen arányokból a tárgyunkat képező tudományterület fejlődési tendenciái jól felismerhetők, de ezzel együtt az is, hogy e tudományterület jóval dinamikusabban fejlődött a német nyelvterületen.⁵ Évi négy számmal 1999-től külön szakfolyóirat jelenik meg a hollandiai Springer kiadásában (*Journal of Clinical Geropsychology*).

Az idősök körében új jellegzetességekkel is találkozunk. A tárgyalt korcsoportokra jellemző vonások leírásával foglalkozó kutató, B. Neugarten „fiatal öregek” rétegéről beszél, azokat a nyugdíjasokat sorolva ebbe a kategóriába, akik megfelelő szellemi aktivitást fejtenek ki, fizikai szempontból egészségesek, stabil egzisztenciális háttérrel rendelkeznek, és politikai vagy szociális szerepvállalásuk következményeként társadalmi befolyásuk erősödik. Az életkor és aktivitás relatív viszonyát hangsúlyozza Baumgartner⁶ is: „Nincs olyan életkor, amely mentes lenne a terhelésektől, ahogyan olyan sincs, melyet ne lehetne megtölteni értelemmel.”

Öregség – öregedés

Judith Viorst⁷ szerint az öregedést három fázisra osztják: fiatal öregkorra (65–75 évig), középső öregkorra (75–85 évig) és öreg öregkorra (85 éves kortól). A kutatók szerint mindhárom csoportnak más-már problémái, szükségletei és természetesen más lehetőségei is vannak. Hangsúlyozzák, hogy az öregedést megkönnyíti a jó anyagi helyzet, a jó egészség, a jó barátok. „Öregedésünk minőségét azonban nem veszteségeink természete, hanem veszteségeinkkel szembeni attitűdjeink határozzák meg” – hívja fel figyelmünket Viorst.⁸

Vannak öregedő férfiak és nők, akik a fizikai hanyatlást megalázásként, elviselhetetlen veszteséggént élik meg. De olyanok is vannak, akik sokkal pozitívabban tudnak viszonyulni ehhez. E kétfajta viszonyulás alapja a testi bajainkhoz való viszonyulás. Ugyanazon betegséggel szembesülve egy egészségesen opti-

⁵ Krampen, Günter, Wahl Hans-Werner: *Geropsychology and psychology in the last quarter of the 20th century: Bibliometrical results for the German-speaking versus Anglo-American research community*. In: *European psychologist*, 2003/2, 87-91.

⁶ Baumgartner, I.: *Pásztorálpszichológia*. Párbeszéd (Dialógus) Alapítvány- Híd Alapítvány. Bp. 2003, 157.

⁷ Viorst, Judith : *Szükséges veszteségeink*. Háttér Kiadó, Budapest 2002.

⁸ Uo. 311.

mista bizakodik, egy egészségesen pesszimista haldoklik. Az alapkérdés a társadalomtudós Robert Peck szerint,⁹ hogy az öregedést ellenséggént kezeljük-e vagy tanítómesterünként, akivel elfogadható kompromisszumot kötünk. Nem lehet túlhangsúlyozni, hogy az öregség nem betegség, sőt sajátos értékekkel társítható. Enăchescu¹⁰ szerint az egészséges öreg segítőkész, félelem nélküli, elégedett önmagával és a környezetével. A lelkileg egészséges öregedő képes megőrizni ezt a lelki és spirituális egészség-állapotot.

Bár az öregedés nem betegség, testi működéseink egyfajta lelassulása, másfelől viszont az érzékenységek fokozódása figyelhető meg. És vannak betegségek, amelyek akaratunk ellenére függővé tesznek másoktól¹¹ – állapítja meg Viorst.

Dörner¹² írja le, hogy különös eredményről beszélnek azok a pszichológusok, akik azt vizsgálták, hogyan reagálnak a fiatalok és a középkorúak kötetlen beszélgetésekben az öregség témájára. A felmérések szerint igyekeznek elkerülni. Ebből a szakemberek azt a következtetést vonták le, hogy az öregség témájához való viszonyulást az jellemzi, hogy az öregek mindig „mások”, az öregség problémája „nem az én problémám”. Pszichikai okát keresve ennek a magatartásnak – mondja Hézser¹³ – kiderült, hogy az emberek azért kerülik ezt a témát, mert a közvéleményben élő és elterjedt kép az öregségről alapvetően torz. Feltételezhető, hogy a közvélemény ilyen irányú alakulását az a korábbi vélekedés elterjedése okozta, amely egyértelműen *deficitmodell* volt. A vizsgálódás középpontjában az állt, hogy idős korban *mire válik képtelenné* az ember, milyen fogyatékkal jár együtt az öregedés.

„Az 1960-as évektől kezdődően megjelenő tudományos ismeretterjesztő irodalom, jelentős erőfeszítéseket tesz e torzult kép korrigálására.” – mondja Hézser Gábor.¹⁴

Az új tájékozódás jellemzői:

1. A vizsgálódás középpontjában nem a *deficitek* állnak.
2. Az öregséget nem *állapotnak* tekinti, hanem *folyamatnak*. Ezt fejezi ki az a nyelvi változás is, hogy a szaknyelvben az *öregséget* (állapot) felváltja az *öregedés* (folyamat), az *öregedő ember*.

⁹ Peck, R.: *Psychological Developments in the Second half of Life*. In: Neugarten, B.(ed): *Middle Age and Aging*. The University of Chicago Press, Chicago 1968, 91.

¹⁰ Enăchescu, Constantin: *Tratat de Igienă Mentală*. București, 2004, 176.

¹¹ Viorst 312.

¹² Dörner, K.: *Irren ist menschlich*. Lehrbuch der Psychiatrie-Psychotherapie. Bonn 1984. 12. fej.

¹³ Hézser 201.

¹⁴ Hézser 201.

3. Az öregedési folyamatot annak *biológiai, szociális és pszichikai összefüggéseiben* igyekszik megérteni és magyarázni – és ezeket a komponenseket kölcsönhatásban állóknak tekinti.

Az öregség nem deficit és nem állapot, hanem folyamat

Az öregség nem deficit

A szemléletváltás középpontjában (amely az öregséget nem statikusnak, hanem folyamatnak tekinti) nem a deficitek állnak, nem annak számbavétele, hogy mit *nem* tud az öregedő ember, hanem a lehetőségek. Hézszer Gábor¹⁵ kiemeli, hogy a magyar szakirodalomban is egyre gyakrabban találjuk az *öregség* helyett az *öregedés* szót.

E. Erikson¹⁶ fejlődési elméletében az öregedés a nyolcadik, egyben utolsó szakasz, ami az én teljességének vagy kétségbeesésének ideje. A korosodásban rejlő erő a bölcsesség ereje, a szó sokféle értelmében: az érett szellemtől a felhalmozott tudásig, az elfogadó megértéstől az érett döntésig. A bölcsesség a testi és mentális hanyatlás ellenére képes a tapasztalatok teljességét megőrizni és továbbadni. A soron következő nemzedéknek átadandó tudás – hogy ti. mindenfajta tudás, ami csak egy emberöltő alatt megszerezhető – viszonylagos.

A késői évek a visszapillantásra és a számvetésre szolgálnak. „Az élmények integrálása, az élet és halál tényével való szembenézés jelenti ennek az időszaknak a pszichoszociális kihívását. Az értelmesen eltöltött késői évek alatt az idős személy érdeklődését leköthetik ezek a nagy kérdések, és érdeklődése ennek megfelelően a filozófia, pszichológia, történelem, vallás felé fordulhat. Az integritásra való törekvés hiányában a kétségbeesés lehet úrrá rajta, vagyis az érzés, hogy az élet már túl rövid az újrakezdéshez. Ennek következménye lehet a krónikus elégedetlenség, depresszió” – fogalmazza meg Fodorné Pogány Judit.¹⁷

Az öregség nem állapot, hanem folyamat

Gyökössy Endre¹⁸ megállapítása az öregedésről: „Kétségtelen, az öregedés nem betegség, még csak nem is állapot, hanem folyamat.”

¹⁵ Hézszer 201.

¹⁶ Erikson, E.: *Életciklus*. 40.

¹⁷ Fodorné 44.

¹⁸ Gyökössy Endre: *Életápolás*. Kálvin János Kiadó, Budapest 1993. 166.

Szerinte¹⁹ négy élettartam van:

- *kronológiai* (személyi igazolvány szerinti),
- *biológiai* (közérzetünk és az orvosi leletek beszélnek róla),
- *pszichológiai* (életünk árulkodik róla),
- *társadalmi* (mert nem mindegy, mikor és hol öregsünk).

Az öregedés folyamatát vizsgálva a fent említettekre kell tekintettel lennünk. Meglehetősen sokáig uralkodott az a nézet – mondja Debrecenyi²⁰ –, hogy a kognitív képességekkel ugyanaz a helyzet, mint a biológiai adottságokkal: a serdülőkorig gyors, egyenletes fejlődés jellemző, ifjúkorban stagnálás, felnőttkorban lassú, majd időskorban rohamos hanyatlás.

Korábban az intellektuális képességek leépüléséről beszélt a szakirodalom, a legújabb kutatások arról tanúskodnak, hogy a szellemi képességek változása vagy megőrzése nagymértékben attól függ attól, hogy az illető mennyire élt szellemi életet és ezt milyen mértékben tartotta fent később is.

Az öregedésben nem szabad visszafordíthatatlan állapotot látni, hanem egy olyan folyamatot, amely nemcsak visszafelé, hanem *előre*, az ajándékba kapott időskori napokra is utat kínál. Bár mindig találkozunk a vita hangjaival szakemberek körében, a hanyatlás és fejlődés képviselői közt, ahogy Michael Cole és Sheila Cole²¹ fogalmaz már említett műben, annyi következtetést levonhatunk, hogy az öregséget egyöntetű és elkerülhetetlen hanyatlásként bemutató sztereotípiát túlzó.

„Korántsem szeretném az öregedő ember helyzetét túlságosan szépnek láttatni. Gyakran nem könnyű együtt élni időskorú emberekkel, de tapasztalatom szerint ez azokra vonatkozik, akik beletörődtek a megváltoztathatatlanba és elfogadták az öregséget, mint leépülést, feladták és megkeseredtek” – írja Debrecenyi.²² Akik viszont nem csak az öregség nehézségeit (deficitjeit) látják, és akiket a környezetük is így kezel, azok képesek ezt az időszakot szépségeivel együtt megélni.

¹⁹ Uo. 167.

²⁰ Debrecenyi Károly István: *Személyiségfejlődés: Életfogytiglan*. In: Debrecenyi Károly István- Tóth Mihály: *Életesemények. A pásztori lélektan és a filozófia tükrében*. Semmelweis Egyetem TF- Párbeszéd (Dialógus) Alapítvány, Budapest 2004, 116.

²¹ Uo.119

²² Debrecenyi 119.

Az öregedési folyamat biológiai, pszichikai és szociális összefüggéseiben

Biológiai (testi és szervi) változások

Az emberek általában figyelnek a korukkal járó *fizikai* és *mentális* állapotukban bekövetkező változásokra. A biológiai hanyatlás – alig észrevehető formában – már a harmincas évek elejétől megkezdődik. Amit azonban mindig szem előtt kell tartani: az *egyéni variabilitás*.

Egyesek gyorsan öregszenek, mások lassabban. A biológiai kutatás eredményei szerint az emberi szervezetben nem mutatható ki olyan szerv, amely önmagában okozná az öregedés folyamatát, és nem mutatható ki egyértelműen olyan szervi funkció sem, amely elsőként jelezné az öregedést – jegyzi meg Hézser Gábor.²³ Az öregedéssel járó biológiai változások az egyéni, korábbi fejlődéstől függenek, és nem általános törvényszerűségeknek „engedelmeskednek”.

Mik is a legfeltűnőbb jelenségek? Az *anyagcsere-folyamatok* mintegy húsz százalékkal, a *vitálkapacitás* több mint ötven százalékkal csökken. Változik az érzékszervi érzékenység: a *hallásélesség* korán kezd gyengülni és 60 éves korra kifejezetté válik, a *látással* kapcsolatos problémák pedig 40 éves kor táján lépnek fel, mikor a szemlencse elveszti rugalmasságát, és a szemnek több fényre lesz szüksége – foglalja össze Fodorné Pogány Judit.²⁴

Megváltozik a bőr rugalmassága, csökken a véredények ellenálló képessége, gyengül a végtagok izomzata, a csontozat törékenyebbé válik.

Az *egyéni eltérések* igen eltérőek a biológiai öregedés folyamatában. Mindig is élénken foglalkoztatta az embereket, hogyan lehetne lelassítani ezt a folyamatot. Persze a szakembereket is foglalkoztatja a válaszkeresés. Több vizsgálat is igazolta, hogy az időskorúak egészséges alcsoportjának egyes paraméterei jobban hasonlítanak a fiatalok, mint az azonos korúak megfelelő eredményeihez. Ez persze nem biztosítja még az alapfolyamatok megértését, de figyelemre méltó eredmény. Ám 65 éves korra a populáció ötven százalékánál már valamilyen betegség jelentkezik, és növekszik a krónikus betegségek előfordulási valószínűsége az akut betegségekkel szemben – állapítja meg Pogány Judit.²⁵

Tény, hogy a szervezet alkalmazkodó képessége egyetemességében csökken. Hézser Gábor²⁶ viszont arra figyelmeztet, hogy kialakítható olyan életmód, amely elegendő mozgást biztosít, és nem túlterheléshez – és ebből adódó meg-

²³ Hézser 203.

²⁴ Fodorné 36.

²⁵ Fodorné 37.

²⁶ Hézser 214.

betegedéshez – vezet. Sok betegségnek nem az öregedés az oka, hanem az egyéni teherbírási határ ismeretének hiánya – vagy annak figyelmen kívül hagyása.

Pszichikai (lelki és szellemi) változások

Ezek a változások még inkább függenek a személyiségbeli adottságoktól és a felnőttkor során kialakított egyéni életviteltől – mondja Hézsér.²⁷

A fontosabb változások:

a) Szellemi képesség

Eddig általánosan elfogadott vélemény volt, hogy az öregedő ember intellektuális képessége folyamatosan leépül. Az újabb pszichológiai tesztek egészen más eredményt mutatnak: az életkor növekedése csak másodlagos szerepet.²⁸ A szellemi képességek megmaradása az öregedő embernél attól függ, hogy élete folyamán mennyire szokott hozzá a szellemi munkához, és ezt mennyire tartja továbbra is fenn. Ezért fontos, hogy az öregedő ember intellektuális szintjének megfelelő társaságot találjon.

b) Tanulási képesség

A *tanulási képességgel* kapcsolatban korábban az az általános vélemény alakult ki, hogy az öregedő ember már nem tud újat tanulni. Az újabb vizsgálatok viszont bebizonyították, hogy az öregedő ember *másként* tanul, mint a fiatalabbak. Ha ezt az érintett pedagógusok is figyelembe veszik, akkor bizony az idős emberek is tudnak újat tanulni. Fontos szerepet játszik a motiváció, mert az öregedő ember sokkal inkább választ keres arra, „miért kell ezt nekem megtanulnom?” Ha erről meggyőződött, akkor az igénye az, hogy az új anyagot áttekinthetően, konkrétan (ábrákkal illusztrálva) tárják elé. Ezt jó figyelembe venni. Innen is látszik, hogy az öregedő ember tanulási módja más, mint az ifjúé. Egy másik vizsgálat azt mutatja, hogy bár a tanulási tempó valóban lassabb, mint a fiataloknál, az öregedő az anyag mélyebb, alaposabb megértésére törekszik.

c) Emlékezőképesség

Az idősödő ember talán legtöbbet a feledékenységre panaszkodik.

A *memória* működési elégtelensége valóban komoly nehézségeket okoz. Ennek a képességének a hanyatlását rosszul éli meg az öregedő személy, mert sokkal nehezebben tud alkalmazkodni az állandóan változó környezetéhez.

²⁷ I. m. 204.

²⁸ Az öregedéssel járó pszichodinamikai és viselkedésbeli változások részletes áttekintéséhez lásd Hersen, Michel, Van Hasselt, Vincent B. (szerk.): *Handbook of Clinical Geropsychology*. Springer, 1998, 51–70.

A memória kognitív képesség, és három funkciót foglal magába: a *szenzoros regisztert*, a *rövid és a hosszú távú emlékezetet*. Az információ tárolása és előhívása a három komponensen keresztül történik. Az idősök és a gyerekek azok, akik a legtöbb információvesztéssel számolhatnak a szenzoros regisztráció folyamatában. Ez az a folyamat, amely a környezet információit szállítja a rövid távú emlékezetbe. A rövid távú emlékezet befogadóképessége feltehetően korlátozott, tehát előbb továbbbírnia kell az információt a hosszú távú emlékezeti tárba, hogy újabbat tudjon felvenni. Kísérletekkel igazolták, hogy a rövid távú emlékezeti kapacitás az élet során nem változik, ezzel szemben az információtovábbítás módja nagymértékben függ attól, milyen módon történik az emlékenyom enkódolása és dekódolása – ez utóbbiak viszont az *információ szervezettségével* függenek össze. Vizsgálatokkal kimutatták, hogy az idősebbeknél szembetűnő rövid távú emlékezeti gyengülés az információ organizációjában mutatkozó hiányosságokkal áll összefüggésben. F. Pogány Judit szerint²⁹ ez a közvetlen emlékezeti teljesítmény bizonyos speciális tréningekkel javítható. Ennek révén az idősödők az információ jobb feldolgozására kapnak késztetést és ötleteket.

d) Pszichomotorikus változások

A pszichomotorikus változások pszichikai törvényszerűségek, folyamatok által irányított mozgási folyamatok. Az ember pszichomotorikus képességei a 30. életévtől kezdődően folyamatosan lassulnak. Ez azt jelenti, hogy megnövekszik a reakcióidő, vagyis az ember lassabban reagál a külső ingerekre, mint korábban. Hogy ez mennyiben befolyásolja az embert, az nagymértékben függ a környezet viszonyulásától és a korábban kialakított képességektől, valamint a személyes érdekeltiségtől. Ha például valaki valami apró hibát követ el munkájában, és erre a környezet úgy reagál, hogy ez persze öregsége miatt van, akkor hamarosan vélhetőleg újabb hibát követ el.

e) A személyiségben bekövetkező változások

A szakirodalom arra hívja fel a figyelmet – mondja Hézser Gábor³⁰ –, hogy itt megint az a fontos, hogyan és milyen kérdést fogalmaznak meg a kutatók.

Ha a vizsgálódás *hosszmetsetszeti* irányt követ, vagy pedig az a kérdés, mennyiben változik az ember személyisége élete folyamán, akkor megállapítható: a személyiségalkotó jegyek messzemenően állandók.

Ha a vizsgálódás *keresztmetsetszeti* irányt követ, például hogy az egyik korosztály milyen sajátosságokat mutat más korosztályokhoz viszonyítva, nyilvánvaló különbségek mutathatók ki. De más, fiatalabb korosztályoknál (például 30 és 40

²⁹ Fodorné 38.

³⁰ Hézser 207.

évesek összehasonlítása esetén) is hasonló mértékű változások állapíthatók meg. Ha tehát változásról akarunk beszélni, akkor csak az *életkorral* járó változás állapítható meg, amely nem speciálisan az idősödés korát jellemzi.

A gerontopszichológia szerint az öregedés folyamán jelentkező személyiségbeli változásokért (amit korábban kizárólag az életkorral hoztak összefüggésbe) a környezet által gyakorolt kontroll funkció-átalakulása felelős. Vagyis a környezet az idősökkel szemben elnézővé válik, és ezáltal diszkriminálja az öregedő embert, aki azt érzékeli tehát, hogy bizonyos dolgok megengedhetők, sőt mintha bizonyos fokig „el is várnák” ezt tőle – így hát egy idő után meg is akar felelni ezeknek az „elvárásoknak”. Ekként válhat „aranyos”, „bolondos” öreggé. Ezzel szemben azok az öregedő emberek, akik társadalmi pozíciójuknál fogva ezt nem engedhetik meg maguknak, nem is válnak ilyenekké. Téves volna mindebből azt gondolni, hogy az öregedés „problémamentes” lenne. Az eddig elmondottak célja nyilvánvalóan az volt, hogy segítsen egy korábbi, egyoldalú elképzelést korrigálni.

Szociális változások

Gyakori és téves felfogás, hogy az öregedő embernek nincs szüksége páros kapcsolatra. Nemcsak a közvéleményben lehetett találkozni ezzel a nézettel. A szociálpszichológiában hosszú időn át uralkodott egy olyan nézet, amely szerint az öregedő ember alapvető szükségletei közé tartozik a *szociális kapcsolatok* csökkenése és csökkentése. A „kötetlenségi elmélet” (disengagement theory) szerint az idős ember akkor érzi jól magát, ha visszahúzódhat, egyedül maradhat.

Az újabb megfigyelések megdöntötték ezt a tételt és azt állítják, hogy az idősödő embernek is szüksége van az *aktivitásra* („aktivitáselmélet”). Az aktivitás elmélete szerint a tevékenység magába foglalja a páros kapcsolat iránti igényt is. A kellő kapcsolat és aktivitás hiányában elhatalmasodhat a fölöslegessé válás érzése. Egy statisztikai adat szerint a nem egyedül élő öregek, azok tehát, akik házastársuk halála után új társra találtak, magasabb kort érnek meg, mint akik egyedül folytatják életüket. A páros kapcsolat alapvető szükséglete az öregedő embernek is, de ez olykor összeütközésbe kerül a morális normákkal, hiszen egy megözvegyülő embernek nem illik idős korában társat keresni, ez az elhunyt iránti hűtlenséget jelentené. Ebből egyféle ambivalencia-konfliktus adódhat.

Az öregedő házaspároknak megoldást kell találniuk néhány olyan nehézségre, amely erre az életszakaszra jellemző. A válságok (a „kríziselmélet” szerint) mindig magukban hordozzák a fejlődés, megújulás esélyét is. Ez érvényes az öregedő ember házasságára is. A megszakadó kapcsolatok kiváltotta emocionális válság egyben lehetővé teszi, hogy a pár tagjai közösen keressenek választ az eg-

zisztenciális kérdésekre. A közös keresés pedig egymás jobb megismeréséhez és megértéséhez is vezet, ami erősíti, sőt újabb alapokra helyezheti a kapcsolatot. A gyermekek szülői házból való kikerülése, a munkahely kötöttségeinek megszűnése új életmódot tesz lehetővé. Az idősödők jobban figyelembe vehetik individuális igényeiket és felismerik a közös érdeklődési területeket.

A szexuális élet alakulása az öregedő emberek esetében is erősen függ attól, hogy milyen a pár kapcsolata. Jó kapcsolat esetében a szexuális aktivitás magas korig megmarad és erősíti a kapcsolatot. Riemann³¹ szerint „az öregedés nemcsak folyamat, hanem feladat is – együtt megöregedni úgyszintén. Egyetlen más életkorban sem ilyen nagy a párkapcsolat értéke. Ha a párt eddig első renden a szexus kötötte össze, az bizony idővel megfogyatkozik, mert a lényeg immár lelkiekben található. Gyöngédség, bensőséges, mély meghittség, a közösségnek új formája alakulhat ki és kaphat nagyobb jelentőséget.”

Amerikai pszichológusok által végzett felmérések szerint öregedő férfiak szexualitásuk csökkenését (impotencia) elsősorban egészségi állapotukkal magyarázzák és csak ritkán kapcsolati nehézségekkel. Fiataloknál a helyzet fordított, ők az okot elsősorban a kapcsolat megromlásában látják. Mindkét esetben döntő jelentőségű, mennyire jó a páros kapcsolat. Azáltal, hogy az öregedők az okot önmagukban keresik, nem csak tévednek, hanem növelik magukban az elbizonytalanodás érzését is – mondja Hézser Gábor.³²

Gyökössy³³ szerint „minden gerontológiai tudomány, amely az öregedő és az öreg ember szexuális életével foglalkozik, megegyezik abban, hogy a szexuális vágy és sokakban a szexuális tevékenység a halálíg eltart(hat).”

Nincsenek általános érvényű szabályok arra, milyen legyen az öregkori szexuális magatartás. S amint már említettük, a szexualitás szerepe az öregkorban nagyon sokrétű lehet. De fontos, hogy az idősödők vonzóak legyenek egymás számára, s ez a külső ápolásánál kezdődik. Különösen veszélyes, ha valaki elhanyagolja testét, elhagyja magát, mert ezzel mintegy kiemeli öregedését, de főleg azt a viszonyulást, amely a beletörődést árulja el, azt tudniillik, hogy az öregedő ember már alábbhagyott igényeivel, „úgysem érdemes”. Ennek az önfeladásnak lelki visszahatásai vannak – állítja Riemann.³⁴ Az ilyen magatartás gyakran kez-

³¹ Riemann 31.

³² Hézser 214.

³³ Gyökössy Endre: *Öregedés, öregség*. In: Jelenits István- Tomcsányi Teodóra (szerk.): *Tanulmányok a vallás és lélektan határterületeiről*. Semmelweis Egyetem-TF- Párbeszéd (Dialógus) Alapítvány, Budapest 2003, 228-243. 238.

³⁴ Riemann 32.

de a kisgyerekkori magatartási normákba való regressziónak. Ilyenkor valóban ismét gyerekké válik az ember; lelkileg is „aligha van kínosabb dolog, ami úgy szemben állna az öregkor értelmével, mint a visszaesés az infantilizmusba, amikor öreg emberek gyermeteggé válnak, s idétlenül méltóságukat veszítik. Más dolog, ha organikus agyi folyamatok okoznak ilyen szétesést – azoknak ki vagyunk szolgáltatva. Különbözik viszont teljes mértékben felelősek vagyunk öregkorunk méltóságáért vagy méltatlanságáért” – állítja Riemann.³⁵

Interdiszciplináris gerontológia

A szemlélet és az igény, amely az emberi lét alapvető dimenzióinak (biológiai, pszichikai és szociális) szinopszisára törekszik, különböző tudományágak együttműködését kívánja meg – állítja Hézser.³⁶ Mára már felismerhetőek az *interdiszciplináris gerontológia* első jelei, részletes kidolgozására azonban még várni kell.

Hogy milyen lehet egy interdiszciplináris gerontológia, mi jellemzi vizsgáldásának irányát és gondolkodásmódját, azt a következő néhány utalás érzékelteti:

- az öregedés elsősorban *individuális* folyamat, amelyre csak részben alkalmazhatók általános szabályszerűségek és felismerések;
- az öregedési folyamat *nem egyirányú*, nem definiálható kizárólag negatívumok által; az öregedés nem elváltozás, hanem különböző irányokban mutató változás;
- az öregedési folyamatot jelentősen befolyásolja az *öregedésre való felkészülés*, valamint az öregedőkre vonatkozó „*társadalmi*” elképzelések.

Az öregedés mint individuális folyamat

Az alakuló interdiszciplináris gerontológia egyik legfontosabb jellemzője, hogy az öregedést *individuális folyamatként* igyekszik megérteni. Ezzel nem szűnnek meg az átfogó kutatások, továbbra is feladat marad azoknak a biológiai, pszichikai és szociális jelenségeknek kutatása és leírása, amelyek az életkor növekedését jellemzik (amelyeket az előbbiekben ismertettünk). De ezeket a jelenségeket nem tekinti *törvényszerűnek*, hanem *lehetőségeknek, változatoknak*.

³⁵ Uo. 34.

³⁶ Hézser 202.

„Az idősök életerejét három fő tényező befolyásolja: alkati adottságok, fizikai egészség és a sorskönyv típusa. Ugyanez a három faktor játszik szerepet abban is, milyen életkorban öregszi meg valaki, ismerünk nyolcvanéveseket, akik vidáman futnak, mint a nyúl, és testi-lelki roncs negyvenéveseket” – mondja Eric Berne.³⁷

Butler³⁸ már említett művében arról beszél, hogy az öregek „hozzájárultak és hozzájárulnak saját sorsukhoz”. A tapasztalatok is azt mutatják, hogy az öregek még tisztábban és világosabban válnak azzá, amik mindig is voltak. És az a mód is, ahogyan megöregszenek, már sokkal hamarabb kialakult bennünk.

Találkoztunk már olyan személyiségekkel, akiket Fisher³⁹ *élénk személyiségeknek* nevez, akik fiatalon és idősen is derűsek, boldogok, elevenek. De mivel az öregség stresszhelyzeteket idéz, és ilyenkor a negatív vonások erősödnek bennünk, így negatív tulajdonságaink ilyenkor még jobban fokozódnak.

Az öregedés előhívhat bennünk új képességeket, amelyek korábban nem jöttek elő bennünk. Nagyobb bölcsességet, nagyobb szabadságot. Nagyobb nyíltságot önmagunkkal és másokkal szemben.

Az öregedés nem egyirányú

Általánosan megfogalmazható, hogy az öregedési folyamat nem egyirányú, nem jellemezhető kizárólag negatív jelzőkkel. Ezért is nagyon helyénvaló az *öregség* szó helyett az *öregedés* kifejezést használni.

Amint már előbb is többször említettük, nagy jelentősége van annak, hogy az ember *felkészült-e az öregedésre* és mennyire *érett személyiséggel* érkezik ebbe a korba, mennyi *spirituális tudást* halmozott fel addig megtett életútja során.

Senki sem tagadhatja, hogy az öregedés sokféle veszteséggel jár: az öregedő ember elveszíti egészségét, embereket, azokat, akiket nagyon szeretett, helyét a társadalomban, munkáját, státusát, a szükségesség tudatát. Mégsem beszélhetünk az „öregkorról” általában. „Az öregkor nem csupán betegség, befejezés vagy várakozás a halálra” – hangsúlyozza Riemann.⁴⁰

Jó öregkort élhetnek az újjászervezők, akik aktív életet élnek. De boldog öregkort élhetnek azok is, akik speciális érdeklődések felé fordulnak: kertész-

³⁷ Berne, Eric: *Sorskönyv. Az emberi játszmák folytatása*. Háttér Kiadó, Budapest 1997, 216.

³⁸ Butler, R.: *Why Survive?* Harper- Row, New York 1975, 414.

³⁹ Fisher 235.

⁴⁰ Riemann 310.

kednek, unokákkal foglalkoznak. De élhetnek szép öregkort a befelé forduló emberek is, akik alacsonyabb aktivitási szinten élik életüket. És vannak, akik erre a korra vetik le álarcaikat, amit egész életükön át viseltek és mutatják meg igaz énüket.

Viorst⁴¹ szerint „könnyebb megöregedni, ha nem unatkozunk és másokat sem untatunk, ha emberek vannak körülöttünk és tervek, akikkel, amelyekkel törődünk, ha eléggé nyitottak, rugalmasak és érettek vagyunk ahhoz, hogy bele-törődjünk veszteségeinkbe.”

„A szeretetnek és az elvárásoknak az a folyamata, amely már gyerekkorban elkezdődött – segít bennünket a végső veszteségekre való felkészülésben. De kifosztva – az öregség sok mindent elvesz tőlünk, amit szerettünk saját magunkban – ráébredhetünk arra, hogy a jó öregkor azt a képességet követeli tőlünk, amit az *én meghaladásának* nevezhetünk. Ez azt a képességet jelenti, hogy örö-münket tudjuk lelteni más emberek örömeiben” – írja Robert Peck.⁴² És képesek vagyunk törődni olyan eseményekkel, amelyek nem kapcsolódnak közvetlenül érdekeinkhez, be tudjuk fektetni tőkénket a holnap világába, abba a világba, amit már nem láthatunk. Az én meghaladása teszi lehetővé, hogy bár véges voltunk tudatában emberek és eszmék keresztül a jövőhöz kapcsolódjunk. Ha intellektuális, spirituális vagy akár anyagi jeleket hagyunk magunk után, kapcsolódunk a jövőhöz.

De gazdagíthatja életünk minőségét az is, ha a pillanat lehetőségét hangsúlyozzuk, és az *itt* és *most*-ban élünk. Jó megtanulni, nem törődni az idővel, hanem megtanulni átélni a pillanatot, amit Butler⁴³ „a jelenlét elementáris átélésére való képességnek” nevez, vagy Fisher⁴⁴ „az öregkor jutalmának”, „amikor egy gyermek kacagásának zenéje, vagy a napsugár fénye egy virágon éppen annyira szívbe markoló, mint egy kislány hangja egy kamasz fülének”.

Gazdag az öregkor, ha a jelennek és a jövőnek értéke van. Úgy, hogy emlékezetünkben tartjuk múltunk nagy pillanatait is, amit bármikor bebarangolhatunk – állítja Blythe.⁴⁵

A múlt vizsgálata az a nagy feladat, amelyet Erikson az emberi élet nyolcadik korszakára tűz ki. És ha ennek számba vétele nem kétségbeeséshez, hanem

⁴¹ Viorst 322.

⁴² Peck 492.

⁴³ Butler 410.

⁴⁴ Fisher 237.

⁴⁵ Blythe, R.: *The View in Winter*. Harcourt Brace Jovanovich, New York and London 1979, 87.

az integritás felértékelődéséhez vezet, akkor elfogadjuk „életünk egyedi és egyetlen folyamatát” – írja Erikson,⁴⁶ amelyben még a tökéletlenségnek is megvan a maga értéke és értelme. És el kell fogadnunk azt a tényt, hogy „magunk vagyunk felelősek saját életünkért” – mondja Erikson.⁴⁷

Az öregedésre való felkészülés

Azzal a gondolattal szeretném indítani ezt a fontos részt, amit annyira találoán fogalmazott meg a nagy pszichológus, Jung⁴⁸: „A legmélyebb fölkészületlenséggel lépünk az élet délutánjába, sőt ennél is rosszabbul: eddigi igazságaink és ideáljaink hamis előfeltételezéseivel tesszük ezt. Életünk délutánját nem élhetjük ugyanazon program szerint, mint a délelőttöt, mert ami délelőtt sok, az estére megfogyatkozik, s ami délelőtt igaz, az estére már nem az.”

A felnőttkor nyugdíjas szakasza (55–65) már nem felfelé ívelő szakasz, hanem az érett felnőtt ember készülődése az öregedés korára. Az ebben a szakaszban élő ember számára olyan tevékenységek ígérhetnek sikert (közélet, politika, tanácsadói munka, szakértői feladatok), amelyeknél a higgadságra, a széles látókörre, a nagy élettapasztalatra van szükség.

Nagy kihívások érik ebben a korban az embert: hanyatló fizikai erő, romló egészség, nyugdíjazás, szerényebb jövedelem, önmaga újra-hasznossá-tétele, esetleg a házastárs, a barátok halála... Ezekből az egyik legkomolyabb próbatétellel a nyugdíjazás, amely sokak számára a feleslegesség érzését hívja elő. A legnagyobb veszély a bezárkózás, a baráti kapcsolatok felszámolása. Egy életszakasz valóban véget ér, de itt van a lehetőség valami új felé. Hiszen mennyi mindenre nem kerülhetett sor a hivatásbeli elfoglaltság miatt. „Kapcsolatok, kapcsolatok és megint csak kapcsolatok. Ez talán a legfontosabb segítség a nyugdíjazás utáni depresszió ellen” – jelenti ki Debrecenyi.⁴⁹

Azt tartják, hogy az idősödő, egyre több testi és lelki kinnal küszködő ember nyitottabbá válik a végső nagy kérdésekre, s így közelebb kerülhet Istenhez.

A nyugdíjas korszak igazi nagy döntése ez: bölcs, egészséges kedéllyel vállalta-e az e korban levő ember, hogy az öregedés ideje következik – lemondásokkal

⁴⁶ Erikson, E. H.: *The Identity: Youth and Crisis*. W.W.Norton- Co., New York 1968, 139.

⁴⁷ Erikson: *Identity*, 139.

⁴⁸ Jung, C. G.: *Gondolatok az életről és a halálról*. Kossuth Kiadó, Budapest 1998. 63.

⁴⁹ Debrecenyi 113.

és új lehetőségekkel –, vagy pedig folyvást a múltat siratja, nem találja helyét a megváltozott körülmények között és lázadozik az öregedés ellen.

„Minden, ami az életben előkészítetlenül éri az embert, mélyebben vagy keményebben sújtja. Mivel bizonyos határig rendelkezünk az előrelátás képességével, sok mindenre fölkészülhetünk, mindenekelőtt természetesen olyan dolgokra, amelyekre tapasztalati alapon számíthatunk. Ilyen az öregség is: számolnunk kell vele” – mondja Riemann.⁵⁰ És abban, hogy mire is kellene figyelni a felkészülésben, a következőket ajánlja:

- leghamarabb anyagilag kell felkészülni (biztosítás, takarékoskodás, végrendelet)

- egészségileg: időnként orvoshoz menni lappangó betegségek megelőzése végett

- egészséges életmód: sportolás, testsúlyra való figyelés

- önmagunkra való figyelés: úgy élni a mának, hogy közben a jövőre is gondoljunk.

Ha felkészületlenül ér az öregség, az üresség-érzés még inkább elural. Az ilyen szülő nem képes felnőtt gyerekeit elengedni, mert még szüksége van rájuk, és úgy viselkedik, hogy gyerekeiben lelkiismeret-furdalás támadjon, ha mégis magára hagyják. Az ilyen családban gyakoriak a tragédiák. A szülői szeretet oltárán sokszor mutatnak be gyermekáldozatot – állítja Riemann.⁵¹ S ezek a gyerekek aztán nem kötnek házasságot, nem merik a maguk életét élni. Biztos, hogy gyakran a gyerekek gyengeségeiről is szó van, de fölbecsülhetetlen, mekkora hatással van a fiatal felnőttre a szülői hálaelvárás, és az a meggyőződés, hogy adása a szüleinek.

Az embernek legkésőbb élete delén el kellene gondolkodnia, milyen lehet majd az élete, ha gyermekei elkerülnek otthonról. Természetesen nem könnyű elengedni gyerekeinket. De ha el tudjuk engedni őket, az egyben első gyakorlat a öregségre való készülődésünknek. Hiszen az öregség nagy leckéje: megtanulni az elszakadást. Az elereszteni tudó szemlélet abból az új látószögből mutat meg nekünk sok mindent, hogy valójában és végtére is mi visz előbbre, mi tesz érettebbé.

A *búcsúvétel képességéhez*, amely oly szükséges az öregkorban, egy másik is járul, amelyet úgy lehetne nevezni, hogy *alkotó* vagy *konstruktív szempont* – mondja Riemann.⁵² Az alkotás olyan kreatív tevékenység, amely önerőből járul

⁵⁰ Riemann 40.

⁵¹ I. m. 42.

⁵² Riemann 46.

hozzá az öregkor megformálásához. Ezt is „elő kell készíteni”, hiszen nem lehet elvárni, hogy az öregedő embernek hirtelen új képességei szülessenek. Vannak olyan szerencsés helyzetűek, akik hivatásukat jóval tovább gyakorolhatják, mint mások, s eközben az öregkornak olyan érettségére jutnak el, amelyen a beteljesedés jegyei látszanak. De eltekintve a kivételektől minden emberben rejlenek olyan kiaknázatlan lehetőségek és tehetségek, amelyekre most időt szakíthat. Egészen új dolgokat fedezhet fel magában az ember, ha képes elszakadni attól az elképzeléstől, hogy létjogosultsága csak annak van, ami hasznos, és csak azért kész foglalkozni valamivel, ami neki örömet jelent. „Ez a célmentesség óvhat meg az öregkori elreménytelenedéstől, mert semmi sem öregít gyorsabban, mint a rezignáció, amellyel az ember ítéletként mondja ki magára: öreg vagy!” – fogalmazza meg Riemann.⁵³

Az öregedési folyamat és a modern társadalmi környezet

Az újabb kutatások az öregedési folyamat és a társadalmi környezet közötti összefüggésre irányítják a figyelmet. Ennek az összefüggésnek a vizsgálatát az is indokolja, hogy a modern, civilizált társadalom a jelek szerint nem könnyítette meg az öregedés folyamatát, sőt egyes feltételezések szerint egyértelműen megnehezítette.

Hézser Gábor⁵⁴ szerint olyan értékrendszer és olyan ember-ideál alakult ki, amelyben az öregedő embernek nincs meg a megfelelő helye, másrészt pedig úrráserősen növekszik az idősek aránya a lakosságon belül.

Az orvostudomány fejlődése, a közegészségügyi viszonyok javulása, az életvitelben bekövetkezett változások eredményeképpen megnövekedett a várható életkor. A századfordulóhoz képest például megháromszorozódott a 60 éven felüliek száma. Ugyanakkor a munkaviszonyban eltöltött évek száma csökkent, a nyugdíjkorhatár pedig alacsonyabb lett.

Gerontopszichológiai és lelkipásztori szempontból fontos tény, hogy az öregedő ember nem saját megítélése szerint válik ki a munkás létből, hanem akkor, amikor *kell*, amikor elérte a nyugdíjkorhatárt (eltekintve néhány foglalkozási ágtól). Megtörténhet, hogy a nyugdíjkorhatárt olyan általános testi-lelki állapotban éri el, amely szubjektíve nem indokolná a munkaviszonyból való kiválást. Ez számára jelentheti azt, hogy súlyos ellentét áll fenn az *önmegítélés* és

⁵³ Im. 47.

⁵⁴ Hézszer 209.

külső (társadalmi) megítélés között. És úgy érzi, hogy a társadalomnak már nincs szüksége az ő munkájára. A nyugdíjassá válás új társadalmi pozíciót jelent.

Az ember értékét a közvélekedés egyfajta mértékrendszerrel állapítja meg. Napjainkban ezen a skálán a következők fontosak: siker, teljesítőképesség, teljesítmény, karrier, kereset, vagyon. Az öregedő ember élete folyamán ehhez a mértékrendszerhez viszonyult, mások szerint ítélte meg magát. De jelenlegi helyzetében – nyugdíjas korában – képtelen ezeknek a kritériumoknak megfelelni, ezek szerint élni. Ugyanakkor azonban érzi, hogy környezete továbbra is e kritériumok szerint ítéli meg. Azok az értékek, amelyeket fel tudna mutatni – élettapasztalat, idő az önmagával és másokkal való foglalkozásra, egzisztenciális kérdések átgondolása – az előbb említett skálán nem találhatók meg vagy nagyon alacsony értékkel bírnak.

Az új értékrendszer új emberideált alakított ki. Szociológiai vizsgálatok igazolják, hogy az „ideális ember” aktuális jellemzői: fiatalság, attraktivitás, siker, intelligencia. Az öregedő ember nap mint nap tapasztalja ennek a szempontrendszernek az érvényesülését (például a reklámok által), és tudatosodik benne, mennyire nem illik bele ebbe a képbe, aminek természetesen az értéktelenné válás érzése a következménye. Lelkigondozói feladat olyan értékrendszernek a kialakítása, amelyben az öregedő ember, az öregség is helyet kap a maga értékeivel.

Konklúziók és javaslatok

Tabuk: öregség – betegség – halál

Induljunk ki abból, milyen tabu az életkor emlegetése, mennyire nem illő beszélni erről, vagy netán valakit megkérdezni – kivált, ha nő –, hogy hány éves. Az öregség, a betegség és a halál – egyféleképpen egyaránt tabuk. Nem beszélünk róluk, mert félelmet váltanak ki bennünk. Inkább félretesszük, és úgy viselkedünk, mintha nem is léteznének, vagy legalábbis minket nem érintenének. S ezt elhítelve magunkkal nem is foglalkozunk velük. De amikor valamilyen formában mégis találkozunk velük, megdöbbenünk és kétségbeesünk.

A. C. mesélte, hogy amikor életében először megkérdezte orvos anyukáját: „Anyá, te is meg fogsz halni?”, azt a választ kapta: „Ne félj, mert addig felfedezik a csodaszert.”

A csodaszer persze azóta is várat magára. És hogy fog felkészülni az ember öregségre, betegségre, halálra, ha gyermekként azt tanítják neki, hogy ezek nem fognak létezni, nekik nem kell majd ezzel szembenézni, mert addigra mind megoldják ezt a tudósok?

A gyerekek elég korán (általában négy éves koruk körül) teszik fel a kérdést, hogy „Anya, te is meghalsz?” vagy „Mi is meg fogunk halni?”. És hihetetlenül fontos, hogy mit válaszolunk ezekre az első kérdésekre és mit sugall magatartásunk, amikor a felvetett kérdésekre válaszolunk, vagy éppen elutasítjuk a választ.

Talán túl sokat halljuk, hogy nevelésünk meghatároz minket. De nem is sejtjük, hogy milyen erejük van azoknak a mondatoknak, amelyeket gyakran ismételtetnek, ismételtettek nekünk. Ezért kellene nagyon vigyáznunk szülőkként és nagyszülőkként, mit is válaszolunk gyermekeinknek, unokáinknak a feltett kérdésekre. Emellett talán még fontosabb a kényelmetlen kérdésekre „válaszul” adott magatartás. Mert a magatartás sokkal erősebb tud lenni, mint a verbális kommunikáció. Sokszor persze egyszerűen úgy reagálunk, mint ahogy minket is neveltek, azt tesszük, amit magatartások és szavak által elsajátítottunk. És valljuk be, sokkal egyszerűbb röviden elintézni, hogy „majd jön a csodaszer”, mint időt szakítani és elmagyarázni azt, amivel még mi magunk sem voltunk képesek szembesülni.

Ugyanakkor itt kell megemlítenünk azt is, ami szintén jellemző a mostani gyermeknevelésre (persze vannak kivételek), hogy gyermekeinket nem visszük beteg ember közelébe, nem visszük be a kórházba meglátogatni a beteg rokont, mert ez a gyermekben válságot idézhet elő. Olykor talán annyira próbáljuk óvni gyerekeinket minden rossztól, hogy éppen ezzel ártunk nekik.

Miért ne tanulhatná meg a gyermekünk, hogy a kórház nem a világ legszörnyűbb helye, s a fehérköpenyes emberek nem ellenségek, hanem azért vannak, hogy a betegeken segítsenek?! Talán azért nem visszük be gyerekeinket, mert úgy gondoljuk: nem neki való a kórház, ne ismerkedjen meg a rosszal, a nehézséggel. Csakhogy bármikor bekövetkezhet olyan helyzet, hogy valamilyen betegség folytán ők maguk szorulnak az addig elkerült, elleplezett kórház szolgáltatásaira.

Vagy gondolkodjunk el azon, mennyire ártalmas lehet a következő magatartásforma: A. C. mondja fegyelmetlenkedő gyermekének: „Ha nem viselkedsz, elviszlek az orvos nénihez, hogy megszúrjon!”

Lehet, hogy amikor az öregségtől félünk, voltaképpen a betegségektől félünk. A betegségek pedig azért félelmetesek, mert halálosak is lehetnek.

Az ember természetesen fél a haláltól, és minden, ami végső sorsára emlékezteti, szorongással tölti el. Sokszor belevetjük magunkat a feladatokba, a szervezésbe, sok-sok munkába temetkezünk, így nincs időnk gondolkodni a „nagy kérdésekről”. A testi hanyatlás azonban feltartóztathatatlan, még ha nem akarunk is tudomást venni róla. A betegség közelsége éppen azért tud félelmetes lenni, mert érezteti velünk ennek a szembenézésnek az elkerülhetetlenségét.

Bárhogy történjék is a szembesülés, az öregedést észlelő ember kétségbe esik. Mert úgy érzi, a fiatalság elvesztésével minden odalesz. Elveszti azt, ami a társadalom számára is olyan fontos érték. Talán éppen ezért vált tabuvá az életkorra való rákérdezés is, hiszen ezzel is „takargatni” tudjuk, voltaképpen hol is tartunk.

És mennyire félelmetes, ha kortársunk hal meg! Gondoljunk csak arra, mennyire megdöbbenő, amikor fiatalabbként egy velünk egykorú halálhírével szembesülünk! Sajnáljuk őt, de arra is gondolunk, hogy *velünk is megtörténhet*. Az idősebbek pedig még gyakrabban tapasztalják ezt.

Faluközösségekben azt is gondosan számon tartják, kik haltak meg, és kik élnek a kortársak közül. Nehéz elfogadni, hogy a számunkra kedves emberek meghalnak; a kortársak elvesztése pedig olyan, mintha figyelmeztető jel lenne: most már rajtam a sor.

Ez nemcsak fájdalom! Beszűkülést is magával hoz, mert kevesebben maradnak életben azok közül, akiket ismertünk, akik jó barátaink voltak. S az öregedő ember már nehezebben teremti új kapcsolatokat, nehezebben szerez új barátokat.

Nem készülünk az öregségre

Úgy gondolom – és gyakran tapasztalom is –, az emberek nagy része nem készül tudatosan az öregségre.

De hogyan is lehetne felkészülni valamire, amiről még beszélni sem illik?

Ebben a felkészülésben határkő lenne a nyugdíjba vonulás. Pontosabban: már a nyugdíjba vonulás előtt meg kellene történnie egyfajta készülődésnek.

A nyugdíjba vonulás ideje azért alkalmas, mert mindenki érzi: ez valaminek a vége és egy újnak a kezdete. Van, aki várja és készül rá, új lehetőségnek tekinti. Van, aki nem is mer rágondolni, és készületlenül éri az új életforma. Figyeljük csak meg a következő vallomásokat:

K. X.: „Miután lehúztam 40 évet ugyanazon a helyen, ott álltam kezemben a közösségtől kapott ajándékkal, és fogalmam sem volt, hogy miként tovább!”

P. R. (35 éves): „Sokszor gondolok arra, mennyi szép dologra lesz időm nyugdíjas koromban (ha megérem)! Végre olvasok és írok, kirándulok, sokat utazom és kényeztetem az unokáimat.”

És hány olyan fiatalos nyugdíjossal találkozunk, aki bár egyik munkahelyén nyugdíjba vonul, folytatja máshol, egy más közösségben, esetleg rövidebb munkaidővel.

A nyugdíjas kornak talán az egyik legjellemzőbb nehézsége, hogy az időnk, amely évtizedeken keresztül szorosan beosztott volt, hirtelen felszabadul, és most magunknak kell új időbeosztást megterveznünk. Az ehhez való viszonyulás sokféle lehet – amint a fenti példák is mutatják. Elég gyakori, hogy sokak számára a feleslegessé válás lesz uralkodó érzés, amit sajnos sok esetben depresszió követ.

Külön csoportba sorolhatók azok, akik magas pozícióból vonulnak nyugdíjba. A „hatalmon” levők nem is sejtik, mennyire azonosulnak funkciójukkal, és ez milyen hatást gyakorol személyiségükre. Sajnos igen sokszor személyiségtorzulás is megfigyelhető. Aki megszokta, hogy emberek lesik és teljesítik utasításait, mindenki szebbik oldalát mutatva tiszteleg és engedelmeskedik, annak nehéz elfogadni, hogy nyugdíjba vonulása után megszűnik a hatalom, nélküle is megy tovább az élet, személye nem pótolhatatlan. És igen kellemetlen azt tapasztalni, hogy akiket hűséges embereinek tartott, már nem is törődnek vele, mert az új hatalom kegyeit lesik.

Ilyenkor még erősebb lehet a fölöslegessé válás érzése. És az is megtörténik, hogy depresszió helyett agresszióról beszélhetünk, túlérzékenységből, sértődöttségből kinövő bosszúállásról. Amint S. A. mondja: „Addig volt jó, amíg jelentettem valamit. Most már nem is köszönnek.”

Javaslatok. Megoldást jelenthető ötletek – nem csak az öregségre?

Szemléletváltás

K. L.: „Szörnyű tapasztalni, hogy telnek az évek, és egyre csak öregszünk. A negyven fele haladva, egyre rosszabbul érzem magam!” Engem azért mégis meglep az ilyen vallomás. Mert bár negyven körül az ember tényleg tapasztalhatja a fizikai hanyatlást, talán nem kap figyelmet és elég értékelést bennünk az, ami fejlettebb, egyre szebb és bölcsebb. Mentálhigiénés tréningeken és órákon azt tanítom, hogy létünk több görbén fut, ez könnyen ábrázolható is. Van egy testi görbénk, ami egy idő után hanyatlik és lefelé halad. De van egy lelki, szellemi görbénk is, amely egyre többet „lát” és „tud”, amely felfele ível, és olyan dolgokat tapasztaltat meg velünk, amire fiatalabban nem lettünk volna képesek.

Hitem szerint minden kornak megvan a szépsége – és természetesen a nehézsége is. Ha minduntalan visszanézünk vagy túlontúl a jövőbe ábrándozunk, épp a jelent veszítjük el. Csak a jelenre figyelve tudjuk legyőzni a nehézségeket, és mindig felfedni a megragadható szépségét! Ezért nagyon csodálkozom, amikor velem egykorúak folyamatosan arról nosztalgiáznak, milyen jó volt tininek vagy fiatalabbnak lenni. Félreértés ne essék: nem arra törekszem, hogy megfosszuk értékeitől a múltat! Hiszen azt is jó felidézni és elemezni, helyes törekvés rendet

tenni – de ne a jelen rovására! Mert attól tartok, mindig visszafelé figyelve, csak a múlt értékeit idézve nem jut elég idő a jelen érzékelésére. Idetartozó kategóriába sorolhatók azok, akik mindig arról beszélnek, hogy ifjú korukban mennyit udvaroltak, hódítottak, milyen nagyok voltak! A múltat meg lehet ugyan szépíteni, de a jelenben való élés mutatja meg valódi személyiségünket!

Lelkigondozóként, úgy gondolom, fontos lépés lenne *megtanulni a jelenben és a jelennek élni*.

Bevallom, elég ritkán találkozunk olyanokkal – fiatalokkal vagy idősekkel, nőkkel vagy férfiakkal –, akik a jelenben élnek. Akik érzékelik és értékelik az időt, a jelen lehetőségét. Akik ki merik mondani, ha csak halkan is, hogy boldogok és elégedettek, hogy a mindennapi rohanásban mindig jut arra is idő, hogy a jelen időt éljék.

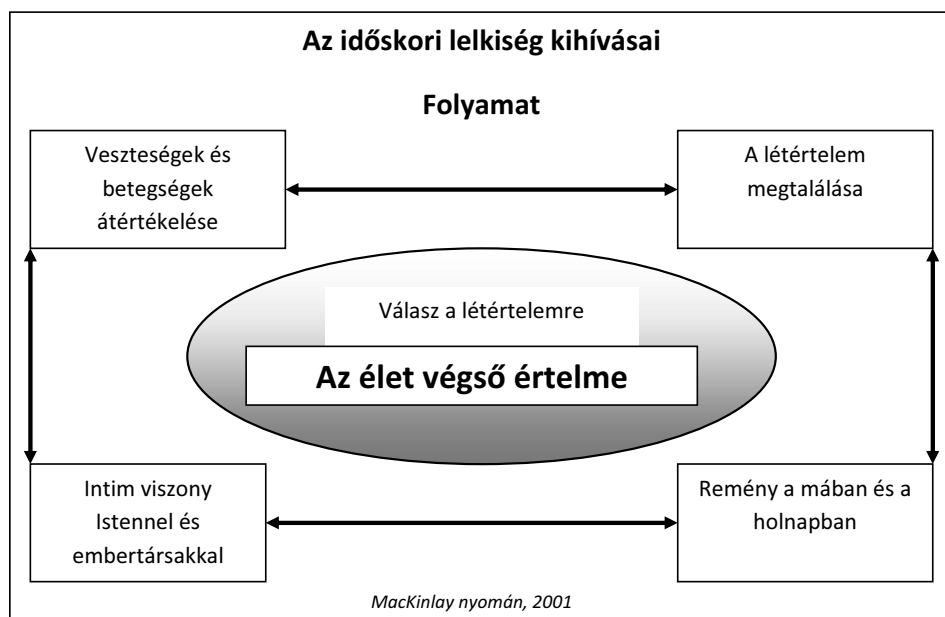
A kolozsvári Házsongárdi temetőben sétálva Dsida Jenő sírjánál mindig eszembe jut, ugyan hányan mernénk vállalva kimondani a költő sírfeliratának e sorát: „Megtettem mindent, amit megtehettem”? Vagy egyáltalán: hányan vagyunk, akik minden este úgy fekszünk le, hogy megelégedéssel tölt el a lét, s az új nap kezdetén az első érzés bennünk a hála, hogy újrakezdhetjük, hogy előttünk egy új nap, egy új lehetőség?

Kórházlelkészi munkám alatt természetesen sokféle emberrel és helyzettel találkoztam: súlyos betegekkel, reményvesztett életekkel, fogadalmakkal, hogy ha majd jobban leszek, mit teszek, haldoklókkal és élettől búcsúzókkal. Közben lelkigondozom őket, ők arra tanítanak, hogy minden perc egy-egy nagy lehetőség; sok értékes dolog szaladt vagy szaladhat el mellettünk, mert éppen másra figyeltünk. Életünk véges! Az új, teljesebb élet ne holnaptól, hanem *ettől a pillanattól* kezdődjék!

Harmóniában élni

Úgy gondolom, nagyon fontos, hogy az ember összhangban éljen önmagával, Istennel és embertársaival. Ehhez azonban az szükséges, hogy saját veszteségeit és testi leépülését a létértelem-keresés összhangosságában újra tudja értelmezni. Erre a körkörös folyamatra kínálnak szemléletes ábrázolást MacKinlay és társai.⁵⁵

⁵⁵ MacKinlay, Elizabeth; W. Ellor, James; Pickard, Stephen (szerk.): *Aging, Spirituality, and Pastoral Care: A Multi-National Perspective*. Haworth Pastoral Press, 2001, 65.

De harmóniában kell lennünk az idővel, tudatában, hogy létünk véges. Fitalon lázongva és „falakat döngetve” eszünkbe sem jut, hogy a lét véges, de később csak úgy tudunk harmóniába kerülni önmagunkkal, ha elfogadjuk, hogy a tükörből visszánéző arc mi vagyunk, képesek vagyunk elfogadni és megszeretni ezt az arcot, és nap mint nap érzékeljük, hogy a lét tele van értékekkel még számunkra is.

A harmóniában élés alapja az önismeret. Az önmegismerés pedig nehéz, fárasztó, sokszor kényelmetlen és kiábrándító munkával jár, mert éppen önmagunkkal kell szembenéznünk! Ráadásul tudatosságot és éberséget igényel.

De tudnom kell, hogy ki vagyok és mi vagyok, hol tartok és merre haladok!

Az öregedéssel szembesülő ember számára is rendkívül fontos, hogy vállalja ezt a szembenézést önmagával, helyzetével, nehézségeivel. A válságon nem lehet túljutni, ha letagadjuk, eltitkoljuk, nemlétezővé tesszük. A krízist csak a vele való szembenézés oldja fel. Új igazságokat kell megállapítani és új program szerint kell az életet átrendezni. A már említett jungi idézet szerint „az élet délutánján nem élhetünk a délelőtti programja szerint.”

Az önmegismerés egyik szakasza, hogy megvizsgálom mindazt, amit eddigi életemben tettem, megvizsgálom, mire jutottam eddig. Ez a szembenézés okozhat ürességélményt vagy elégedetlenséget, ám készíthet változtatásokra is! Ebben lehetnek segítségünkre a következők:

– Az első lépés mindenképpen önmagam megvizsgálása. Nemcsak a megtett út történéseinek elemzése, hanem az is, hogy valójában milyen vagyok – mintha kívülről figyelném magam: mik az értékeim, mit tartok fontosnak, mit teszek, hogy önmagammal jóban legyek, szentelek-e időt magamra, azt teszem-e, ami valóban a hivatásom? Képes vagyok-e szeretni? Igazán tudom-e, hogy a lét véges? S ha úgy gondolom, hogy önerőből képtelen vagyok erre, vagy éppen séggel túl nagy fájdalomban vagy veszteségben volt részem, hogy felemelkedjek, akkor ne féljek segítséget kérni!

– Embertársaimmal való kapcsolatom megvizsgálása. *Kik* vannak körülöttem, *vannak-e* körülöttem, *fontosak-e* nekem, vannak *barátaim*, mit teszek értük, szerettemért? Képes vagyok-e adni nekik és áldozatot hozni értük?

– Hiszek-e Istenben? Milyen típusú a vele való kapcsolatom? Meglátszik-e rajtam, hogy hozzá tartozom?

(Ezek persze mind olyan kérdések, amelyek fiatalokra és öregedőkre egyaránt vonatkoznak.)

Tudatosan készülni az öregségre

Az öregségre való felkészülésnek jóval a nyugdíjba lépés előtt kellene megkezdődnie. Mert az öregségre már fiatal korban készülni kell: 35– 40 évesen!

Amikor rég nem látott kortársainkkal találkozunk és magunkban megállapítjuk, hogy mennyit változtak, korántse gondoljuk, hogy mi hozzájuk képest fiatalodtunk! Természetesen nem arra gondolok ezzel, hogy igyekezzünk minél hamarabb beárnyékolgatni életünket az öregedéssel! Inkább realitásra, józan-ságra és tudatosságra gondolok! Bölcsességben gazdagodó öregedésre. Mert „a negyvenes életévhez közeledve mind a külső megjelenésben és a fizikai erőnlétben, mind az egészségi állapotban egyre észrevehetőbb hanyatlás zajlik” – írja Somogyiné Petik Kriszta.⁵⁶ A tükörbe nézve más kép fogad, mint amit szeretnénk. Mit válaszolunk a visszanéző arcnak? – „Nincs gond, még fiatal vagyok!” Vagy azon töprengek – elfogadva helyzetem –, mit is kellene tennem, hogy testi-lelki-spirituális létemre vigyázzak, és méltón, szépséggel éljem meg mindazt, ami ezután következik.

A nyugdíjba vonulás mindenképpen olyan határkő az ember életében, amikor szemben találjuk magunkat a változással, s ez szinte megköveteli a dolgok újragondolását. Nemcsak egy új típusú élet kezdődik el! A mindennapi futást és

⁵⁶ Somogyiné Petik Kriszta–Kézdy Anikó: *Van élet a fiatalság után? Útközben: a középső életkor*. In: Embertárs. V. évfolyam 1. szám. 2007.1. 4–10. 4.

eddig megszokott időbeosztást felváltja a jóval több szabadidő. A nyugdíjas kor az, amikor az embernek végre több ideje van arra, amit fontosnak tart. Hiszen mindennapi életünk egyik legnagyobb problémája éppen az időkrízis. A különös az, hogy sokszor éppen ez jelenti az öregkorban a nehézséget, hogy tudniillik megszűnik a pontos „betáblázás”. És valóban válsághoz vezethet olyan szempontból, ha az ember rádöbben arra, hogy eddig sem önmagával, sem Istennel, sem embertársaival nem foglalkozott. Természetes, hogy sokkal könnyebb azoknak, akik tudatosan már készültek erre.

Pár évvel ezelőtt az egyik amerikai öregotthonban élő, nyolcvan éves Ann azt mondta, hogy minden reggel úszni megy, hogy jól kezdje a napját. Nem is tudtam, min csodálkozzam jobban: azon-e, hogy nyolcvan éves, vagy azon, hogy ezt minden reggel megteszi. Mindenesetre arra sokszor gondoltam, hogy szeretném ilyen hangulatban megélni öregségemet. Aztán önkéntelenül is hazagondoltam: vajon hány nyolcvan éves kezd így a napját Erdélyben? Persze válaszolhatnánk gyorsan azt is, hogy nálunk nincsenek ilyen öregotthonok, az uszodák meg túl drágák. De úgy gondolom, itt másról is szó van: arról, hogy a mi társadalmunk másként viszonyul az öregséghez. Nagyon sokat számít az anyagi biztonság, de nálunk mintha szégyen lenne boldog öregedőnek lenni!

Ezért gondolom, hogy az öregedésre való felkészülést megnehezíti kultúránk értékrendje. Ezt segít nekem megfogalmazni a következő idézet: „erősebb hatású az a félelem, amelyet a spirituális perspektíva elvesztése nyomán anyagközpontúvá vált kultúra értékrendje hív elő: a fizikai hanyatlással az ember elveszíti élete addigi értelmét. És mivel az időskor értékeit nehezen vesszük észre, kétségbeeséssel reagálunk életkorunk előrehaladására” – fogalmaz Somogyiné Petik Kriszta.⁵⁷

Egy ellentmondás is megfigyelhető bennünk: hosszú és egészséges életre vágyunk, de nem tudjuk, mit kezdjünk az öregséggel. És talán nem is kapunk elég segítséget ahhoz, hogy készülni tudjunk, és meg tudjuk élni öregségünket. Nem beszélünk erről eleget, nem készülünk rá. „Hiányoznak azok a rítusok is, amelyek segítenék az átmenetet a fiatalkorból az időskorba” – állítja Bakó Tihamér.⁵⁸

Az öregségre való felkészülés fontos része az addigi út mérlegelése, amint azt az önismeretre utaló bekezdésben már említettük. Itt folytathatjuk azzal, mennyire fontos az új struktúra, a megvalósítandó feladatok kitűzése. Ebben segítségünkre lehet a megváltozott családi állapot (a gyermekek kikerülése) is.

⁵⁷ Somogyiné 5.

⁵⁸ Bakó 76.

Az öregségre való felkészülést nemcsak az elmúlástól való félelem nehezíti meg. A 21. században egy spirituális hiányról beszélhetünk (utaltunk erre a harmónia megtalálásáról szóló gondolatmenetben). A *spiritualitás* hiányában hogy lehet megvalósítható az *integritás*?

Az élet középső szakaszában a vallásosság kihívásaival találjuk szembe magunkat. Erikson személyiségfejlődési elméletének szakaszaival párhuzamosan Meissner⁵⁹ a vallási identitás (vallási önazonosság) fejlődését írja le. Minden életszakaszt egy pszichospirituális válság jellemez. Ezek megoldása akkor történik meg, ha az egyén sikeresen teljesítette pszichoszociális feladatait. Ezek a szolgáltatban jelennek meg, és olyan elkötelezést feltételeznek, amely a mások iránt érzett felelősségen alapszik. A szolgálat ellentétpárja a magába-fordulás.

Ha készülni akarunk az öregségre, érdemes néhány kérdést feltenni, és időt hagyni a válaszadásra. Érett felnőttként ezt mindenképpen meg kell tennünk! És ha megérezzük a bizonytalanságot, talán megértőbbek leszünk az öregedőkkel, és saját öregségünk sem ér oly váratlanul. E kérdések megfogalmazásában van segítségünkre Ittész Szilvia:⁶⁰

- Milyennek lát vagy látna most a nagymamám, nagyapám?
- Milyen öreg leszek én magam?
- Hol fogok élni? Kivel fogok élni? Kik lesznek körülöttem, és kik nem lesznek velem?
- Lesz-e pénzem, és ha igen, honnan? Mire fogom költeni?
- Mivel fogom tölteni napjaimat?
- Fogok-e olvasni, levelet írni, beszélgetni?
- Mennyit fogok tévét nézni?
- Lesznek-e unokáim, dédunokáim, és ha igen, mennyire fogom ismerni őket?
- Milyen nem szeretnék lenni?
- Tudok-e majd valamiben a környezetem segítségére, hasznára lenni?
- Lesz-e egyházi kötődésem, kapcsolatom?

Ennyi ráhangolódás után talán másként fogunk viszonyulni az öregséghez. A legfontosabb: tudatában lenni, hogy nincs idilli öregség.

⁵⁹ Meissner, W. W.: *Life and Faith. Psychological Perspectives on Religious Experience*. Georgetown University Press, Washington D.C. 1987, 22.

⁶⁰ Ittész Szilvia: *Negyven körül az öregségről. Esetek és élmények kapcsán*. In: Embertárs V. Évfolyam 1.szám 2007.1. 11-16. 14.

A generációk közötti kommunikáció

A. V.: „Itt ülök egy női mentálhigiénés csoportban, és azon gondolkodom, miért nem valósulhat ez meg csoporton kívül is? A huszonéves a nyugdíjassal együtt... együtt egy körben! Ő a szerelmet tanúsító piros rózsát hozta a közös vázába, én meg az egyenes szárú fehér szegfűt. Amikor hazamegyek, én az övét viszem magammal, mert olyan jól hat rám ez a fiatalos lelkesedés. Talán ő is tanul valamit tőlem...”

C. K.: „Elnézem a lányaim, amint kukoricát fejtegetnek 92 éves dédnagyanyjuk lábánál, és közben áhítattal hallgatják meséit, amiről, bár tudják, hogy fél évszázaddal ezelőtti igaz történetek, azt nem sejtik, hogy mennyire az életről szólnak! Micsoda kincset érő értékátadás!”

Példaadó történetek! Sok lelkigondozói beszélgetés mégis magukra hagyott és meg nem becsült öregekről szól – hogy összeszorul a szívünk.

A tegnap a kórházban a 70 éves K. N. mesélte: „Azt sem bánom, ha már holnap meghalok. Egy udvaron lakom a fiammal, hozzám sem szól, gyermekeit eltiltja tőlem. Ha iszik, meg is ver. Nekem nincs miért élnem!”

Hihetetlen az a kommunikációhiány, amely ott ágaskodik generációk között. Pedig csak le kellene néha ülni, időt szakítani és megbeszélni, kibeszélni a „dolgozat”. Sok fájdalmat meg lehetne előzni általa.

Sokszor a legnagyobb gond, hogy a különböző nemzedékeknek nincs idejük egymásra, többnyire a fiataloknak az idősekre. Pedig milyen jó lenne legalább a végső búcsú előtt sorompókat emelgetni és a ki nem mondott szavakat mondatokba ültetni.

Tudjuk, hogy válság válságot szül. Kórházban levő lelkigondozottjaim sokszor nem is annyira betegségüktől, mint inkább rendezetlen viszonyaiktól szenvednek. Az erdélyi lelkigondozásban erre külön is nagy figyelmet kellene fordítani. Van-e nagyobb megterhelés egy beteg embernek, mint rossz viszonyban lenni gyerekével?!

Társadmunkra még nem jellemző gyakorlat, hogy az emberek könnyedén segítségért folyamodjanak, ha bajt érzelnek. A kommunikáció javítása sokszor önmagában is nagy segítséget jelenthetne!

Szerencsére azért mégis az a gyakoribb, hogy a kórházi betegek mellett ott vannak a gondoskodó gyerekek, és sokszor úgy tűnik, hogy ez a helyzet: a szülő ágyhoz kötöttsége, a már felnőtt gyermek ápoló jelenléte lehetőséget ad arra, hogy még jobban erősítsék összetartozásukat. Sokszor ezekben a nagy szenvedésekben kerülnek közel egymáshoz a nemzedékek.

Visszatérve a generációk közötti konfliktusokra vagy véleménykülönbségekre: azt kell mondanunk, ezek természetesek és szükségszerűek. És hasznosak is abban az esetben, ha mindkét fél képes a megfelelő kommunikációra: „A fiatalok egyszer csak szembekerülnek az idősekkel. Az idősek és a fiatalok egymás szemébe néznek, és felfedezik, hogy külön csoporthoz tartoznak, különbségek vannak közöttük, amelyeket az idő feltartóztathatatlan múlása szült. Az idő múlása lehetővé teszi, hogy mindenkit megbélyegezzen aszerint, hogy mikor született. És itt keletkezik a nemzedéki konfliktus lehetősége” – mondja Csepeli György.⁶¹ Válasza⁶² pedig ez: „Mindenki volt gyermek. A mi feladatunk az, hogy fedezzük fel magunkban az egykorvult gyermeket, s akkor megértjük magunkat gyermekeinkkel, unokáinkkal.”

Gyakori, hogy a nagyszülők jobb viszonyba kerülnek unokáikkal, mint azok szülei, s az első és harmadik generáció között igen gyakran mély kapcsolat alakul ki. Ehhez azonban sokkal több időt kellene biztosítani ezekre az együttlétekre, ha már ezek a generációk a legtöbb esetben földrajzilag oly mesze kerültek egymástól. Ezek a távolságok néha túl nagyok! Sokkal egyszerűbben megoldódtak ezek a dolgok, amikor együtt élt a nagycsalád, vagy amikor a generációk, ha nem is együtt, de közelebb éltek egymáshoz.

A generációk közti kommunikálás nemcsak az öregedőknek, de mindenkinek hasznára válhat. Ez a kommunikáció tanítja az *unokákat*, de tanítja a *nagyszülőket* is arra, hol is tart ma a világ. De megtaníthatja a fiatalabb generációt arra is, milyen fontos az öregségre való felkészülés. A pozitív példák pedig megerősíthetnek bennünket abban, hogy az öregség – lehetőség.

A jó öregség mint lehetőség

Amikor egy ember számot vet az életével és gondolatban meg-megáll a választáson, bár módosításra már nincs esély, vagy megerősödik (mert jól döntött), vagy rossz döntései emésztik, és ez nagyban befolyásolja közérzetét és viszonyát környezetéhez, az élethez, halálhoz.

Fiatal lelkipázként talán nem hiteles arról beszélni, hogy az öregség lehetőség. Mégis megpróbálkozom vele a tanultak, a látottak és tapasztaltak alap-

⁶¹ Csepeli György: *A jövőbe vesztett generáció*. In: Csepeli György, Kígyós Éva, Popper Péter: *Magára hagyott generációk. Fiatalok és öregek a XXI. Században*. Saxum Kiadó, Budapest 2006. 7-51. 14.

⁶² Csepeli 41.

ján annak reményében, hogy segítem és biztatom az öregedőket és mindazokat, akik most tudatosítják magukban az öregségre való készülés fontosságát.

El kell ismernünk, hogy a modern orvostudomány egyre csökkenti az öregedés terheit. Sok olyan betegség, ami eddig gyógyíthatatlannak tűnt, ma már enyhíthető.

De az orvosi ellátástól függetlenül megnőtt a várható életkor, amelynek átlaga a statisztikák szerint ma 67 évre becsülhető. Ez hozzájárult ahhoz, hogy az öregség vesztett valamit rémségeiből. Ma már a fölöslegesség-érzés megszűntetésére is sok mód lehetséges. A gerontológia pedig azon igyekszik, hogy az öregedés bajait kutassa, megértse, és a nehézségekre segítséget találjon: „hangsúlyozza az öregkori panaszok megelőzésének fontosságát, s hogy az öregedésre föl kell készülnünk, amelynek súlyát és szükségességét még mindig túl kevésé látjuk” – írja Riemann.⁶³

A gerontológia kutatásai sok megcsontosodott előítéletet romboltak le. Például azt, hogy az öregedő korosztály nem produktív. Az elvont gondolkodásban a legnagyobb teljesítményeket 45–80 között érik el! Elterjedt az a nézőpont is, amely az öregség törékenysége, korlátozottsága mellett az életszakasz rugalmasságát is felfedezi. Egyre nagyobb az egyetértés abban, hogy az időskorra is érvényes a megállapítás, amely szerint az ember aktív részese sorsa alakításának. Ennek szerintem nagyobb hangot kellene adni a lelkipozításban is.

Az öregséghez társuló bölcsesség pedig nemcsak erény, hanem képesség és magatartás is: a múlt elfogadása, az élet folyamatának megértése, a másik ember empátiás megértése, a bántások megbocsátása, és az élet fontos dolgaira való figyelés. A bölcs öregség pedig olyan életszerep, amelynek csakúgy része az önfejlésztés, mint a spiritualitás és a másokra való odafigyelés.

Az öregséget el lehet utasítani, lehet ellene lázadni, de azt bölcsen megélni nemcsak életigenlés, hanem példamutatás is.

Sokszor ajándéknak tekintjük, ha másoknak sikerül az öregségük, és eközben nehezen vesszük észre, miként készítették azt elő ők maguk, mennyit fáradtak azért, hogy ez sikerüljön. Az öregedés szép megélése, egy időben elkezdett, hosszú és gondos munka eredménye, amiben nagy segítségre vannak külső tényezők, de lényegesen személyiségünk és magatartásunk a döntő. Ebben teljesen azonosulok Riemann⁶⁴ véleményével: „Amit régen sorsnak neveztek, ma már sok függ tőlünk magunktól. Csakhogy ezzel a felelősségünk is nagyobb.”

⁶³ Riemann 59.

⁶⁴ Riemann 25.

A tétlen sorselfogadás egyre idegenebb a mai ember számára, de ez hat arra is, miként közelítünk öregségünkhöz, amit előkészítéssel és alakítással életünk még formálható szakaszává szeretnénk tenni. „Marad abban még olyasmi, ami-be bele kell törődnünk, mert mindig hozzá fog tartozni a korosodáshoz” – folytatja Riemann.⁶⁵

Az öregség sokszor azért is válságos, mert az ember olyan helyzetben találja magát, amiben megszokott szemlélete, viselkedése elégtelen, és sejti, hogy életében valami nem „stimmel”: hogy rosszul viszonyult eddig az élethez, önmagához és valami nagyon lényegesre nem figyelt oda, vagy teljesen megfeledezett róla. A megélt élet újraértelmezése nagy krízist eredményezhet!

Lehetséges-e jól megöregedni? Vannak példák, amelyek biztatók erre nézve. Hogy mennyire különbözőek vagyunk, és mennyire nemcsak egészségünktől, hanem inkább személyiségünktől függ az ehhez való viszonyulásunk, azt a következő két példa igazolja.

Szinte minden korosabb lelkigondozottamtól megkérdem, miként viszonyul az öregséghez. K. S., aki közel van a 80-hoz és tolókcocsiban ül, ezt válaszolja: „Nagyon jól vagyok! Még látok és hallok! Hallom a muzsikát. És látom a felkelő napot, ami nemcsak feljön az égen, hanem új napot hoz számomra!” A jóval fiatalabb, kevésbé beteg, fent járó és anyagilag is jobban álló Sz. R. válasza: „Jól vagyok! De minek?”

Mint ahogy az élet bármelyik pillanatában, fiatalon vagy idősen meghatároz minket alaptermészetünk, magatartásunk, hasonlóan tart minket épen, harmóniában az öröm képessége.

És szólunk kell az öregkor legnagyobb kincséről: a szabadságról. Az a szabadság, amelyre sokszor már vágytunk, de soha nem sikerült még megvalósítanunk. Mert különböző okokból mindig alkalmazkodnunk kellett valamihez, s így sohasem lehattunk eléggé önmagunk. Az öregség ilyen formában esély lehet arra, hogy végre azonosuljunk magunkkal, szerepjátszás nélkül, és elfogadjuk azt, akik valójában vagyunk. Nem is tudjuk, mennyire azonosulunk társadalmi szerepeinkkel! Gondoljunk csak arra, hányan tartják szükségesnek bemutatkozni ezt mondani X. Y. nyugalmazott ügyvéd, orvos.... Pedig lehet, hogy egyszerűen az kellene mondanunk, hogy X. Y., és örülnünk kellene, hogy végre *mi magunk* vagyunk. Mert az ilyen szerepeknek, bár tartást, „hatalmat” adnak nekünk, van valami beszűkítő hatásuk, amely nem a szabad szárnyalásról szól.

Az öregedés elfogadásában nagy szerepe van a korábbi életkorok, különösképpen a középkor feladatai megoldásának. A gyerek a jelenben él, a fiatal a jö-

⁶⁵ Uo.

vőben. A középkorú ember viszonyítási pontja már nem a születés ideje, hanem inkább a halál közelsége. Az idős embert minden történés, esemény az idő gyors múlására emlékezteti. Tudatosul élete hossza, és szembenéz az előtte levő út végességével. Jelentőséget kap az idő eltöltésének módja, és fontossá válnak mindennapi apró értékek.

A halál közelsége folyamatos rendrakást eredményez – tárgyak, emlékek, kapcsolatok között. Ebben az időszakban a legerősebb a belső utazás, a valódi én felfedezése, a transzcendenssel való kapcsolat, az élet értelmének megtalálása felé.

Az öregség megélése csak szellemi szabadságban történhet. Ilyenkor a világ kötelezettségeivel együtt kissé odébb húzódik, de nem magányba kergetve, hanem egy olyan szabad létbe, amelyben nincs hatalmi törekvés. Itt újraelemezhetünk és újraélhetünk dolgokat, átszöve életszeretettel, és átadhatunk örök értékeket környezetünknek.

Felhasznált irodalom

- Bakó T.: *Utak és ösvények*. Psyho Art, Budapest 2004.
- Baumgartner, I.: *Pásztorálpszichológia*. Párbeszéd (Dialogus) Alapítvány – Híd Alapítvány, Budapest 2003.
- Berne, E.: *Sorskönyv*. Háttér Kiadó, Budapest 1997.
- Blythe, R.: *The Wiew in Winter*. Harcourt Brace Jovanovich, New York and London 1979
- Butler, R.: *Why Survive?* Harper&Row, New York 1975.
- Cole, M. – P. Cole, Sh.: *Fejlődéslélektan*. Osiris, Budapest 1997.
- Csepeli Gy.: *A jövőbe veszett generáció*. In: Csepeli Gy. – Kígyós É. – Popper P.: *Magára hagyott generációk. Fiatalok és öregek a XXI. században*. Saxum Kiadó, Budapest 2006.
- Debrecenyi K. I.: *Személyiségfejlődés: Életfogytiglan*. In: Debrecenyi K. I. – Tóth M.: *Életesemények. A pásztori lélektan és a filozófia tükrében*. Semmelweis Egyetem TF – Párbeszéd (Dialogus) Alapítvány, Budapest 2004.
- Dörner, K. – Plog, U. – Teller, C.: *Irren ist menschlich. Lehrbuch der Psychiatrie-Psychotherapie*. Psychiatrie-Verlag, Bonn 1984.
- Enăchescu, C.: *Tratat de Igienă Mentală. Polirom*. București, 2004.
- Erdei K.: *A lelki egészség-betegség feltárásában alkalmazott pszichológiai vizsgálatok*. In: Erdei K. – Fodorné Pogány J.: *Szemelvények a pszichológia témaköréből*. JGYTF Kiadó, Szeged 1998.

- Erikson, E. H.: *Identity: Youth and Crisis*. W. W. Norton & Co., New York 1968.
- Erikson, E. H.: *Az emberi életciklus*. In: Bernáth L. – Solymosi K. (szerk.): *Fejlesztélektan*. Osiris, Budapest 1997.
- Fisher, M. F. K.: *Sister Age*. Alfred A. Knopf, New York 1983.
- Fodorné Pogány J.: *A felnőttkor pszichológiai jellemzői*. In: Erdei K. – Fodorné Pogány J.: *Szemelvények a pszichológia témaköréből*. JGYTF Kiadó, Szeged 1998.
- Fromm, E.: *A szeretet művészete*. Háttér Kiadó, Budapest 1984.
- Gyökössy E.: *Életápolás*. Kálvin János Kiadó, Budapest 1993.
- Gyökössy E.: *Öregedés, öregség*. In: Jelenits I. – Tomcsányi T. (szerk.): *Tanulmányok a vallás és lélektan határterületeiről*. Semmelweis Egyetem – TF és Párbeszéd (Dialogus) Alapítvány, Budapest 2003.
- Hersen, M. – Van Hasselt, V. B. (szerk.): *Handbook of Clinical Geropsychology*. Springer, 1998 <http://books.google.com/books?id=lnlDRp3H9doC> (teljes szöveg).
- Hézszer G.: *A pásztori pszichológia gyakorlati kézikönyve*. Kálvin János Kiadó, Budapest 2002.
- Horváth-Szabó K.: *A harmadik utazás: az idős ember élete*. In: Embertárs, 2007/1, 17–25.
- Ittész Sz.: *Negyven körül az öregségről – esetek és élmények kapcsán*. In: Embertárs, 2007/1, 11–16.
- Iván L.: *A gerontológia, geriátria jelentőségéről*. <http://www.lam.hu/>.
- Jung, C. G.: *Gondolatok az életről és a halálról*. Kossuth Kiadó, Budapest 1998.
- Klessmann, M.: *A klinikai lelkigondozás kézikönyve*. Debrecen 2002.
- Krampen, G. – Wahl, H.-W.: *Geropsychology and psychology in the last quarter of the 20th Century: Bibliometrical results for the German-speaking versus Anglo-American research community*. In: European Psychologist, 2003/2, 87–91.
- MacKinlay, E. – W. Ellor, J. – Pickard, S. (szerk.): *Aging, Spirituality, and Pastoral Care: A Multi-National Perspective*, Haworth Pastoral Press, 2001. <http://books.google.com/books>
- Maslow, A.: *A lét pszichológiája felé*. Ursus Libris kiadó, 2006.
- Meissner, W. W.: *Life and Faith. Psychological Perspectives on Religious Experience*. Georgetown University Press, Washington D.C. 1987.
- Neugarten, B. – Havighurst, R. – Tobin, S.: *Personality and Patterns of Aging*. In: Neugarten, B. (ed.): *Middle Age and Aging*. The University of Chicago Press, Chicago and London 1968.

- Peck, R. : *Psychological Developments in the Second Half of Life*. In: Neugarten, B. (ed.): *Middle Age and Aging*. The University of Chicago Press, Chicago 1968
- Riemann, F.: *Az öregedés művészete*. Háttér Kiadó, Budapest é. n.
- Somogyiné Petik K.– Kézdy A.: *Van élet a fiatalság után? Útközben: a középső életkor*. In: Embertárs, 2007/1, 4–10
- Viorst, J.: *Szükséges veszteségeink*. Háttér Kiadó, Budapest 2002.

The Gerontopsychological Problems Influencing the Pastoral Care of the Elderly

The study approaches the results of the gerontopsychological researches that have become an independent study field by today in the context of expedience for pastoral counselling. The introductory part places aging in the context of the dominant paradigm of the recent approaches, namely the inside of personal development, discussed by developmental psychology. Relying on Eric Erickson's epigenetic theory, aging is understood not as a state but as a process, and, thus, is taken into account with an interdisciplinary gerontopsychological approach the biological, psychical and social changes as risk factors, causing the loss of balance. Defining the purpose of pastoral counselling as helping in the proper preparation of preserving the inner equilibrium, or regaining it after the loss, it investigates the methods and tools that can be efficient by the counsellor working with aging people.

BÓDISS TAMÁS TANULMÁNYA EGY 18. SZÁZADI UNITÁRIUS ÉNEKESKÖNYV ANTIFONÁIRÓL ÉS ZSOLTÁRAIRÓL

„A’ halhatatlan és láthatatlan Királynak, tsak az egy bölts Istennek: Tisztesség és Ditsőség adassék + / Ö ditsértessék Szent-egy-házban a’ Jésus Krisztusnak általa: Mind örökkön örökké.”

A *Magyar Egyházzene* című magyarországi folyóirat XV. évfolyamának (2007/2008.) 1. számában Bódis Tamás református orgonaművész és egyházzene-sz-tanár egy unitárius vonatkozású kuriózumra hívja fel az egyházzene-szakma figyelmét. Egy 18. századi unitárius énekeskönyvről van szó, amelynek ma egyetlen ismert példánya van, egy Kanadában élő református lelkipásztor, Horváth Loránd tulajdonában. Mielőtt ennek az énekeskönyvnek az antifóniával és zsoltáiraival megismertetne, Bódis nagy vonalakban áttekinti a korai unitárius énekeskönyv-kiadás történetét, utalva Enyedi György püspökre, aki a maga rendjén a templomi énekléssel mint az istentiszteleti tevékenység szerves részével igen sokat foglalkozott.

„Az első unitárius énekeskönyv valószínűleg 1602 és 1615 között jelent meg – írja Bódis Tamás. – Két csonka példánya ismeretes Marosvásárhelyről, és csonka példánya található az MTA [Magyar Tudományos Akadémia] könyvtárában is. A nyomtatvány alapja lehetett az a kéziratos gyűjtemény, amelyet csak Uzoni–Fosztó leírása alapján ismerünk és a szakirodalom Thoroczkai Máté graduáljaként említ.”

A második énekeskönyv valószínűleg 1632-ben jelenhetett meg; ebből két ép és két csonka példány ismeretes. A harmadik kiadvány „mai tudásunk szerint 1697-ben hagyta el a nyomdát. E két kiadás között terjedt el Magyarországon Szenci Psalteriuma. Ennek unitárius elterjedésére utal az 1676-os Felvinczy-kódex, amely tulajdonképpen a Psalterium Ungaricum kéziratos lejegyzése, Hop-pál Péter pedig néhány éve öt díszes, kéziratos és többnyire kottás 17. századi

psalteriumot talált meg a Homoród és a Küküllő vidékén, ami szintén a Psalterium Ungaricum terjedését és fokozatos befogadását jelzi.”

A most bemutatott könyv, a *Szent Írásból szedegettetett rövid Éneketskék* fennmaradt példányát – magántulajdonról lévén szó – viszonylag kevesen vizsgálták. A több helyen is megcsonkult kötet második részében Szenci Molnár Albert 150 genfi zsoltára is megtalálható, nem véletlen, hogy egy ideig „különleges tartalmú református énekeskönyvnek” vélték (elsősorban Pálffy Károly, az 1983-ban meghalt református lelkipásztor, aki a kiadványról több ízben is publikált). Mivel a könyv főcímlapja hiányzik, a kiadvány unitárius jellege csak a gyűjtemény és a korábbi kiadások tartalmi egybevetésével igazolható.

A *Szent Írásból szedegettetett rövid Éneketskék* – akárcsak a 17. századi unitárius énekeskönyvek – graduálénekeket, ünnepi énekeket, zsoltárokat és „különféléket” tartalmaz.

A graduálénekek között a temetési és néhány ünnepi himnusz mellett verses kezdőénekek (invokációk) és antifónával keretezett zsoltárok találhatók. Bódiss rámutat, hogy „e rész nemcsak azért izgalmas, mert vegyesen tartalmaz szertartási és strófikus tételeket, de azért is, mert a szakirodalom eddig csak az utóbbi műfajba tartozó tételeket ismertette.”

A graduáltételeket szemügyre véve feltűnik, hogy a nagyheti énekek kivételével a *Szent Írásból szedegettetett rövid Éneketskék*ben fellelhetők az ún. Szabédi graduálban (1632 körül!) található tételek mindegyike. [A Szabédi graduált Hoppál Péter pécsi tanár és kutató nemrég találta meg a szabédi unitárius parókián. Egy kompilált passió, Jeremiás könyörgése és siralmi, Te Deum, 23 antifona, 21 psalmus, 6 himnusz, egy-egy Benedictus és Magnificat található benne – összesen 56 énektétel.] Mivel az egyezés szembeötlő, az *Éneketskék* hiányzó oldalait is „rekonstruálni” tudjuk a Szabédi graduál szerint.

„A szabédi kézirat és az 1775-ös, nyomtatott énekeskönyv anyagának fenti összevetése először is megerősíti, hogy az unitárius antifonakészlet mind tartalmát, mind rögzítettségét tekintve sajátosan egyedi, felekezeti jellegzetesség – foglalja össze konklúzióját Bódiss. – Másodszor rámutat a kézirat és nyomtatott források egymást kiegészítő, de egymástól részben eltérő szerepére is. Míg a jellemzően kézirat és kottás graduálok egyedi példányokként a kántoroknak készültek, a nagyobb példányszámú énekeskönyvekből több is lehetett egy-egy gyülekezet használatában. Az utóbbiak ugyanúgy tartalmazták a szertartási énekeket, a szólótételeket (passió, lamentáció) kivételével. Olyan kézirat források is vannak, amelyek – a Szabédi graduáltól eltérően – strófikus kanciókat is tartalmaztak és feltehetőleg a nyomtatott énekeskönyvet pótolták. Így az unitárius

graduálok tekintélyes része [...] tulajdonképpen a szertartási anyagot kottásan is tartalmazó, kéziratosszerű énekeskönyv.”

Az 1775-ös énekeskönyv második része vegyes anyagot tár elénk, alig áttekinthető szervezettségben, mintegy 170 éneket vasárnapokra és hétköznapi napokra egyaránt, a kezdősorok betűrendjében. A tételek mintegy felét Thordai János zoltároskönyvéből vették, további 29 azonos az egykorú debreceni református énekeskönyvek anyagával, 19 dicséret azonosítatlan (közülük legalább egy ének Bogáti Fazakas Miklós gyűjteményéből való).

Érdemes továbbá idéznünk Bódiss Tamás összegzésének három bekezdését:

„A szakirodalomban ismertetett, 17. századi unitárius énekeskönyvekkel a vizsgált, 1775-ös példány anyaga nagymértékű egyezést mutat. Ennek általunk készített (egyébként a kitépett lapok miatt hiányzó) tartalomlistáját Fekete Csaba volt szíves összehasonlítani a Debrecenben őrzött, 1761-es, kolozsvári nyomtatású énekeskönyvvel. Megállapította, hogy nem kétséges az azonosság, és ennek alapján kimondható, hogy a 17. század elejétől a 18. század végéig az unitárius énekeskönyvek anyaga és szerkezete lényegében azonos. A másik két protestáns felekezetben bekövetkezett, racionalista irányú váltás itt később, talán az 1837-es kiadásban érvényesült.

Az evangélikus és református gyűjteményeket követően valamikor a 18. század folyamán az unitárius énekeskönyvek is befogadták a Psalterium Ungaricumot.

Az unitárius énekeskönyvek egyedi énekanyaggal és felépítéssel bírnak, tartalmaznak a használatos szertartási énekek szinte teljes készletét, együttesen pedig különleges tanúságot tesznek a szertartási és a gyülekezet-kancionális énekanyag – arányában és szerkezetében ma is követendő példát nyújtó – egységes istentiszteleti használatáról.”

JAKABFFY TAMÁS

Szószerk – Űrasztala – Szerartások

BÁLINT BENCZÉDI FERENC

AZ EGYHÁZ JEL A MAI VILÁGBAN

GONDOLATOK A PÜSPÖKI BEIKTATÁS ALKALMÁVAL¹

„Ekkor hozzá lépett Jakab és János, a Zebedeus két fia, és így szóltak hozzá: »Mester, szeretnénk, ha megtenné nekünk, amit kérünk.« Jézus megkérdezte tőlük: »Mit szeretnétek, mit tegyek meg nektek?« Ők pedig ezt mondták neki: »Add meg nekünk, hogy egyikünk a jobb, a másikuk a bal kezéd felől üljön majd dicsőséges uralkodásod idején.« Jézus így válaszolt: »Nem tudjátok, mit kértek. Vajon ki tudjátok-e inni azt a poharat, amelyet én kiiszom, és meg tudtok-e keresztkedni azzal a keresztséggel, amellyel én megkeresztelkedem?« Mire ők így feleltek neki: »Meg tudjuk tenni.« Jézus ekkor ezt mondta nekik: »Azt a poharat, amelyből én iszom, kiisszátok, és azzal a keresztséggel, amellyel én megkeresztelkedem, megkeresztelkedtek, de hogy ki üljön jobb vagy bal kezem felől, azt nem az én dolgom megadni, mert azoké lesz az, akiknek elkészítette.« Amikor ezt a tíz tanítvány meghallotta, megharagudott Jakabra és Jánosra. De Jézus odahívta őket, és így szólt hozzájuk: »Tudjátok, hogy azok, akik a népek fejedelmeinek számítanak, uralkodnak rajtuk, és nagyjaiak hatalmaskodnak rajtuk. De nem így van közöttetek, hanem aki nagygyá akar lenni közöttetek, az legyen szolgátok; és aki első akar lenni közöttetek, az legyen mindenki rabszolgája. Mert az Emberfia sem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon, és életét adja váltságul sokakért.« (Mk 10,35–45)

¹ A beszéd 2009. március 6-án hangzott el a kolozsvár-belvárosi unitárius templomban.

Ezen ünnepélyes alkalommal szeretettel köszöntöm kedves meghívott Vendégeinket, közléről és távolról érkezőket, a kedves Testvéreimet, Híveinket, gyülekezetünk minden tagját. Köszönöm, hogy együtt imádkozhatunk és zsoltárt énekelhetünk ebben a hajlékban Istenünk dicsőségére. Együtt fejezzük ki hálánkat megtartó, jó Atyánknak. Külön öröm számomra, hogy megoszthatjuk egymással gondolatainkat, érzéseinket abban a hitben, hogy a jóságnak és szeretetnek egy Istene áldását küldi életünkre és munkánkra. A közös imádkozás által Isten adja meg nekünk azt a lelki gazdagságot, hogy gondolatainkban és érzéseinkben egymásra találva megerősödjünk hitünkben. A biztató kézfogás és a tekintet egymásra találása által tudjunk Isten országának igaz építői maradni!

Kedves ünneplő Gyülekezet, kedves Testvéreim!

Ez alkalommal arra a kérdésre próbálnék választ adni, mely eddigi lelkipásztori munkám során a legtöbbször foglalkoztatott. Ez pedig nem más, mint az a kérdés: *mi az egyház?* Hogyan határozzuk meg a ma világában, jelen társadalmi életünkben az egyház szerepét és feladatát? Hogyan jeleníti meg az egyház az evangéliumban ránk maradt jézusi életeszmet? Mennyire tudja a jézusi evangéliumot képviselni, tanítani és felmutatni? A szentírásban megfogalmazott feladatának hogyan és miképpen tesz eleget?

Mindjárt kezdetben utalnom kell rá, hogy olyan családban nőttem fel, amelynek mindennapi életében helye volt a vallásnak és az egyháznak, még akkor is, amikor a széles társadalomban tervszerűen azon dolgoztak, hogy elidegenítsenek a templomtól, távol tartsanak az egyháztól.

A legelső pillanat, amikor mélyen érintett és gondolkodni kezdtem ezen kérdésen – *mi az egyház?* –, 1971 őszén adódott, amikor örömmel újságoltam középiskolai tanáromnak a teológiai intézetbe való sikeres felvételemet, és tanárom szinte fenyegetőzve azt mondta, hogy az iskola szégyene vagyok. Akkor sokáig tépelődtem, vajon miért lettem egyből ellenszenves. A Protestáns Teológiai Intézetben eltöltött évek, a tanulás és a gyülekezeti építésre való felkészülés örömei feledtették velem ezt a bántó minősítést.

1975-ben, tanulmányaim befejezése előtt egy hónappal, az ún. teológiai „csendesnapok” alkalmával megint egy megdöbbentő kifejezés hangzott el egy sok évtizedes, gazdag lelkészi múltú visszatekintő pap ajkáról, akire felnéztem akkor is, most is. Azt a kijelentést tette, hogy az egyház ma már csak temetkezési vállalat. Akkor ezzel hosszasan tudtam volna vitatkozni! Több mint harminc évi lelkészi szolgálatom során értettem meg idős lelkésztestvérem keserű kifakadását.

Amikor megpróbálunk választ adni a *mi az egyház?* kérdésre, úgy érzem, először önvizsgálatot kell tartanunk. Különösen nekünk, akik azt valljuk, hogy

hivatalos szolgálai, tagjai vagyunk a jézusi szeretetközösséget megvalósítani akaró keresztény egyháznak – felekezeti különbség nélkül. A kérdésre adható válaszok sokfélesége attól is függ, milyen szemszögből közelítjük meg a kérdést. Nem szeretnék szűk felekezeti nézőpontból választ adni. Először is a jézusi evangélium szellemébe kell alámerülni, s csak utána lehet megpróbálni feleletet találni a kérdésre.

Látni és tudni kell, hogy az egyház a maga sokféleségében, sokszínűségében is két évezred óta jelen van a világban. Sok intézmény, ember által létrehozott közösség megszűnt, elsüllyedt a történelem viharos tengerében. A keresztény egyház azonban él, azok után is, hogy időről időre „félretették” vagy ellenséggé vált meg akarták semmisíteni. Az élet jeleit kitapinthatjuk még most is, amikor sok hivatalosnak mondott fórumon kijelentik, hogy haldoklik, agonizál. Igen, él, van és megnyilatkozik a leszűkíteni akaró életlehetőségek között is! Annak a hangját próbálja visszhangozni, aki halkán és szelíden jelen van a történelemben, még ha nem akarunk is tudni róla. A teremtmény és gondviselő Isten szentlelkének a munkája nyomán nemcsak megszületett az első pünkösti ünnepen, hanem tovább élt és él. Századokon át mindazok az emberek éltették és éltetik, akik erős belső meggyőződéssel, hittel vallották és cselekedeteikkel igazolták Isten állandó jelenlétét a világban, a jézusi szeretetközösség pótolhatatlanságát, semmivel fel nem cserélhetőségét. Isten gondviselő és őrző szeretete azoknak az embereknek az élete által vált nyilvánvalóvá, akik a Jézus által tanított Isten országa megvalósításán, Isten országának értékrendje szerint törekedtek élni, hiteles evangéliumi életet felmutatni.

Félre lehetett tenni az egyházat, föld alá lehetett süllyeszteni, lehetett és lehet tagjait egymás ellen uszítani, eltávolítani, de hiszem és vallom, hogy amit a jó Isten létrehozott, az maradandó, és ebben a világban is meg kell találnia a helyét és teljesítenie kell küldetését. Az ember, az ő gyermeke, ha felismerte isteni eredetét, azt, hogy élete Istenhez tartozik és ennek szolgálatába tudta állítani szellemi értékeit, az egyház továbbélését segítette elő. Ezért nagy felelősség nehezedik ránk, Istenben bízó emberekre, lelkészekre és világiakra. Még nagyobb erővel kell azon munkálkodnunk, hogy Jézus tanítványaként az egyházba, ebbe a szeretetközösségbe beépüljünk, és így állandóan megtapasztaljuk a ránk kiáradó, bennünket formáló isteni szentlélek erejét. Az egyháznak feladata: igazolni és bizonyítani Isten jóra vezérlő szentlelkének állandó jelenlétét, amely az értelmet megvilágosítja, a szívet megtisztítja és az akaratot erősíti. Az egyház valódi helye és munkája a spirituális szférában van. Itt találja meg az ember azt, ami életének értelmet ad. Az embernek – bármely valláshoz tartozzék is – az a törekvése, az a szükséglete, hogy rátaláljon arra a magasabb igazságra, amely életének célt

és mércét kölcsönöz, a többi emberrel való együttélését, a hozzájuk való viszonyát szabályozza. Jézus evangéliuma ezért soha sem veszíthet időszerűségéből. A mindenkori egyház szolgáira bízott, hogyan tudják hitelesen megjeleníteni ezt a jézusi életeszményt az egyház közösségében.

Tisztán kell látni, hogy Jézus, akit mesterünknek, tanítónknak fogadunk el, evangéliumában tanítványai között egy szeretetközösséget teremtett. Egy olyan új látásmódot és életeszményt állított elénk, amely ma is segít és eligazítást ad. Istentől, a mi gondviselő Atyánkról szólt, aki szeretetével a megtért gyarló embert is felemeli. Az élet Isten szeretetének jelenvalóságáról szól. Az ember mint Isten gyermeke Jézus tanítása által tud felemelkedni arra a szellemi magaslatra, ahol megtapasztalja Isten országának jelenvalóságát, és ennek az országnak a munkása, gyarapítója tud lenni. Istennel való kapcsolatát csak a másik emberhez való viszonyában, a mellette élő embertárssal való kapcsolatban tudja igazolni. Mint jézusi tanítvány Isten országa állampolgára kell hogy legyen.

A Jézust követő keresztes ember a személyesen megtapasztalt Istent csak közösségben tudja igazán felmutatni. Ezért a jézusi keresztes vallás nem lehet magánügy, egyéni probléma. Csak közösségben tudom igazolni, hogy életem jézusi értelemben Istenhez tartozik. „Benne élünk, mozgunk és vagyunk.” Az Istennel való kapcsolatomat megélni, gyakorolni, hitelesen bizonyítani csak az embertárssal való közösségben tudom.

Jézus tanítványaitól csak azt kérte, hogy „amiképpen én szerettelek titeket, ti is úgy szeressétek egymást”. Ebből az egymásra való odafigyelésből, egymásért való aggodalomból, ebből a szeretetközösségből teremtődött meg az a lelki közösség, amelynek tagjai egyénenként és közösségben az első pünkösdi alkalmával megtapasztalták Isten szent lelkének erejét. Így formálódott erőssé az a közösség, amely elindult ama nagy útra, amelyen most is jár. Semmihez sem hasonlítható intézmény született, amely kétezer éve itt áll sok viszontagságot és nehéz történelmi helyzetet átélve és megszenvedve, él, lélegzik és igyekszik küldetését betölteni. Személyenként, az egyénileg megtapasztalt jézusi szeretet nyomán a tanítványokból olyan közösségteremtő apostolok formálódtak, akik bátor és erős lélekkel, mártírságot vállalni tudó példákkal anyaszentegyházat, gyülekezetet létesítettek Isten szent lelkének ereje által.

Nagy kérdés, hogy a mában ezt mennyire látjuk és tudjuk, amikor Istentől való tudásunk, hitünk nagy válságát éljük?!

Fontosnak tartom, hogy helyes helyzetfelmérést tartsunk, megvizsgáljuk az evangélium fényénél közelmúltunkat, számba vegyük a jelenben feltornyosuló feladatainkat és megnyugtató jövőképet képviseljünk ebben a világban.

Első feladatunk szembenézni önmagunkkal. Megvizsgálni, milyen évtizedeket hagytunk magunk mögött. Erdélyi világunk jelenkori tudós professzora fogalmazta meg: a kommunizmus évtizedei alatt bekényszerítettek egy sötét alagútba, és most, amikor fél évszázad után az egyház kiszabadult ebből a zártságából, döbbenet tapasztalja a rája háruló sok feladat között, hogy elfelejtette az alagút előttieket. Kikerülve a „világosságra” nem látjuk még magunkat sem – még kevésbé környező világunkat. Az eltelt két évtized alatt megmutatkozott, hogy olyan gondolkodásbeli és magatartásbeli módosuláson mentünk át, amely arról beszél, hogy messzire tértünk az evangélium világától. Az elmúlt évtizedekben az egyházi gondolkodást és magatartást a külső, az állami keretek és lehetőségek határozták meg. Ez a külső kényszer belső deformálódást is okozott. Egy istentagadó ideológia külső kényszere alá volt vetve az egyház, mely nem egyszer odáig ment, hogy teológiai igazolást is igyekezett adni ennek a helyzetnek. Nemcsak alávetette magát, hanem félmondatokban megpróbálta igazolni is. Az első kérdés, amelyre bölcsen és okosan válaszolni kell: milyen hatalom alá helyezzük életünket? Azt látom, hogy sokat adtunk a császárnak és keveset juttatunk Istennek. Józsefattilai vallomás szerint most istenmorzsákat keresünk. Ezért az elvilágiasodás kemény jelei itt vannak mindennapi életünkben. A lelki megújulás szükségességét sokan és sok helyen megfogalmazták. Az egyház lelki megújulása csak akkor fog megtörténni, ha tagjai, egyházi és világi hívei belső önvizsgálatot tartanak. Bűnbánat nélkül nincs bűnbocsánat. Böjti időszakban megvizsgálni, hogy mennyire tudunk Jézussal egy úton járni, vele együtt gondolkodni és mennyire tudjuk odaszentelni életünket Isten országa ügyének! Szembe kell néznünk magunkkal az evangélium fényében!

Az egyház csak akkor tölti be Istentől kapott igazi küldetését, ha az evangéliumi jézusi arcot fel tudja mutatni: a prédikációban, a szeretetszolgálatban. Így fogja megtalálni helyét a társadalomban.

Második tennivalónk számba venni a jelen feladatait, és megfelelő felkészítéssel és hozzáértéssel – lelkipásztoroknak és gyülekezeti tagoknak együtt! – ezek teljesítésén dolgozni. A mindennapok sűrűjében, ellentmondásos társadalmi helyzetben azt a más hangot, azt a szelíd, halk hangot kell hallatnunk, amely tiszta csengésű és félreérthetetlen.

A templomok csendjében tett bizonyosságtevések csak akkor jutnak el a társadalom legmélyebb pontjaira, ha a prédikációt szeretetszolgálat kíséri. Nemcsak a szervezett intézményes szeretetszolgálatra gondolok, hanem az egyes hívő keresztény ember megsegítő lehajlására. Az egyház lépjen ki a templom csendjéből, építse más civil szervezetekkel a szociális hálózatot! Az emberek nem tanok-

ra éhesek, hanem a lélek segítő szeretetére. Ebben a munkában csak egy lehet a mozgatórugó: a szeretet által munkálkodó hit.

Nekünk, egyházi közösségekben élőknek állandó feladatunk a hiteles jézusi életvitel felmutatása. Kereszténységünk ne csak ünnepnapok alkalmával, ne csak vasárnapokon mutakozzék meg! A hétköznapi kemény és durva megélhetési harcát ellensúlyozni kell a jézusi alázattal és szelídséggel. Ha az egyház szolgálói, lelkészi és világi tagjai ízét vesztett sóvá válnak, csak arra jók, hogy eltapossa őket a társadalom. Észre kell venni a több évtizede megbénult lelket, le kell ülni a kételkedő, kutakodó emberrel, és a hit erejével kell feltölteni a kilúgozott lelket. Jézus nemcsak tanított, gyógyított is! Meg kell látni, hogy minden emberi élet valamilyen módon megsérült, de minden emberi élet Isten ujjlenyomata kell hogy legyen. Az egyik legidősebb jézusi mondás, hogy „az aratni való sok, de a munka kevés. Kérni kell az aratás urát, küldjön munkásokat az ő aratásába.”

Ma egymás mellett él az istenhívő és az istentagadó ember. A legvallásosabb embernek is tudomásul kell vennie, hogy ebben a világban nemcsak hívő, keresztény alapon lehet az élet értelmét és másokra is érvényes igazságát keresni. Meg kell látnia, hogy a búza a konkollyal, az értékes az értéktelennel összekeveredett. Ez fokozott feszültséget teremt nap mint nap. Az egyház nem képviselheti a példázatban levő szolgák tanácsát, hogy a konkolyt ki kell irtani! Nem lehetünk a kizárólagosság szószólói. Nap mint nap megállapíthatjuk – ahogy nemrég egy televíziós adásban nemzetünk nagyjai megfogalmazták –, hogy a hazugság polgárjogot kapott. Nagy odafigyelést és felkészülést igényel minden vezető és egyszerű embertől, hogy szét tudja választani az egyenes beszédet a hamistól.

Az elmúlt évtizedek ránk erőltetett ideológiájának maradványaként itt maradt közöttünk az ellenségkép. Mindig valamit vagy valakit le kellett győzni vagy mint ellenséget meg kellett semmisíteni. Az ellenségkép azt jelenti: a másik emberre kivetitek minden negatív tulajdonságot, amit megsemmisíteni, elhallgattatni akarok. Milyen messzire kerültünk Jézustól, aki arra tanított, hogy imádkozzunk ellenségeinkért, akik nem szeretnek bennünket! Az ellenségkép lebontása csak olyan, Istenben bízni tudó és gondolkodó emberek által történhet, akik teljesen az evangélium hatása alatt állnak. Az egyház szolgálóinak itt kell tenniük a legtöbbet és a leghitelesebbet.

A közelmúlt megvizsgálása, az önvizsgálat után harmadikként a jelen feladatainak számbavételével az egyháznak fel kell mutatnia a pozitív jövőképet. Az evangéliumban ott van Jézus mosolya, optimizmusa, derűje. Ez még a keresztfán imádkozni tudó Jézus hangjából is kihallható. Isten kezében van életünk, és ahogy erdélyi költőnk megfogalmazta, ott vagyunk a legjobb helyen. Ezt kell az egyháznak képviselnie! Hirdetnie kell az örömet ebben a sokszor örömtelen vi-

lágban. Az evangélium az életről tanít, az örömről szól, az elveszett és megtalált emberről tanúskodik. Jézus elment és megkereste a megvetett Zakeust, szóba állt a kereső, életvitelében elbizonytalanodott Nikodémussal, a kételkedő Nátánáelnek felmutatta a megnyílt eget.

Az egyház a ma világában ezt a jézusi életigenlő tanítást kell hogy képviselje. Az Isten gondviselő szeretetéből táplálkozó reménység hangján kell szólnia. Tudjuk mindannyian meghallani az elhangzó szózatot: „Te vagy az én szerelmes fiam, akiben gyönyörködöm.” Ki más mondaná meg a világnak, hogy van jövője, hogy Isten akarja a következő évezredet, ha nem az egyház?

Ezt az életfelfogást pedig csak akkor tudjuk képviselni, ha úgy akarunk elsők és nagyok lenni, ha egymást szeretetben szolgáljuk. Nem kiszolgáljuk egymást, nem húzódunk a címek és rangok mögé, nem szolgálkat és urakat látunk magunk mellett, hanem az emberi méltóság megőrzésével, a szolgáló szeretet felmutatásával bizonyítjuk: egy Urunk és Istenünk van, a Jézus által tanított gondviselő Atyánk.

A beszédem kezdetén feltett kérdésre a választ így adnám meg: a keresztény anyaszentegyház azoknak a hívő embereknek a lelki közössége, akik Jézus tanítása szerint Isten országának építésén munkálkodnak: mint tudatos istengyermekek és -munkatársak, egymásnak testvérei és segítői. Nem szégyen és nem megalázó e szeretetközösséghez tartozni! Nem temetkezési vállalat az egyház, hanem Isten jelenvalóságát igazoló szeretetközösség! Ez egyben cél és feladat is. Ebben segítsen meg mindannyiunkat Isten, és erősítsen meg hitünkben ez a közös imádkozással eltöltött óra! Ámen.

A fenti prédikációban felhasználtam Kozma Zsolt teológiai tanár néhány megállapítását, észrevételét *Önazonosság és küldetés*, valamint *Hagyomány és időszerűség* című tanulmányköteteiből.

BÁLINT RÓBERT ZOLTÁN

A REMÉNYSÉG LELKE

ÚJÉVI BESZÉD

„Mert nem a félelemnek lelkét adta nekünk az Isten, hanem az erő, a szeretet és a józanság lelkét.” (2Tim 1,7)

Kedves Testvéreim!

Újévi gondolatokkal jöttem ma ide, hogy köszöntsem az előttünk álló esztendőt és köszöntselek benneteket is. Mindjárt beszédem kezdetén hadd hívjam segítségül Nagy Lászlót, aki Adjon az Isten című versének soraiban, úgy érzem, mindent megfogalmaz, amit ember így év kezdetén kívánhat barátai, ismerősei, rokonai és természetesen a maga számára is:

Adjon az Isten	kérdésre választ
szerencsét,	ő küldjön,
szerelmet, forró	hogyan hitem széjjel
kemencét,	ne dűljön,
üres vékamba	adjon az Isten
gabonát,	fényeket,
árva kezembe	temetők helyett
parolát,	életet –
lámpámba lángot,	nekem a kérés
ne kelljen	nagy szűgyen,
korán az ágyra	adjon úgyis, ha
hevernem,	nem kérem.

Igen, úgy érzem, e könnyed dallamú s mégis oly mély versben megfogalmazódik minden emberi vágyunk, kívánságunk.

Új év. Janus-arcú ünnep: múltba tekint és előre néz. Már így szokás ilyenkor: először számot vetni, aztán terveket szőni.

Most hadd kezdjük az elsővel, pillantsunk egy kissé a múltba, vessük tekintetünket az elmúlt évre. Ha emberi, személyes arcát nézem, önnön életünk törtenéseit, örömeit és gyöttrődéseit, sok mindenről szólhatnék, hisz sok mindent látok. Látok benne magányt, elhagyatottságot, hallom a távolra szakadtakért el-

mondott ima hangjait, látom a lélek magára-maradottságát, annak minden gyöt-rődésével. De látok benne örömet is: az egymásra találás örömét, a messziről ha-zaérkezettek átölelésének örömét, a barátra találás örömét. És mind-mind valós. Aztán látom a küzdelmet a mindennapiért, ahogy az anya, az apa teszi egymás-mellé legjobb tehetségét, keserű verejtékét, és látom az édesen alvó unoka, gyer-mek arcát is, kinek nyugodt álmát meghozza a küzdés, az áldozat. Látok nem-törődömséget és odaadást, békességet és torzsalkodást, fellángolást és csalódást, és sorolhatnám tovább a velünk történetek, az általunk átéltek lajstromát. Beszél-hetnék örömről és bánatról a végtelenségig, de ha mérlegre kellene tennem, nem tudom merre billenne el annak serpenyője. Csak azt tudom, hogy ilyen számve-tés után a jövő esztendőre nézve kétféle gondolat fogalmazódik meg lelkünkben. Az egyik így hangzik: Add Istenem, hogy a következő jobb legyen. A másik va-lahogy így: Csak rosszabb ne legyen.

Kétféle ember, kétféle válasz, kétféle hangulat. Az elsőben a bizalom, a re-mény sugara világlik, a másodikban a félelem, a reménytelenség és lemondás só-hajt fel. Melyiknek van igaza?

Mai beszédem alapgondolatát Pál apostolnak a Timóteushoz írott második leveléből választottam: „Mert nem a félelemnek lelkét adta nekünk az Isten, ha-nem az erő, a szeretet és a józanság lelkét.” Újesztendő kezdetén ennél nagyobb biztatása a holnapba vetett reménységnek nem is hangozhatna felénk. Nem a fé-lelemnek lelkét adta nekünk az Isten... A reménytelenség forrása legtöbbször a félelem. A félelem meg tudja bénítani az ember lelkét, össze tudja törni álmait, bizakodását. De kiben van félelem:

Az olyan emberben, aki nem bízik a saját képességeiben, akaratában. Az olyan emberben, aki nem bízik az emberek jóindulatában. És félelem van az olyan emberben is, aki nem bízik Isten gondviselő szeretetében. A félelem te-hát legtöbbször a bizalmatlanságból fakad. S akinek lelkén elhatalmaskodik, az a jövő felé is bizalmatlanul tekint. Pedig Isten nem a félelem, hanem az erő lelkét adta nekünk, figyelmeztet az apostol.

1. Vajon mit jelent ez? Először fizikai erőt, hogy reggel nekilódulhassunk a mindennapok gondjainak, nyakunkba véve a küzdés igáját. Erőt, hogy meg-ragadhatjuk a munka eszközeinek nyelét, megkeresve a mindennapi betevőt a magunk és családunk számára. És jelenti a lelki erő ajándékát is, az álmok valóra váltásáért, a kudarcokon való felülkerekedésért. Áldott ajándék ez. És Isten az elmúlt évben megadta nekünk ezt az erőt, akár az egyházközség életét és meg-valósításait vizsgálom, akár személyes életünket nézem. Igaz, ez utóbbi esetben sokszor nagyok voltak a megpróbáltatások, mégis adjunk hálát Istennek, hogy mindannyiszor sikerült felülkerekednünk, erőt gyűjtenünk akár arra, hogy tér-

dig lejárjuk a lábunk a mindennapi megélhetésért, akár arra, hogy imával és hittel emelkedtünk fel újra és újra a megpróbáltatások visszahúzó örvényéből. Bennünk volt az erő lelke.

2. Isten a szeretet lelkét is nekünk adta. A szeretetről nem kell sokat beszélnem, hisz mindannyian ismerjük annak jótékony hatalmát: A szeretet összeköti az embereket, belőle együttérzés és törődés fakad. Hogy mennyire fontos ez, tudják azok, akiknek baráti támogatásra, rokoni jó szóra volt szükségük, biztatásra és vigasztalásra. Mikor ilyen segítség jött – és valahonnan mindig jött –, hálát tudtunk adni Istennek, hogy embertársainkba a szeretet lelkét adta. És bármennyit is csalódtunk volna, ilyenkor újból sikerült visszanyernünk embertársainkban megrendült bizalmunkat.

3. Végül Isten a józanság lelkét is nekünk adta – figyelmeztet minket az apostol. Félelmünk másik oka, hogy nem tudjuk magunkat elég bizalommal Isten gondviselésére bízni. Sokszor véljük úgy, hogy Isten nincs mellettünk, hisz hiába könyörgünk, nem tesz csodát, nem rengeti meg a földet, hogy igazságunk fényre jusson, vagy azért, mert a minket ért baj nem múlik el egy csapásra. Hisz legtöbbször csak a megpróbáltatások idején fordulunk Istenhez. S ilyenkor követeljük, hogy mutassa meg magát. Nem véve észre, hogy gondviselése mindig ott volt mellettünk: ő adta az erő lelkét és ő adta a szeretet lelkét is. Nekünk ezen ajándékait megköszönve kell bízunk benne, hisz a mindenható, de törvényeivel ellenkezőt sosem cselekvő szerető Atyát nem a csodákban, hanem a mindennapi élet megvalósításban kell keresnünk és megtalálnunk.

Mindezek után tekintsünk az új esztendő felé. Nem szentelek neki túl sok gondolatot, hisz megvalósításaiban, sikereiben vagy kudarcaiban még ismeretlen mindannyiunk előtt, csak az apostol szavaiból kicsendülő biztatás hatására fogalmazom meg: Add Istenem, hogy emez előttünk álló jobb legyen! Mert hiszem, hogy van remény. Isten nem a félelem lelkét adta nekünk, s ha megfelelő fohással s bizakodó lélekkel indulunk neki az új évnek, én hiszem, hogy Isten ad erőt arra, hogy üres vékánkat megtöltsük, ad szeretetet, hogy egymásra örömmel nézhessünk, egymáshoz szépen szólhassunk, s felhozza napját a gondviselésére szorultakra, minden kérés nélkül is. Ámen.

SZÁSZ FERENC

MEGBOTRÁNKOZÁS

„Jaj a világnak a botránkozások miatt! Mert szükséges, hogy botránkozások történjenek, de jaj annak az embernek, aki megbotránkoztat.” (Mt 18,7)

Ha valaki most megkérdezné tőlünk, mi volt az elmúlt hét legjelentősebb vagy legnevezetesebb, legfigyelemreméltóbb eseménye a nagyvilágban vagy szűkebb pátriánkban, közvetlen környezetünkben – akár az egyházközségben is –, meg vagyok győződve afelől, hogy nehezen tudnánk válaszolni neki.

Magamnak tettem hát fel a kérdést: mi jellemzi a változó eseményeket világunkban, van-e bennük valami közös jegy, s hamar megtaláltam a választ: van. Nem telik el olyan hét, nap vagy épp óra, hogy valaki, valami meg ne botránkoztatna minket, ahogyan bizonyára ugyanilyen gyakorisággal mi is megbotránkoztatunk másokat, sokszor úgy, hogy észre sem vesszük, szavainkkal, tetteinkkel, viselkedésünkkel.

Nem vagyunk különbek másoknál. Annak idején hasonló sorsra jutott Sütő András a *Csillag a máglyán* című drámájáért, amely „túl unitáriussá” sikeredett a Kálvin–Szervét ellentétpárban. Vagy mi sem bántunk éppen kesztyűs kézzel Páskándi Gézával a *Vendégség* című drámájáért, amelynek főhőse ugyan Dávid Ferenc, de tárgya a mindenkori árulás. Nem kell csodálkoznunk: a nagyvilágban is rejtőzködnek költők, írók, akikre a vallási fanatizmus kimondta a halálos ítéletet, s azt hiszem, hiába kapnak Nobel-díjat, soha többé nem érezhetik magukat úgy biztonságban, mint a botránkozás előtt.

Én irodalmi példákat használtam, de bárki felsorolhat száz és száz esetet szűkebb környezete mindennapi életéből, amelyek fényesen igazolják Jézust: „jaj annak az embernek, aki megbotránkoztat”, aki kiváltja környezete vagy a nagyvilág megütközését, neheztelését, virulens haragját, bosszúszomjas ítélkezését, akár halálra ítéltetését is. A történelemtől ne is beszéljünk: ezrével hozhatnánk példákat fel arra, hogy az emberiség történelme részben a megbotránkoztatások sorozata is.

Ezért teszem fel nagyon halkán magamnak a kérdést, Jézushoz fordulva: valóban, ha ennyi bajt okoznak, szükséges-e, hogy botránkozások történjenek? Vagy arra kellene törekednünk, hogy ilyenek ne forduljanak elő? Úgy érzem, a botránkozás azért is „megér egy misét”, mert ilyenek mindig voltak, és meg va-

gyok győződve Jézus szavai nyomán is, hogy lesznek még, mert „szükségesek” a vélemények szabad ütköztetéséhez s ezáltal a világ, az emberiség előrehaladásához. Akkor nem lennének csak, ha valamilyen emberi véleményt, kijelentést vagy igazságot az egész világ egyértelműen abszolutizálna, istenivé nyilvánítana, s ezzel egy időben merev hittétellé, dogmává emelne.

A botrány, a megbotránkoztatás mégis több, mint egyszerű megütközés, többé-kevésbé elhallgatott vagy kinyilvánított felháborodás.

Jól ismeritek a botrány román megnevezését, a *scandalt*, de talán kevesebben tudják, hogy a latinos *scandallum* a görög *to szkan dalonból* származik, így fordul elő az Újszövetségben is, és eredeti jelentése csapda, hurok, illetve abban való foglyul esés, „botlás”. Az botránkoztat meg, aki elbotlik, mert beleesett a számára felállított csapdába.

Nézzük meg, mit ír a botrányról, megbotránkoztatásról a Biblia!

Az Ószövetségben a legnagyobb botrány a Jáhvétól való elszakadás bűne, az idegen istenek, a bálványok imádása. Ez egyben az idegen népekkel való keveredést is jelentette. A Kivonulás könyve ezért figyelmezteti a régi-új hazába készülőket: „Vigyázz, ne köss szövetséget annak az országnak a lakosaival, ahová bemész, mert csapdává válnak köztetek!” (2Móz 34,12). Sőt! A meghagyás úgy folytatódik, hogy le kell rontani az oltárokat, össze kell törni a szent oszlopokat és ki kell vágni a szent fákat, hogy ne legyen kísértő hely, ahol az idegen istenek előtt leboruljanak és áldozzanak. (Úgy látszik, honfoglaló őseink „belenézhetek a Bibliába”, mielőtt „hamis szövetséget” kötöttek volna a letelepedéskor az itt talált népekkel, azután pedig éppen a kereszténység felvétele után intelmelkedett úgy István király, hogy legyünk befogadó nép. Vajon mikor hibáztunk – ha hibáztunk egyáltalán?)

A hűtlenség csapdájába újra és újra beleesik a zsidó nép, a próféták alig bírják szóval a figyelmeztetést és dorgálást: Isten szövetségének megtagadása esetén maga Isten lesz a fő „botránykő”, amelybe népe beleütközik: „A Seregek Urát tartsátok szentnek, őt féljétek, tőle rettegjétek, akkor ő is megszentel. De Izrael két háza számára olyan kő lesz, amelybe beleütköznek, olyan szikla, amelybe belebotlanak, Jeruzsálem lakóinak pedig kelepce és csapda. Sokan megbotlanak közülük, elesnek és összetörnek, megfogja őket a csapda” (Ézs 8,13–15).

Szívesen elidőznék ennél a gondolatnál, hogy Isten maga „ejt el, fogja meg” az embert, de inkább evezzünk szelídebb vizekre!

A Zsoltárok könyve arról ír, hogy ellenkezőleg: éppen Isten az, aki kiment minket „a madarász csapdjából” (91,3), ha lépre mentünk és „lelkünk megmenekült, mint a madár a madarász töréből. A tér összetört, és mi megmenekültünk” (124,7).

Isten tehát nemcsak odavet minket martalékul az ellenségnek, hanem szabadulásunkat is szívén viseli. Nyilván magunknak is vigyáznunk kell magunkra: „A bölcs tanítás az élet forrása a halál csapdájának kikerülésére” (Péld 13,14) vagy: „Csapdába, esik, aki valamit meggondolatlanul odaszentel, mert a fogadalomtétel után hiába bánkódik” (Péld 20,25). Bildád, Jób barátja és hamis vigasztalója nyilván úgy véli, hogy Jób megérdemli sorsát, mert ilyen „kiselőadást” tart a témáról: „Erőteljes léptei megrövidülnek, saját tanácsa buktatja el. Mert lába hálóba bonyolódik, és kelepcebe kerül. Sarkát csapda ragadja, meg, és hurok feszül rá. Kötél van elrejtve számára a földön, és csapda van ösvényén. Körös-körül félelmek rémítik, és kergetik lépten-nyomon” (Jób 18,7–11). Nemcsak félelmetesen szakmai és tudálékos ez a szöveg, a szadizmus is belengi: nem csodálkozom, hogy Jóbnek elege volt ebből a „baráti vigasztalásból”. Elifáz harmadik beszédében egyenesen szörnyűséges bűnökkel vádolja Jóbot: zálogvétel, étel-ital megtagadása a szűkölködőtől, kegyetlenkedés a rászorulókkal, özvegyekkel, „az árvák karjainak összetörése” – olyan bűnlajstrom ez, amely, ha igaz volna, érthetővé tenné, miért „vannak körülötted csapdák” (Jób 22,5–10).

De hagyjuk Jóbot, hiszen tudjuk, hogy őt Isten beleegyezésével valaki más ejtette ártatlanul csapdába, és foglalkozzunk az Újszövetséggel, eltéve azért „tartalékba” egy mindenkor jól fogó, bátorító zsoltárverset: „...nem érhet téged baj, sátradhoz közel nem férhet csapás. Mert megparancsolja angyalainak, hogy vigyázzanak rád minden utadon, kézen fogva vezetnek téged, hogy meg ne üsd lábadat a kőben” (Zsolt 91,10–13). Talán nem tartjuk majd giccsesnek, ha valahol e zsoltárvers naiv, képi kiábrázolásával is találkozunk.

Jézus nem Istennel hozza kapcsolatba a botrányt, hanem az emberi világban helyezi el. Ő maga is megbotráncozott kora visszasságain, a visszaélések és szentségtelenség láttán – egyszer korbácsot is ragadott ezért, és kiverte „őket” a templom udvaráról. A tanítványai is megbotráncoztathatták, amikor távol tartották tőle a kicsinyeket, ezért hangzik el ebben a helyzetben tanítása. A fő hangsúly azon van, hogy az egyenlőtlen hatalmi helyzetben levőket, kicsinyeket, kiszolgáltatottakat bűn megbotráncoztatni. És – tegyük hozzá – annyira súlyos ez a véték, hogy „aki megbotráncoztat egyet e kicsinyek közül, akik hisznek bennem, jobb annak, ha malomkövet kötnek a nyakába és a tenger mélyébe vetik.” Gondolom, a tanítványok „megszeppenhettek”, hiszen közel volt a „tenger”, s szokatlan keménységű beszéd volt ez a máskülönben szelíd Jézustól.

Számunkra szó szerint is fontos e tanítás: a gyermek lelkének megbántása, megrontása a legsúlyosabb károkozás, amelyet elkövethetünk, de általában is vigyáznunk kell a „kicsinyekre”: a kiszolgáltatottak ezerszer érzékenyebbek, mint

azok, akik képesek magukat megvédeni! A „felfele nyalni, lefele taposni” magatartás nemcsak keresztényietlen, hanem unesztétikus is!

Jézus a világi hatalmasok megbotránkoztatásáról egyenesen *lekicsinylően* nyilatkozik. Amikor felmerül a templomadó megfizetésének kérdése (vajon van-e köze a mi „önkéntes hozzájárulásunkhoz” egyházközségünk fenntartásáért vagy a „papbérhez?”), Jézus nagyvonalú, gálásabb, mint a lelkészek közül bármelyikünk: „Mit gondolsz, Simon, a földi királyok kiktől szednek vámot vagy adót; fiaiktól-e vagy az idegenektől?” Miután így felelt: „Az idegenektől”, Jézus ezt mondta, neki: „Akkor tehát a fiak szabadok. De hogy ne botránkoztassuk meg őket...” (Mt 17,25–27). Gondolhatjátok, Testvéreim, hogy e jézusi nagylelkűség felemlegetése nem azt a célt szolgálta, hogy lebeszéljelek: ne fizessetek egyházfenntartást, de: kár volna elfelejteni, hogy az egyházi és vallásos élet középpontjában mégsem az anyagiak állnak, s néha „a szegény asszony két fillére” többet nyom a latban, mint az ágalok nagyvonalúsága.

Jézus sokkal fontosabbnak tartja, hogy önmagunkat ne „botránkoztassuk meg”. Erkölcsei fogyatékoságainkra utalva sorolja fel a legtöbb vétket elkövető testrészeinket, a szemünket és kezünket, és nem kér tőlünk kevesebbet, mint azt, hogyha ezek „megbotránkoztatnak” minket, vájjuk ki, illetve vágjuk le ezeket és dobjuk el magunktól őket, mert „jobb neked, ha egy vész el tagjaid közül, mint ha egész tested vettetik a gyehennára” (Mt 5,29–30). Jelképes beszéd ez, de az intézkedés drasztikus mivoltán ez semmit sem enyhít; a legnagyobb fájdalom és csonkulás árán is meg kell szabadulnunk azoktól a dolgoktól, amelyek kísértésbe visznek és kárhozatra, juttatnak bennünket!

Jézus az Olajfák hegyén így szólt tanítványaihoz: „Mindnyájan megbotránkoztok bennem ezen az éjszakán” (Mt 26,31) – így készítve fel a tanítványokat arra, hogy esendőségében és messiási nimbuszától megfosztva pusztá embersége megütöztetést kelt majd bennük. A tanítványok döbbenete által kiváltott megtagadás is felrémlt benne bizonyára, amikor „lehűti” Péter lelkendezését: „Ha mindenki meg is botránkozik benned, én soha meg nem botránkozom.” (26,33).

Úgy látszik, erre a megbotránkozásra, is szükség volt a később húsvéti felismeréshez és hithez, a bátor pünkösti bizonyágtevéshez. Talán nem véletlen Péter lelkesedése. Amikor Jézus először beszél nyíltan haláláról, és Péter megfeddi őt: „Isten mentsen, Uram, ez nem történhet meg veled!”, Jézus kissé gorombán szól rá: „Távozz tőlem, Sátán, botránkoztatsz engem, mert nem az Isten szerint gondolkodol, hanem az emberek szerint” (Mt 16,22–23). Lehet, hogy Péter nem könnyen „nyelte le” a sátározó rendreutasítást, mi mindenképpen gazdagodtunk a megbotránkozás tömör jézusi meghatározásával. Eszerint megbotránkoztatni annyi, mint Istent mellőzve csak emberien gondolkodni.

Nem kell azon csodálkoznunk, hogy Jézus sokakat, főleg a farizeusokat, írástudókat, gazdagokat, még Pilátust is „megbotránkoztatta”: bizonyos értelemben ő maga volt a két lábon járó botrány azáltal, amit tanított és ahogyan élt, a „bűnösök és vámszedők” barátjaként, elvetve minden formalizmust az élő evangélium kedvéért. Tanítványai mondják: „Kemény beszéd ez: ki hallgathatja őt?” Mivel pedig Jézus magától is tudta, hogy ezért zúgolódnak tanítványai, így szólt hozzájuk: „Ez megbotránkoztat titeket? Hát ha majd meglátjátok az Emberfiát felmenni oda, ahol előzőleg volt?” (Jn 6,62)

Az ifjúság előszeretettel botránkoztatja meg az idősebbeket, a polgárpukasztás nem is számít kapitális bűnnek; Jézus olyan botrányt okozott, amelyért életével fizetett s hála Istennek, ez a botrány, az evangélium diadalmas útja még a mai napig sem „ült el” – hiszen ez a kereszténység halálát jelentené.

És valljuk már be azt is: szeretünk megbotránkozni, főleg ha egy kiadósat álszenteskedhetünk és pletykálhatunk alkalomadtán, bocsássa meg az Isten fiatlanságunkat!

Az első keresztények életében „a kereszt botránya” hívta életre az ideálisnak képzelt közösséget, de mindennapi életük mégsem volt mentes a kicsinyességtől.

Pál megdöbbenve írja a Római levelében, hogy az igazságra nem törekvő pogány meg tudta ragadni a hitben rejlő igazságot, míg Izrael nem jutott el a „törvény szerinti igazságra”, a hit helyett a cselekedetek útján keresve azt. Pedig meg is volt írva: „íme, a megütközés kövét, a megbotlás szikláját teszem Sionba, és aki hisz őbenne, az nem szégyenül meg” (Róm 9,30–33). Isten kegyelme – Pál szerint – többet ér, mint a cselekedetek, és a kiválasztottak azok, akik célhoz, üdvösséghez érnek, jutnak. Az „elbódultakra” Dávid mondását alkalmazza, ami elég átokszerűen hangzik: „Asztaluk legyen számukra csapdává és hálóvá, megbotlássá és megtorlássá. Homályosodjék el szemük, hogy ne lássanak, és hátukat görnyeszd meg egészen” (Róm 11,9–10).

Szegény Pál! Ahelyett, hogy a hit magasságaiba és mélységeibe emelkednék vagy szállana alá, azzal kell foglalkoznia, hogy valahogy egy asztalhoz ültesse a zsidó- és pogánykeresztényt: „Étel miatt ne rombold az Isten munkáját. Minden tiszta ugyan, de rossz annak az embernek, aki megütközéssel eszi azt” (Róm 14,20), és „ha az étel megbotránkoztatja testvéremet, inkább nem eszem húst soha, hogy őt meg ne botránkoztassam” (1Kor 8,13). Soha áldásosabb keresztény diétát!

Pál a konfrontáció helyett a kitérést ajánlja a botránkozás elkerülésére: „Kérlek titeket, Testvéreim, tartsátok szemmel azokat, akik szakadásokat és botránkozásokat okoznak azzal, hogy az ellenkezőjét tanítják annak, amit tanultatok.

Térjetez ki előlük!” (Róm 16,17). Sok botrány elkerülhetetlen, de ha elkerülhető, főleg kicsinyes dolgokban, miért ne hallgatnánk mi is Pálra? Legalábbis addig, amíg az „új” keresztény ember valóban megszületik úgy, ahogy az az első jánosi levélben olyan szépen írva vagyon: „aki szereti a testvérét, az a világosságban van, és nincs benne semmi megbotránkoztató...” (2,10) .

Most kellett volna elhangzania az ámennek. De anélkül, hogy célom volna a megbotránkoztatás, mégis azzal zárom, hogy... szükséges és jaj... Botrány, megbotránkozó, botrányhős lesz holnap is holnapután is minden bizonnyal, sőt... Milyen jó volna tudni, mi lesz a jövő hét legnagyobb botrány-szenzációja, hogy véletlenül le ne maradjunk róla!

Vagy talán mégsem?

TÓDOR CSABA

MEGTÉRÉS

„A szél fú, ahová akar, és annak zúgását hallod, de nem tudod honnan jön, és hová megy. Így van mindenki, aki a lélektől született.” (Jn 3,8)

A felolvasott bibliai verseket János evangéliumának harmadik részéből, egy olyan történetből választottam ki, amelyek bizonyára sokunk által jól ismert. A Nikodémussal való találkozásról van szó. Mielőtt elmesélném a példázatot, néhány szót illik ejtenem Nikodémusról is. Farizeus tanító volt, a zsidó nép tanítója. Egy éjszaka a sötétség leple alatt ment el Jézushoz. Tanítóként tekintélye volt és közmegebecsülésnek örvendett a zsidók között, hiszen jobbára az „isteni dolgokról” való tudásnak álltak birtokában mindazok, aki a farizeusok közé tartoztak. A Jézussal való beszélgetés olyan hatással volt rá, hogy később, Jézus megfeszítése után, amikor Arimatheai József felajánlja saját sírját Jézus testének, akkor ez a Nikodémus volt az, aki felbecsülhetetlen értékű tömjént és drága olajat adott Jézus testének bebalzsamozásához. Tehát Arimatheai Józseffel együtt ez a farizeus is ott van, amikor Jézust eltemetik.

A János-evangélium harmadik részében tehát ez a farizeus a sötétség védelmében megy Jézushoz beszélgetni. Az első kérdésünk nyilván az, miért kellett éjszaka útra kelnie, miért kellett a sötétséget választania? Hiszen Jézus sem bujkált az emberek elől, ellenkezőleg: nyitott volt a párbeszédre, nem kellett különböző közbenjárókat kérni arra, hogy lehetővé váljék a vele való találkozás, hogy valaki bejuttassa az embereket „Jézus irodájába”. A galileai Mester kész volt a beszélgetésre, nyilvános helyeken is, utcán, a templomban, zsinagógákban és bárhol, ahol az élet az embereket összevezérelte. Még a bűnösök asztalközösségében is részt vett. Mégis úgy látszik, ez a farizeus tartott valamitől. A Jn 3,2–10-ben találjuk megörökítve az a beszélgetést, amely a két tanító között lefolyt.

A televízióban vagy az újságban nap mint nap olvasunk-látunk-hallunk arról, hogy tudós emberek találkoznak egymással, szakmai kerekasztal-beszélgetéseken cserélik ki eszméiket. Olykor akár egy-egy nép, ország, nemzeti gazdaság vagy tudományág egész további alakulását eldönti egy-egy ilyen eszmecsere: hogyan megyünk tovább, melyek azok a kérdések, amelyekkel foglalkozni kell stb. És ezért jöttek létre az akadémiák, a nemzetközi szakmai fórumok, konferencia-sorozatok, amelyekben különböző kultúrájú, vallású, nyelvű, világnézetű

és nemzetiségű szakemberek összegyűlhetnek, és megvitathatják az emberi társadalmak nagy problémáit. Az én értelmezésem szerint a Nikodémussal való jézusi találkozás éppen ilyen jelentőségű – két kimagasló szellemű embernek a párbeszédéről van szó. Akkoriban nyilván nem díjazták látványos külsőségek között a szellemi teljesítményeket, nem voltak doktori címek sem, ezek az emberek a maguk valóságában mégis korszakalkotó egyéniségek voltak, akik nemcsak a maguk korának, hanem az elkövetkező nemzedékeknek a sorsát is befolyásolták. A farizeust úgy lehet elképzelni, mint nagy tekintélyű vallási vezetőt, tanítót. Hiszen az emberek valláserkölcsei vagy tudományos kérdésekben hozzá fordultak tanácsért. Ők vigyázták a zsidóság vallásos életének „egészségét”. Ők magyarázták a törvényeket, jogokat és kötelességeket szabtak meg, illetőleg tartattak be, tehát nagy befolyással voltak a zsidó társadalomra. Képzeltetni, hogy Nikodémus is tekintélyes ember volt a maga korában és környezetében. És ha ez az ember – a késő éjjeli vagy kora hajnali órákban vevén a fáradságot – elment a „galileaihoz”, ebből rögtön következik, mekkora hatása, jelentősége, kisugárzása volt Jézusnak.

Az éjszakai látogatás azt is jelenti viszont, hogy a farizeusok nyilvánosan nem ismerték el Jézus tekintélyét, mint ahogy bölcsességét sem. Nem fogadták el nyilvánosan tevékenységét. Nem fogadták be őt, sőt később feszítettségű kiáltottak a felbujtott, tudatlan néppel, hogy Jézus vesztét okozzák. Az éjszakai látogatásból mégis csak arra következtethetünk, hogy távolról vagy titkon igenis figyelték ezt az embert; figyelték, és talán félték tőle. Hiszen megérezték, hogy valami olyasmit tanít, ami új a kor szemléletében, és megelőlegezi talán egy eljövendő mozgalom létrejöttét. Valószínűleg féltékenyek voltak rá, ezért akarták megakadályozni abban, hogy kialakítson maga körül egy olyan mozgalmat, amely szétaprózza a körültekintő aprólékossággal karban tartott vallási hagyományokat – és ezzel persze csorbítsa a farizeus befolyást. Ezért kellett Jézust „kiszorítani a pályáról”, nehogy a vallási judaizmus évezredeken át hagyományozott rendje, szerkezete darabjaira hulljon. Pedig Jézus világosan megmondta: „nem azért jöttem, hogy eltöröljem, hanem hogy betöltssem a Törvényt”. Csakhogy azt a Törvényt, amelynek a farizeusok voltak a hivatalos és hivatásos értelmezői! Ugyancsak Jézus mondta, hogy ha köteleznek egy mérföldre, akkor menj el kettőre, mert a második mérföldet nem tudják számon kérni. Ez úgy is lefordítható napjaink nyelvére, hogy a jóindulatot nem lehet sem megfizetni, sem számon kérni, sem elszámoltatni. Megtetted, ami a kötelesség? – kérdezheti valaki. – Megtettem – jöhet a válasz. – Teljesítetted a törvényt? – Igen. – Akkor te egy igaz ember vagy – mondták a zsidók akkor, és mondják sokan napjainkban is. Jézus viszont azt kérdezné: – És mi az, amit jóindulatból tettél? Mi az, amit azért tet-

tél, hogy több légy, mint a törvény betűje, s mert úgy érzed, hogy emberségedből telik erre, nem pedig „lekötelezés”. Mert nem fárasztó, mert tovább tudsz lépni azon, ami kötelező. Nem elhagyva azt, hanem meghaladva. Csak azok az emberek képesek a második mérföldkőre, akik gazdagok. Mert azt, amit a törvény kér, meg kell adni. A számlát ki kell fizetni. Nincs megalkuvás és másfajta jog. Ha valaki tisztességesen akar eljárni, a kötelességét el kell végeznie. De mi a többlet? Mi az, amennyivel a törvénytiszteletnél többre vagy képes? – Itt kezdődik a jézusi vallás s a keresztény erkölcsiség. Vagy-e elég gazdag ahhoz, hogy elmenj valakivel egy „második mérföldön”, hogy jóindulatodat mindenféle hátsó szándék nélkül ajándékd fel?!

Körülbelül ezekről folyt a vita azon az éjszakán is Jézus és Nikodémus között.

A vita egy nagyon egyszerű dologban nyugodott meg: a megtérésben. Jézus a megtérést próbálta megértetni a farizeussal, hiszen ez az ember, aki a Törvény ismeretében és rabságában nőtt fel, a szabályok béklyójában élt és dolgozott, rájött arra, hogy a világ valamivel több, mint amit emberi ésszel el lehet gondolni, fel lehet fogni. Rájött arra, hogy a világ több, mint amit látunk, hallunk, gondolunk, tapasztalunk. Egyszóval – az emberi élet lényege több, mint ami megfogható belőle. Ezért ment el Jézushoz. A szél úgy fúj, ahogy akar, és nem tudjuk, honnan jön és hová megy, és így van mindenki, aki szentlélek által született, vagy neveltetett – mondja a mai bibliai alapgondolat. Mekkora szabadság fogalmazódik meg a szél, és a szentlélek jelképén keresztül! Milyen erős a megkötöttséggel szembeni kontraszt!

Ennek a farizeusnak igénye volt arra, hogy szabad legyen, hogy szárnyaljon. Csak nem tudta, hogyan. Jézus pedig, mivel jól látta, mi a baja a farizeus tanítónak, a megtérésről kezdett beszélni.

Megtérés, görögül *metanoia*. A *meta* azt jelenti, hogy valamin túl, valamit meghaladva, a *nomosz* pedig azt jelenti, hogy „énség”. A megtérés tehát azt jelenti, hogy önmagamát meghaladom. De ne retentsen meg bennünket az eke szarvára tett kéz és a hátrafordulás jézusi mondása! Nem erről a megfordulásról van szó. Hanem arról a képességről, hogy *önmagadat* meghaladod.

Az egyik leegyszerűsített hasonlata ennek a sport, jelesül a világcúcsok. Sokszor azt hisszük, hogy ennél többre már nem képes az ember. Mégis, milyen ritka, hogy a nagy nemzetközi versenyek alkalmával nem születik új és új világcúcs. Hát lelki értelemben is ilyen az ember önmeghaladó képessége – csak nagyon nehéz! Amikor az ember eljut arra a szintre, hogy önmagát önerőből képes meghaladni, ez már az Istennel való létközösségnek a bizonyítéka és biztonsága. Ilyen megtérés bizonyos filozófusok szerint az életben csak egyszer van. Egyet-

len ilyen döntés képzelhető el. Mert ha kettő lenne, akkor lehetne tíz is. Akkor az ember állandóan dönteni tudna a maga sorsáról, eldöntené azt is, ami nem rá tartozik. Nem lehet! Ez olyan, mint a megszületés, az újjászületés. Ezt volt nehéz a farizeusnak is megértenie: hiszen ő már javakorabeli férfi – hogy is tudna viszsza számenni az anyaméhbe, hogy újra megszülessen?!

Ha napjaink két tudós emberét ültetnénk egymással szembe – mondjuk, egy „kerekasztal” mellett –, végighallgatva beszélgetésüket, és kiostálva mondani-valójuk lényegét, vajon mi bizonyulna megtartásra érdemesnek? Kevés lényeges dologról beszélgetnek napjainkban, holott is az egyik ilyen lényeges dolog épp a megtérés lehetne.

Segíteni és kísérni az embert járásában, ritmusában, hogy önmeghaladó képességére felhívjuk a figyelmét! A világ arcának a megváltoztatása nagyon egyszerűnek látszik. Úgy tűnik, még országhatárokat is viszonylag könnyű átrajzolni. Könnyűszerrel meg lehet változtatni egy ház színét vagy egy falu arculatát – pénzzel és melléállással. A te önmeghaladó képességedet viszont senki sem tudja megváltoztatni – épp csak magad.

Bár csak az egyház, az imádság, a közös együttlét segítene és arra szolgálna, hogy elsősorban jobb és igazabb emberek legyünk! Bár magunkon kezdenők világmegváltásunkat! Azzal az alázattal, amely képessé tesz kimondani: add, Istenem, hogy fogjak neki magamhoz, magammal kezdjem a munkát, hadd lássuk mi lesz belőlem?!

Hitben és istenközelségben meg lehet tenni az önmeghaladást. Meg lehet hozni a Döntést, a végsőt. Hogy a *kell* embere lesz-e vagy szabadon szárnyalok, mint a szél, mint aki szentlélek által született. Ámen.

SZÁSZ FERENC

ÉN AZ ÉN SZERELMESEMÉ VAGYOK...

ESKETÉSI BESZÉD

„Én szerelmesemé vagyok, s szerelmesem az enyém...” (Én 6,3a)

Bár a Szentírás gazdagságához az is hozzátartozik, hogy az egyik legegységesebb emberi érzésnek, a szerelemnek külön könyvet szentel – a címében is sokatmondó Énekek énekét –, viszonylag ritkán élünk e gazdagságával. Hiába tartják e könyvet a világirodalom gyöngyszemének, esketési szertartásaink alkalmával háttérbe szorul: a házassági intézmény, a család „komolysága” háttérbe szorítja annak természetes valláserkölcsei alapját, az Isten által szívünkbe oltott szerelmet. Ezért van az, hogy az ifjakat az ilyenkor szokásos világiasabb tanácsok és kívánságok mellett a templomban elhalmozzuk már-már szinte komornak ható erkölcsi intelmekkel és bölcsességekkel.

Pedig – meglátásom szerint – ez ünnepélyes percben legalább ennyire lényeges, ha nem fontosabb az, amit ti éreztek és mondotok, amit a Biblia által is megörökített ifjak mondtak hajdanán, minden szerelmi eskü lényege, az egyezésében talán legtöbbet mondó örök és egyetemes vallomás: „én szerelmesemé vagyok s szerelmesem az enyém.” Úgy érzem és gondolom, hogy nem a bölcs, tudós ember, nem a házasságról sok tapasztalatot szerzett áll e percben közelebb Istenhez, hanem az a fiatal hordozza igazán a szívében őt, akit közvetlenül megajándékozott a titkos, ősi tudással, emberi rendeltetésünk talán legegységesebb titkával, a szerelemmel.

Ezért fordultam a felolvasott bibliai versek felé, s próbálom belőlük kifejtetni és újrafogalmazni az életre-halálra szóló szerelmi és házassági hűségeskü lényegét.

Nyelvünk annyira gazdag és árnyalt, hogy első olvasatra részben elrejtí azt, ami a többi, nem rokon nyelvben sokkal nyilvánvalóbban megmutatkozik. A nyelvben az igék hordozzák a dinamizmust, a cselekvést, mozgást, történést, s minden igék közül talán a legfontosabbak a létezést és a birtoklást kifejezők, a *lenni* és *bírni/birtokolni*: ezeket segédigéknek is szoktuk nevezni, mert a többi ige bonyolult ragozása, a módok, idők és személyek kifejezése ezek segítségével történik. A lét, az élet bonyolult egyszerűsége fogalmazódik meg e két, szellemi és lelki világunkat és a valóságos világot egybekapcsoló alapigében: az ember néha

azáltal van, hogy birtokol valamit, ami csak az övé, ami személyiségének és létezésének legnagyobb, gyakran egyetlen kincse, értéke; ha ezt elveszti, akkor lényegében nincs, megszűnik lenni.

Sokatmondó az, hogy a kisgyermektől nem azt kérdezzük, „te ki vagy”, hanem azt, „kié vagy?”, s ha ott van a közelében, akit szeret, akiben bízunk, aki a biztonságot jelenti számára, akkor odabújik hozzá, ránéz, rámosolyog, így válaszol – legtöbbször szavak nélkül – kérdésünkre. Később már tudatosan nevezük meg identitásunkat kifejezendő, szüleinket, iskolánkat, barátainkat, nemzetünket, egyházunkat vagy foglalkozásunkat, munkánk természetét, azt, akiért, amiért élünk, akire, amire életünket feltettük. Egy birtokos személyrag így válik fontosabbá számunkra, mint akár a nevünk; az, hogy valakihez tartozunk értékesebbé annál, hogy vagyunk, létezőnk.

Amikor az ifjú önmagát és helyét keresi a világban, az életben, azzal kezdi, hogy fellazítja vagy éppen elszakítja a számára addig oly fontos, meghatározó kötelékeket és újakat keres. Az életre érett ember ráébred, hogy ő egyszeri, megismételhetetlen teremtménye Istennek, szabad és öntörvényű lény, akinek ki kell teljesednie, Isten rendelését hivatásra kell váltania, s ilyenkor a két segédige – akár a két szerelmes – egy pillanatig ismét egybeolvad, egymástól elválaszthatatlan, ugyanazt jelenti. „Vagyok, aki vagyok” – mondja önmagáról Isten a Szentírásban: magamnak elegendő, magammal teljesen azonos. „Vagyok, aki bírok” – mondhatná az ember; azonos vagyok azzal, amivel rendelkezem: a bölcsélet nyelvét a szerelem nyelvére fordítva: „szerelmesemé vagyok” és „ő az enyém”. Jézus ezt úgy fogalmazta meg, hogy az ember szíve ott található, ott van, ahol a kincse, legfőbb értéke. Éppen ezért a viszonzatlan szerelem, az egyoldalú érzés kínzó fájdalom, szenvedés, beteljesületlenség, a viszonzott kölcsönös, megosztott érzelem pedig a legnagyobb öröm és boldogság, üdvösségünk záloga, a jövő, Isten országa, emberi beteljesedésünk hordozója. A szerelem átformálja, átlényegíti a szívet és az élet-terheink könnyűvé válnak, az ember derűlátóvá lesz, nem ismer lehetetlen akadályt, képessé lesz a legnagyobb áldozatra, az önfeladásra is, s ez a könnyedség, felszabadultság a tiszta, belső örömmel és boldogsággal jár. A szerelmes ember nemcsak megszépül, hanem jobbá is lesz, lehetőségei, képességei új erővel és távlatokkal gazdagodnak, egész lénye megújul, újjászületik, Isten teremtmény és gondviselő hatalmával és szeretetével gazdagodik. Ki állhatna közelebb Istenhez, mint a hivatását megtaláló ember, a szerelmes, a jövőendő édesapa és édesanya, akiket Isten bebocsát a maga legbelsőbb szentélyébe, hogy teljesen bírja őt és azáltal olyan legyen, mint ő! A szerelmi esküben, a „holtomiglan–holtáiglan”-ban az emberi lény és élet végessége fogalmazódik meg, de mind az ifjú pár, mind a nácsnép érzi, hogy ez a legcsalókébb látszat, hiszen éppen az örökké-

valóság az, amit Isten megnyit előttünk és megoszt velünk e percekben, innen fakad e pillanat fénye, melege, öröme és ünnepélyessége. Szerelmesnek lenni és szerettetni, egységre jutni a szeretetben férfi és nő számára a megtalált istenképűséget jelenti, az Isten országába való bebocsáttatást: a magányosság felcserélését arra a megtartó közösségre, amely tökéletesedés és újjászületés, és a föld végességét meghaladó jövő ajándéka és ígérete.

A legtöbbször nem is vagyunk tudatában annak, mekkora ajándék a szerelem, s annak sem, hogy mekkora felelősséget hordoz a házasság: milyen elkötelezettséggel jár a szerelmi vallomás kimondás: „én szerelmesem vagyok, s szerelmesem az enyém...”. Az ember talán kevésbé önző, mint gondolnánk, hiszen társas lény voltát szükségszerűen kell megélnie, de mindenképpen énközpontú önmagából indul ki és elsősorban önmagára van tekintettel, önmagát helyezi előtérbe és önmaga mértékével mér, jézusi kifejezéssel úgy szereti felebarátját, a másik embert, mint önmagát. Az „enyém” nem elsősorban önzés, hanem a világ megismerésének és birtokba vételének módja, már akkor használjuk, amikor kisgyermekkorban még harmadik személyben beszélünk magunkról. Az ember természeténél fogva hajlik arra, hogy a maga képére formálja át a világot – s eza-
lól szeretetének tárgyai sem kivételek.

A szerelem birtokbavétel, birtoklás, uralás: ragaszkodás, amelynek része a kisajátítás és a féltés is.

Mégis, ha csak ennyi volna, kár volna szót vesztegetni rá, hiszen ki volna az, aki ezt az egyoldalúságot szívesen elfogadná, ki mondana le teljesen önmagáról, szabadságáról csupán azért, mert valaki kimondja: „szeretlek, és ezért az enyém vagy”? A szerelem azért csodálatos, mert a birtokbavétellel egy időben teljes önfeladás és önátadás is, lemondás önmagunkról, s ezt nem valamilyen kényszer hatására tesszük – legalábbis nem külső kényszerére –, hanem önként adjuk oda magunkat, bízunk rá és ezzel ki is szolgáltatjuk legbensőbb énünket egy másik embernek. Amíg a többi emberi kapcsolatban ezt megelőzi a szeretet és a bizalom – mint a szülő–gyermek viszonyban –, és ezek adva vannak, beléjük születünk, a szerelemben és házasságkötésben a szabad választás és az önkéntesség érvényesül: lényegében egy teljesen új világba lépünk be általa önmagunkat adva cserébe azért, ami nélkül nem kívánunk tovább élni. Mégis, a szerelemtől és a házassági köteléktől a felelőtlenség áll a legtávolabb: a felelősségtől menekülő ember nem köt házasságot, a kényelmesebb utat választja: a szerves, új világot megalapozó közösség helyett az időszakos, kölcsönösen előnyös, időleges kapcsolatot. Az „enyém” és a „tied” a házasságban úgy teremtenek közösséget és kiegyenlítődest, hogy megkötik és semlegesítik egymást, s e kötődés nemcsak a kettő összege, hanem minőségileg is új.

Kedves ifjú Pár, Keresztény Testvéreim!

Ismerős érzés az, amely idősödő házastársakat néha könnyes mosolyra készítet, az az igyekezet, ahogyan a legegységesebb emberi érzést – amikor hatalmába kerít – megpróbáljuk úgy kifejezni, megvallani, szavakba önteni, mint előttünk senki más, mert meg vagyunk győződve arról, hogy „így még nem szeretett senki”.

Emlékes füzetek, imakönyvek őriznek lepréselt virágokat, bár mintha a szerelem romantikája kiment volna divatból; fényképes dobozoktól távol őrzünk megcsonkított képeket, amelyeken valaha két ifjú ember mosolygott egymás oldalán. Kicsit kellemetlen beismerni, hogy amikor végre szerelmet vallottunk vagy éreztünk, mi is, mint minden ember, a bibliai ifjú szavait használtuk, mondtuk ki: „én az én szerelmesem vagyok, s szerelmesem az enyém...”.

Ti is ezt érzitek, mondjátok most, mi pedig boldogok vagyunk, hogy ezzel a legszentebb érzéssel megajándékozott titeket is Isten, s ti azt vállalva álltok meg az ő színe és az emberi közösség, gyülekezet színe előtt. Kísérjen közös utatokon a mi jókívánságaink mellett a gondviselő Isten atyai áldása! Reméljük, hogy régi kötődéseiteket, amelyekből részben kiváltképp ezért az új szövetségért, megerősíti és új tartalommal tölti meg ez a perc. Szeretteitek számára Isten ajándéka és jutalma az, hogy ennek a percnak tanúi lehetnek. Adja Isten, hogy naponta új fényben és mélyebb tartalomban ragyogjon fel előttetek nemcsak ennek a napnak az emléke, hanem szerelemi vallomásotok és hűségeskütek örökkévalóságának üdvözítő ígérete is! Végezetül hadd idézzem Petőfi Sándort, hiszen a költők kiváltsága mégis az volna, hogy úgy tudják szavakba önteni az érzést, hogy azokban mindnyájan magunkra ismerünk:

„Szép napkeletnek viránya lelkem,
Örök tavasznapi mosolyog le rá,
Mit csak a földre hinte az Isten
Megterem rajta, minden szép virág.
Csak egy hiányzott, a hit virága,
A földöntúli életnek hite,
S ez is kikelt már, ez is virít már,
És ezt szerelemed ülteté ide.”

Legyetek örökre hálásak Istennek, hogy egymás által ezzel a hittal megajándékozott, s ez adjon erőt nektek a holtig és még azon túl is tartó hűséghez! Ámen.

Könyvszemle

Négyszáznegyven év 1568–2008 Az Unitárius Egyház alapításának négyszáznegyvenedik évfordulóján kiadja az Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2008, 256 oldal.

Négyszáznegyven év – kerek évszám, méltóságteljes évszám, noha mindössze körülbelül hét emberöltő, az emberi társadalom történetében néhány jelentős évszámot tartalmazó időintervallum, a világegyetem történetében pedig csupán egy villanás. Jézus harminchárom évéből csupán három kellett, hogy olyan fényt hagyjon az emberiségre, mely évezredekig világít, és Dávid Ferencnek sem kellett több, hogy a jézusi alapokról lefújva az évszázadok alatt rákerült port, irányjelző legyen századok fergetegében.

Az Erdélyi Unitárius Egyház 2008-ban, alapításának 440. évfordulóján legnagyobb kincsét, ezt a 440 évet ünnepelte. Ezen alkalom ünnepi és tárgyi felmutatása ez a kiadvány, a *Négyszáznegyven év* című kötet, amely összesítő jelleggel számba vesz, hitet és vallást tesz az elmúlt 440 esztendőről, különös tekintettel lévén az utóbbi 40 illetve 18 év eredményeire.

Benne tíz fejezet tanúskodik az unitarizmus eddigi életének próbaköveiről, eredményeiről történelmi adatok, valamint az egyházon belüli intézmények életének áttekintése alapján. A történeti áttekintések mellől (egyház, iskolák, nőszövetség, ifjúság) mintegy „díszpárnán” emelhetnők ki a Dávid Ferenc munkáiból összeállított idézetek gyűjteményét, valamint az 1968 után épített és vásárolt templomok, istentiszteleti helyek és visszaigényelt iskolák színes fénykép-összeállítását.

„Négyszáznegyven év Isten és ember szolgálatában” címmel kezdődik dr. Szabó Árpád bevezetője, melyben a Tordán megfogalmazott alapelvek felvázolása után felteszi a lényeges kérdést, hogy miért számítjuk az unitárius egyház alapítását épp a tordai országgyűléstől, amikor még vallásunknak neve, egyházunknak szervezte sem volt. „A tordai országgyűlés kimondotta a szabad versenyt a hitélet területén, s az unitarizmus nem egyéb, mint szabad vizsgálódás a keresztény vallás dolgaiban, béketűrés a más nézeteket vallókkal szemben” – olvasható a válasz.

Az ünnepi kiadvány azt szeretné bemutatni, hogy a dávidferenci elvek – mint az egyistenhit, a lelkiismereti szabadság és vallási türelem – hogyan hatottak a kommunizmust átélő, majd a változás után magáratalált egyház intézményei és iskolái számára „irányjelző és fejlődést biztosító” eszményeknek.

A felvezető sorokat *A hit Isten ajándéka* címmel Dávid Ferenc munkáiból összeállított idézetek követik – Isten, Szentlélek, Jézus, Biblia és Ember témájában.

Dávid Ferenc szavai hűs forrásként hatnak ma is, olvasva őket egy tiszta Jézus-követő, egy alázatos és céltudatos Isten- és emberszerető ember alakja rajzolódik ki bennük, nem kevés jótanácsot és felvilágosult gondolatot hagyva ránk: „Isten lelke, avagy titkos lehelete az életnek oka mibennünk.” „Az Újtestamentum világosan jelöli a mi megigazulásunk módját, melynek forrása Istennek szerelme.” „A hit olyan legyen, hogy szeretet által cselekedjék.” „Köszönöm az én ellenségeimnek, hogy naponként igazgatnak és kényszerítenek, hogy az Isten igéjének elmélkedésében és tanulásában foglaljam el magamat s az Atya Isten dicsőségének gazdagságát naponként inkább eszembe vehessem.”

A következő két fejezet az Erdélyi Unitárius Egyház történetét, múltját szemlélteti.

Dr. Erdő János és dr. Szabó Árpád püspökök – illetve, szerény háttér munkásként Balázs Mihály irodalomtörténész – útjelző évszámok segítségével emelik ki a fontosabb eseményeket 2008-ig, míg Kovács Sándor történeti vázlata alcímek által teszi áttekinthetővé a 440 évet. A két történeti áttekintésben természetesen sok azonosság van, de míg az egyik jobban kifejt egy eseményt, addig a másik szűkszavúbb és fordítva – így (két megközelítési mód által) kiegészítik, árnyalják a történelmi valóságot, amelynek rekonstruálása olykor közismerten problematikus.

1555-ben Dávid Ferencet szülővárosa, Kolozsvár főlelkésznek választotta, amelyet ő a következő években a hitújítás és művelődés központjává fejlesztett. A kereszténység megromlásának legfőbb okát a Bibliától való elszakadásban látta. A reformáció szerint nem lehet más, mint az evangéliumi kereszténység helyreállítása a szentírás alapján. A hitújítást Kálvinnal szemben örök elvnek fogta fel, s ennek a jegyében született meg és hangzott el 1566-ban az első unitárius prédikáció. Az új hitelvek termékeny földbe kerültek, 1572-től viszont már megkezdődtek az évszázadokig tartó megpróbáltatás évei, amelynek fontosabb eseményeiről is lényegretörően számol be Erdő János és Szabó Árpád összefoglalása.

Kovács Sándor – mielőtt ugyancsak Dávid Ferencsel kezdené történeti áttekintését – kifejti, hogy az európai reformáció történetében a 16. századi középkelet-európai antitrinitárius közösségek közül egyedül az erdélyi élte meg a 21.

századot. Ugyanakkor az unitárius egyház a radikális reformáció egyik hajtásának tekinthető – szemben Révész Imre tipológiájával, aki a nem reformatori egyházak kategóriájába sorolja, mert az unitárius lényegileg különbözik a Luther-Melanchton-Kálvin típusú protestantizmustól. Továbbá megtudjuk, hogy míg az Unitárius Egyház bővelkedik 16–19. századi nemzetközi történeti forrásokban is, addig a 20. század második feléről ez nem mondható el, illetőleg a közelmúltig tartó kommunista zárlat miatt is sok egyháztörténeti feladat vár a következő nemzedékekre.

Az újraindított Kolozsvári Unitárius Kollégium történetét 1993-tól 2008-ig Popa Márta igazgatónő foglalta össze. Az iskola gyökerei 1557-ig nyúlnak vissza, mikoris alapításától számítva Kolozsvár legrégebb és legnagyobb középfokú tanintézete volt. Az 1993-tól újraindult, a „múzsák és erények” szellemében felekezetre és nemre való tekintet nélkül működő iskola élére 1997-ben került Popa Márta, aki az alábbi célokba sűrítette tevékenységének lényegét – nagyrészt meg is valósítva azokat –: a hagyományok őrzése és továbbadása, a reál-oktatás beindítása, önálló tanári kar kialakítása, elemi és gimnáziumi osztályok indítása, tehetségápoló körök megszervezése, a humán osztályok fejlesztése, az ösztöndíjrendszer kidolgozása, az iskola rendszabályzatának megalkotása, az iskola *Értesítőjének* megjelentetése, iskolanapok szervezése, a felszerelések bővítése stb. A 2003/2004-es tanévben valóban beindulhatott az első elemi osztály, és ugyanekkor az iskola vezetőségének kérésére a Kollégium felvette János Zsigmond erdélyi fejedelem nevét.

Az 1793-ban alapított és 1993-ban újraindított Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium történetének Andrási Benedek általi összefoglalásából ugyancsak hasonló célok, eredmények rajzolódnak ki az olvasó előtt. Andrási Benedek két korszakra osztja az utóbbi 15 év történetét, az egyik Fekete János igazgatóságának az ideje 2003-ig, utána pedig a teljes önállóság korszaka következik Varró Margit igazgatónő irányítása alatt. Székelykeresztúron is egyre inkább önállósodott a tanári kar, és nőtt a tanárok létszáma. A gimnázium régi és új épülete visszakerült az Unitárius Egyház birtokába. 2002-ben indítottak 5. osztályt, és az 2006/2007-es tanévben nem kevés konfliktus eredményeként, de beindult az elemi első osztály is. Ugyanakkor a teológia–angol intenzív líceumi osztály mellett megkezdte működését a természettudományok osztálya is. 2008-ban az iskola felvette a Berde Mózes Unitárius Gimnázium nevet, és a sikertörténetnek jele az is, hogy míg 1993-ban 31 diákkal indult az iskola, addig a 2007/2008-as tanévben már 317 diákot számolt.

Az unitárius nőszövetség újjászületésének történetét, szervezeti felépítését, szociális és médiatevékenységét és számos más működési területüket Asztalos

Klára nőszövetségi elnök szemlélteti. Az alapvetően „nyugdíj-korosztályú” nőszövetségi tagok leggyakoribb tevékenységei a rendszeres összejöveteleken előadók meghívása és hallgatása, kézimunkázás, közmunkázás, vendégek fogadása, évfordulók ünneplése, karácsonyi csomagok készítése, farsangi multság szervezése, öregek vasárnapja, női világimanap megtartása, helyi hagyományok ápolása, kirándulások stb. Országos rendezvényük az UNOSZ évi közgyűlése és az azt követő tematikus konferencia. Érdekes jelképe a nőszövetségnek a vándorabrosz, az a hatalmas kézimunka, amely egyenlő nagyságú, az egyes nőszövetségek által hímzett-varrott háromszögekből áll. Az UNOSZ egyik legnagyobb nehézsége a pénzalapok hiánya, aminek következtében főleg hosszútávú terveit csak lassan vagy apránként tudja megvalósítani. Mivel jó célt szolgálnak, amikor embertársaikra, közösségeikre fordítják szabadidejüket, képességeiket, méltó helyük van az egyházi és társadalmi élet színpadán.

Az erdélyi unitárius ifjúsági élet alakulásáról az elmúlt negyven évben Sándor Krisztinától olvashatunk összefoglaló írást. Bár az utóbbi 40 évről van szó, a szerző az 1990-es évek utánra fordít jelentős figyelmet, nem véletlenül, hiszen bő négy évtizedig hivatalosan nem létezhetett egyházi ifjúsági szervezkedés. Az Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet élete is tele volt és tele van küzdelmekkel, nehézségekkel, de egy olyan mozgalomról van szó, amely a politikai-társadalmi változások óta példásan működik és ad unitárius és erdélyi magyar öntudatot fiatalok ezreinek. Az ODFIE érdemeit „objektív” adatokkal szemlélteti Sándor Krisztina összesítője, ezért hadd álljon itt egy már 32 éves vásárhelyi unitárius nő szubjektív megfogalmazása: „Az ODFIE nélkül nem lennék az, aki vagyok.” Az ODFIE az a közösség, amely évről évre kitartóan – gyakran politikai „ellenszél” nehézségeiben – megszervezi a tematikus konferenciát, a színjátzó találkozót, a nemzet- és egyháztörténeti vetélkedőt, a hitértelmező hétvégét, a versmondó és népdaléneklő versenyt, a gyermektáborokat, a vezetőképzőket és számos más értékőrző és -teremtő alkalmakat, s ezáltal az unitárius egyház egyik legigazibb tartópillére, lélekből épített kősziklájára.

Az Unitárius Egyház püspökeinek és főgondnokainak felsorolása után a kiadvány legszínesebb és egyben záró része következik az 1968 után épített/vásárolt templomok és istentiszteleti helyek, valamint az 1989 után visszaigényelt tanintézmények fényképeivel. A 2008 tavaszán Stephen Spinder amerikai fotóművész felvételeiből készült összeállítás elénk tárja az unitárius egyház helytállását, életrevalóságát biztosító templomokat, épületeket immár az alábbi településeken is, néhol kitágítva a már létező gyülekezet élettereit: Csíkszereda, Kőhalom, Nagyvárada, Szentegyháza, Barót, Marosszentgyörgy, Bencéd, Medgyes, Magyarandrásfalva, Lókod, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Fehéregyháza, Kobátfalva,

Déva, Gyergyószentmiklós, Erdőszentgyörgy, Marosvásárhely, Lupény, Szováta, Nyárádszereda, Kiskadács, Kolozsvár, Brassó és Székelykeresztúr. A színes képek az Erdélyi Unitárius Egyház életrevalóságát sugallják és azt a jövőbe vetett hitet, reményt hirdetik, amely a jézusi és dávidferenci példaadás nyomán Isten dicsőségét és az ember lelki szellemi épülését szolgálja.

E könyvrecenzió szerény megidézése a *Négyszáznegyven* évnek, hiszen az egész kötet többnyire egyenlően fontos eseményeket közöl. Kinek mi fontos? A trinitárius–antitrinitárius küzdelem? Vagy a kommunista diktatúra szorításában levő egyházi évek? A kolozsvári és székelykeresztúri unitárius iskolák önállóságaért, fejlődéséért folytatott küzdelmek? Vagy a nőszövetség nehézségei, az Ifjúsági Egylet számos eredményes rendezvénye? – A választás óhatatlanul kizárással jár. Az érdeklődés, az utánanézés jutalommal. A *Négyszáznegyven év* minden öntudatos unitáriusnak egy összefoglaló felmutatás, és minden érdeklődőnek élő lehetőség a szellemi, lelki gazdagodásra.

KOCSIS TÜNDE

Egyházi élet – Hírek

Az Egyházi Főhatóság tevékenysége

- A Főtanács által 2008 decemberében megválasztott Egyházi Képviselő Tanács január 30-án rendkívüli ülést tartott Kolozsváron – az elsőt az új felállásban. A napirendi pontok számbavétele előtt a testület tagjai bemutatkoztak, és megnevezték azokat a területeket, amelyekben szaktudásukkal, tapasztalatukkal leginkább javára lehetnek az egyháznak. Ezután a tanács munkarendjéről és -módszereiről folyt a beszélgetés, ennek rendjén határozat született az üléseken való hiányzások minősítéséről, valamint tervezet körvonalazódott a tagok helyettesítési rendszeréről.
- A legfőbb döntéshozó testület napirendjén az alábbiak szerepeltek: beszámoló a tanács mellett működő állandó bizottságok alakuló üléséről, a lelkészek állami fizetési rendszerének változása, határozat az egyházi stratégiai terv megalkotásának előkészítéséről, határozat az államvédelmi szervek egyházi életbe való beavatkozását feltáró kutatócsoport létrehozásáról, a 2009. évi ülésezési terv, eseménynaptár és egyházi kiadói terv elfogadása, valamint a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának időszerű ügyei.

Egyházközi munka

- A gondnok-presbiteri értekezletekre az Egyházi Képviselő Tanács januári döntése értelmében ez évben nem a megszokott tavaszi időszakban, hanem ősszel kerül sor, október 19–25. között. A tanács a találkozókat idén nemcsak a szervezési és formai keretek megváltoztatásával, hanem a tartalmi vonatkozások megújításával is eredményesebbé kívánja tenni.

Lelkészképzés

- A teológiai hallgatók a januári vizsgaidőszakban tették le I. félévi vizsgáikat. A sikeresen vizsgázók közül tanulmányi eredményeivel Bodor Emese (IV. évf., 9,37), Csécs Márton (IV. évf., 9,50), Tófalvi Tamás (IV. évf., 9,50), Mátéfi Tímea (II. évf., 9,45), Molnár Imola (II. évf., 9,27), Szász Tünde (I. évf., 9,09) és Timár Zsolt (I. évf., 9,27) emelkedett ki, a többiek nem érték el a 9-es általános érdemjegyet. Az Egyházi Képviselő Tanács a 2008–2009-es tanévben is tanulmányi és segély-ösztöndíjat biztosít a hallgatóknak: előbbi a vizsgaeredmények, utóbbit

egy családi helyzetet, tanulmányi előremenetelt és órákon kívüli tevékenységet felmérő pályázati rendszer alapján.

■ 2009 húsvétján a teológiai hallgatók újra legációs szolgálatra mentek. Az idén a következő egyházközségek fogadtak legátust: Barót, Brassó, Dicsőszentmárton, Felsőrákos, Homoródalmás, Homoródszentpál, Küküllődombó, Magyarsáros, Magyarszovát, Nagyajta, Nyárádszentmárton-Csíkfalva, Oklánd és Homoródújfalú, Olthévíz, Sepsiszentgyörgy, Torda, Torockó, Torockószentgyörgy, Ürmös, Vargyas.

Lelkésztovábbképzés

■ Az I. évnegyedi lelkészi értekezleteket március közepén tartották: a kolozsvári egyházközségben 16-án Kolozsváron a belvárosi egyházközségben, a marosvásárhelyi egyházközségben 13-án Erdőszentgyörgyön, a küküllői egyházközségben 18-án Dicsőszentmártonban, a székelykeresztúri egyházközségben 10-én Firtosváralján, a székelyudvarhelyi egyházközségben 11-én Székelyudvarhelyen a Bethlen negyedben egyházközségben és a háromszék-felsőfehéri egyházközségben 12-én Sepsiszentgyörgyön. Az értekezletek fő előadását vitaindító jelleggel Bálint Róbert Zoltán mészáros lelkész tartotta a lelkészi munkáról 2009 tavaszán készített kérdőív felméréssel kapcsolatban.

Rendezvények, egyházképviselet

■ A hagyományos újévi püspöki fogadás január 1-jén volt Kolozsváron, az unitárius kollégium épületének dísztermében, ahol egyházi főtisztviselőink és főtisztviselőink, teológiai tanáraink és lelkészeink, az egyházi központi hivatal munkatársai és a belvárosi unitárius templomban tartott istentiszteleten részt vevő hívek együtt köszöntötték az Újesztendőt. Bálint Benczédi Ferenc megválasztott, valamint dr. Szabó Árpád leköszönő püspök az új év kezdetének fontosságát hangsúlyozta, majd dr. Máthé Dénes főgondnok a 2008. esztendő fontosabb áldásaiért adott hálát.

■ Dr. Szabó Árpád püspök kibúcsúzó ünnepélye 2009. január 9-én volt Kolozsváron. Nagy László főjegyző áhítata után Bálint Benczédi Ferenc püspök, Popa Márta és Varró Margit iskolaigazgató, dr. Pap Géza református püspök, Szép Gyula RMDSZ-alelnök és Gyerő Dávid előadótanácsos mondott köszöntő beszédet, majd dr. Szabó Árpád püspök búcsúbeszéde következett. Az állófogadáson dr. Kovács Sándor teológiai tanár mondott beszédet.

■ A Babeş-Bolyai Tudományegyetem február 26-án díszdoktori címet adományozott Mugur Isărescunak, a Román Nemzeti Bank kormányzójának. Az ünnepélyen Bálint Benczédi Ferenc püspök is részt vett, majd délután magánlátó-

gátáson kereste fel a kormányzót, és megköszönte a kolozsvári templom javára adott 1999. évi segílyt.

■ A Tordai Egyházközségben f. év március 8-án a Duna Televízió forgatócsoportja a vasárnapi istentiszteletről felvételt készített, amelyet március 15-én délelőtt sugároztak. Az imát Józsa István Lajos helybéli lelkész, az 1848-as magyar szabadságharc jegyében fogant egyházi ünnepi beszédet Bálint Benczédi Ferenc püspök mondta. A kolozsvári János Zsigmond Unitárius Kollégium diákjai hangszerkísérettel ellátott zenés-verses összeállítást mutattak be.

■ A kobátfalvi egyházközség március 29-én tartotta Nyitrai-Németh Csongor nyugalmazott lelkész kibúcsúzó ünnepélyét. A székelykeresztúri egyházkör részéről Lőrinczi Lajos esperes mondott köszönő beszédet, az istentiszteleten jelen volt és beszédet mondott Bálint Benczédi Ferenc püspök is. Nyitrai-Németh Csongor f. év január 1-jétől, 33 évi lelkési szolgálat után vonult nyugalomba.

Személyi változások

Új alkalmazások

■ Tódor Mária alkalmazást nyert a székelyudvarhelyi belvárosi egyházközség templomgondozójának, 2009. január 1-jétől.

■ Dimény László alkalmazást nyert a csekefalvi egyházközség templomgondozói állásába, január 1-jétől.

■ Kertész Levente alkalmazást nyert a kolozsvár-íriszi egyházközség templomgondozójának, január 1-jétől.

■ Patakfalvi Ilona énekvezért alkalmaztuk a marosvásárhelyi bolyai-téri egyházközségbe, március 1-jétől.

Pályázati hirdetések

■ A Püspöki Hivatal 2009 februárjában pályázatot hirdetett a csíkszeredai egyházközség lelkési állásának betöltésére. A pályázatra két lelkész jelentkezett: Tódor Csaba és Kelemen Szabolcs.

■ A Püspöki Hivatal 2009 februárjában pályázatot hirdetett a kobátfalvi egyházközség lelkési állásának betöltésére. A pályázatra két lelkész jelentkezett: Csáki Levente és Bálint Imre.

■ A Püspöki Hivatal 2009 februárjában pályázatot hirdetett a kolozsvári belvárosi Egyházközség lelkési állásának betöltésére. A pályázatra két lelkész jelentkezett: Jakabházi Béla Botond és Rácz Norbert Zsolt.

■ A Püspöki Hivatal 2009 márciusában pályázatot hirdetett a magyarsárosi egyházközség lelkési állásának betöltésére. A pályázatra senki sem jelentkezett.

Áthelyezések, kinevezések

- Kozma Albert lelkész áthelyezést nyert a bölöni egyházközség lelkészi állásába, 2009. február 1-jétől.

Munkaviszonyi változások

- **Dr. Szabó Árpád püspök** 2009. január 1-jei hatállyal nyugalomba vonult.

Teológiai tanulmányait a Protestáns Teológiai Intézetben végezte 1953–1957 között. Egyházi szolgálatát 1958-ban kezdte dr. Kiss Elek püspök titkáráként. 1965-től 1976-ig a kolozsvári belvárosi egyházközség lelkésze volt, ezalatt 1977–1978-ban a chicagói Meadville Lombard Teológiai Intézet ösztöndíjasaként tanult tovább. 1974-ben doktori fokozatot szerzett bibliai teológiából. 1976-tól a Protestáns Teológiai Intézet rendes tanára lett a bibliai tudományok tanszékén, 1990–1994 között a PTI rektora volt. 1994 végén Kolozsváron az Egyházi Főtanács főjegyzővé választotta. Az egyház Zsinati Főtanácsa 1996-ban Székelyudvarhelyen az erdélyi unitáriusok 30. püspökének választotta, amely tisztségébe 2002-ben Kövenden a Zsinat ülésén újraválasztották.

- Benczédi Ágnes központi iktató-irattáros január 1-jétől nyugalomba vonult.
- Mezei Melinda visszatért az egyházi központi hivatal iktató-irattárosi állásába, január 1-jétől.
- Czombó Dénes székelyudvarhelyi templomgondozó január 1-jétől lemondott állásáról.
- Joó András csekefalvi templomgondozó január 1-jétől lemondott egyházközségi állásáról.
- Rezi Éva Katalin központi gépíró 2009. február 11-től lemondott egyházi állásáról.
- Szabó Hajnal marosvásárhelyi énekvezér 2009. március 1-jétől gyermeknevelési szabadságra ment.
- **Nyitrai-Németh Csongor**, a kobátfalvi egyházközség lelkésze f. év január 1-jétől 33 évi lelkészi szolgálat után nyugalomba vonult.

1958–1959-ben, 15 évesen, az 1956-os események erdélyi visszhangjának megtorlását célzó ún. EMISZ-perben családjával együtt meghurcolták és börtönbe vetették. 1961–1970 között kőművesként és ácsként dolgozott, időközben katonai szolgálatot teljesített. Teológiai tanulmányait 1970–1974 között végezte a PTI-ben, 1976-ban szentelték unitárius lelkésszé a marosvásárhelyi zsinaton. Lelkeszi szolgálatát gyakorló segédlelkésként a csokfalvi egyházközségben kezdte 1974–1977 között, majd 1977–1994 között az ádamosi egyházközség rendes lelkésze volt. 1994. novemberétől lett a kobátfalvi egyházközség lelkésze, nevéhez fűződik a kobátfalvi torony felépítése 2000–2003 között.

Halottaink

Özv. Kökösi Kálmánné született **Gál Eleonóra** tiszteletes asszony és énekvezér, néhai Kökösi Kálmán unitárius lelkész és esperes özvegye, életének 90. évében, 19 évi özvegység után 2008. november 7-én Sepsiszentgyörgyön hirtelen elhunyt. Férje oldalán a mézskői, majd az árkosi egyházközség tiszteletes asszonyaként és énekvezéréként 46 éven át hűséggel szolgálta egyházunkat. Temetése november 11-én volt a kökösi temetőben, a szertartást Kovács István sepsiszentgyörgyi lelkész végezte.

Özv. Bálint Mihályné született **Erdő Vilma** nyugalmazott kántortanítónő, néhai Erdő János püspök húga, életének 94. évében 2009. január 1-jén elhunyt. Temetése 2009. január 5-én volt a Házsongárdi temetőben, a szertartást Bálint Benczédi Ferenc püspök végezte.

Lakatos Gyuláné született **Komán Mária** tiszteletes asszony és nyugalmazott tanítónő, Lakatos Gyula nyugalmazott unitárius lelkész hitvestársa, életének 77. évében 2009. január 11-én rövid, de nehéz szenvedés után Recsenyédén elhunyt. Férje oldalán előbb a székelykáli, majd a homoródkarácsonyfalvi egyházközség tiszteletes asszonyaként 42 éven át hűséggel szolgálta egyházunkat. Temetése január 14-én volt a recsenyédi templomból a helyi temetőben, a szertartást Nagy Adél helyi lelkész végezte. Búcsúbeszédet mondott Simó Sándor jelenlegi és Kedei Mózes volt esperes, valamint Benedek Mihály homoródkarácsonyfalvi lelkész.

Emlékük legyen áldott!

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A *Keresztény Magvető* szerkesztősége tisztelettel kéri Szerzőit a kéziratok publikálásra való előkészítése során az alábbiak tekintetbe vételére:

2009-től kezdődően a tanulmányokhoz rövid, 10–20 sornyi idegen nyelvű kivonatokat (absztraktokat) is kérünk a szerzőktől. Ajánlott nyelvek: angol, francia, német. Jó néven vesszük, ha a szerzőről is közzétehetünk 5 sornál nem terjedelmesebb, magyar nyelvű szakmai összefoglalót (szak, tudományos fokozat, kutatási terület, jelentősebb publikációk stb.)

Elvárások a folyóiratunkhoz beküldendő tanulmány-kéziratok megformálásával kapcsolatban

– Szerkesztőségünk kizárólag digitális (számítógépbe bevitt) kéziratokat fogad el. A magyar nyelvű kéziratokat csak megfelelő magyar ékezetes formában fogadjuk. (Figyelem! A beküldendő kéziratok állományneve [fájlneve] ne tartalmazzon magyar ékezetes betűket!)

– A kéziratok ajánlott betűmérete 14 pont, betűtípusa: Times New Roman. Sortávolság: szimpla. Szükségtelen a címet, alcímet vagy szövegközi alcímeket nagyobb betűmérettel kiemelni. Szükségtelen tabulátorral vagy egyszerű szóközzel jelölni a bekezdéseket.

– Kérjük, a bekezdések előtt és után ne alkalmazzanak bekezdés-attribútumként megadott térközöket. Az alcímek előtti (és utáni) térközöket mindig egy-egy üres sor jelölje.

– Amennyiben a kézirat a magyar ábécétől eltérő karaktereket is tartalmaz (görögöt, hébert, cirillt, románt stb.), a szerkesztő számára nagy segítség, ha a szerző a tanulmány elején erre figyelmeztető mondatot ír a szerkesztő számára.

(szerző, fordító, cím, alcím)

– A *Keresztény Magvető* tanulmányainak szerzőjét/szerzőit a címfelületben, a főcím fölött nevezzük meg, a fordító, összeállító, közlétevő nevét a tanulmány végén tüntetjük fel.

– Ajánljuk szerzőinknek a rövid főcím-adást. Inkább legyen a tanulmány-szövegnek hosszabb, pontosító alcíme!

(főszöveg, szövegekői alcímek)

– Szerkesztőségünk előnyben részesíti a szabatos, összefüggő, a magyar beszéd természetes logikáját visszaadó szövegezést. Ezért csak kivételes és jól indokolható esetben teszünk közzé vázlatos, felsorolásszerű, pontokba szedett szövegeket. Kivételt képeznek ez alól a táblázatok vagy más adatsorok.

– Folyóiratunkban kerüljük a szövegekői alcímek és bekezdések túlbonyolító vagy fontoskodó számozását! Csak nagyon indokolt esetben fogadjuk el a számozást. A szerkesztőség fenntartja magának a jogot annak eldöntésére, hogy a szövegbejelji számozás mulhatatlanul szükséges-e.

– A *Keresztény Magvető*-tanulmányok főszövegében egyetlen kiemelési módot alkalmazunk: a *kurzív* (dőlt betűs, italic) kiemelést. **Kövér** (bold) karaktereket kizárólag a szövegekői alcímeknél alkalmazunk. Az aláhúzást teljesen mellőzzük.

– Az idézetek megjelenítésére kizárólag az idézőjelet („ – ”) használjuk – a *kurzív* kiemelést nem! Az idézetben belüli idézetet » (kezdő) és « (záró) idézőjellel határoljuk. Címeket nem teszünk idézőjelbe, hanem *kurzív*val emeljük ki.

(táblázatok, grafikonok)

Amennyiben a tanulmány több táblázatot vagy grafikont tartalmaz, ajánlatos azokat számozni. Például: 1. ábra; vagy b. táblázat. Hasznos ugyanakkor a számozás után a táblázat, grafikon, egyéb ábra pontos, de nem túlbeszélt címét is feltüntetni. Például: 4. ábra: Az iskolai vallásóra dinamikája

(jegyzetek, könyvészet, ajánlott irodalom)

– A *Keresztény Magvető*ben a lábjegyzetelést (lapalji jegyzeteket) alkalmazzuk. Kérjük szerzőinket, hogy a Word szövegszerkesztő programok [beszúrás–hivatkozás–lábjegyzet] menüjében felkínált módon formálják meg a jegyzeteket és a rájuk való hivatkozást.

– A lábjegyzetekben gyakran előforduló bibliográfiai hivatkozásoknál az ún. egyszerűsített bibliográfiai leírást részesítjük előnyben. Ennek kötelezően tartalmaznia kell öt elemet: a hivatkozott mű 1. szerzőjét, 2. címét, 3. kiadásának helyét, 4. kiadásának évét és 5. a kiadó nevét. Ezeken felül természetesen a hivatkozásban szereplő oldalszámo(ka)t is fel lehet tüntetni.

– Az egyszerűsített bibliográfiai hivatkozás megformálása: szerző családneve (*nem* csupa nagybetűvel és *nem* kiskapitálissal) [vessző] a szerző keresztnéve vagy betűjeles rövidítése (magyar szerzők esetében értelemszerűen *nem* kell vesszővel elválasztani a neveket) [kettőspont] a mű címe *kurzív* betűkkel [pont] többkötetes mű esetén a hivatkozott kötet száma [pont] kiadás helyének

neve (vagy helyeinek neve nagy kötőjellel elválasztva) [vessző] kiadás éve [vessző] kiadó(k) neve. Ha a hivatkozott mű nem az első kiadás, azt a kiadási év előtti felső indexben lehet feltüntetni. Fiktív példával:

Lebreton, Maurice: *Történelmi alternatívák*. 2. köt. Budapest, ²1997, HistOral Kiadó. 34–39.

– Amennyiben egy gyűjteményes tanumánykötetből egyetlen tanulmányra hivatkozunk, használjuk az „In” utalást! Ilyenkor első helyen a hivatkozott tanulmány szerzője, címe áll, majd az In jelzést követően a gyűjteményes kötet szerkesztőjének/-inek neve, a kötet címe stb. Például:

Hajnal István: *A kis nemzetek történetírásának munkaközösségéről*. In Ring Éva (szerk.): *Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*. 1. köt. Budapest, 1986, Magvető, 624–645.

– Amennyiben a hivatkozott tanulmány időszaki kiadványban (szakperiodikumban) jelent meg, a kiadás földrajzi helye és a kiadó neve helyett természetesen a folyóirat neve szerepel, emellett a megjelenési év (évfolyam), (lapszám), oldalszám. Például:

Káldos János: *Enyedi György prédikációja 1594 nyarán*. Keresztény Magvető 114. évf. (2008). 477–482.

vagy

Káldos János: *Enyedi György prédikációja 1594 nyarán*. Keresztény Magvető 2008/4. 477–482.

– A lábjegyzetekben elhelyezett bibliográfiai hivatkozásokat próbáljuk minél egyszerűbben megformázni. Használjuk ezért az i. m. (idézett mű), uő. (ugyanő), uo. (ugyanott) vő. (vesd össze) rövidítéseket – egyetlen esetben sem kurzívval! A bibliográfiai hivatkozást azonban mondatnak tekintjük, ezért minden lábjegyzet, minden jegyzetként szereplő bibliográfiai hivatkozás nagybetűvel kezdődik és ponttal végződik. Például:

² Pethő Sándor: *Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története*. Budapest, 1925. Enciklopédia. 67–69. o.

³ Uo. 107. o.

– A bibliográfiai felsorolást a szerzők családnevének betűrendjében kérjük! Ha egy forrásműnek nincs biztosan megnevezhető szerzője, akkor a mű címének kezdőbetűje szerint soroljuk be a könyvészeti mutatóba.

– A *Keresztény Magvető*ben a „Felhasznált irodalom” és „Ajánlott irodalom” címeket részesítjük előnyben a „Bibliográfia” stb. helyett.